

LIETUVA PASAULYJE – PASAULIS LIETUVOJE

Skaitmeninė integruoto ugdymo(si)
priemonė (SIUP)

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Aivas Ragauskas
Raimonda Ragauskienė

LIETUVOS IR
PRANCŪZIJOS
ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI
RYŠIAI IKI XIX A.

Kaunas, 2023

Leidinio tekstas parengtas 2019 metais.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-467-564-5 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/9786094675645>
<https://doi.org/10.7220/9786094675645.8>

© Aivas Ragauskas, 2023

© Raimonda Ragauskienė, 2023

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2023

TURINYS

ĮVADAS 5

PRANCŪZIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS 5

BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS 6

Įdomybė. Karaliaus vardo kilmė ir Karolis Didysis 10

ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI LIETUVOS IR PRANCŪZIJOS RYŠIAI IKI XIX A. 10

BALTAI ANKSTYVOJOJE FRANKŲ RAŠYTINĖJE TRADICIJOJE 10

Įdomybė. Latviškasis Rolandas 12

LIETUVA IR PRANCŪZIJA XIV A.: NUO DIPLOMATINIŲ RYŠIŲ IKI KRYŽIAUS ŽYGIŲ 13

Gedimino susirašinėjimas su Avinjone rezidavusiu popiežiumi 13

Įdomybė. Gediminaičių stulpai Paryžiuje (Place du General Catroux) 14

Prancūzų – kryžiaus žygių dalyvių – patirtys Lietuvoje 14

Įdomybė. Lietuvių Survilų herbai prancūziškame XIV a. Belleville'io herbyne 17

XV A.: GILBERAS DE LANUA, ALEKSANDRAS SOLTANAS IR „PRANCŪZIŠKA LIGA“ 20

Prancūziška viduramžių ir ankstyvųjų modernųjų laikų pradžios kūryba Lietuvoje 22

Įdomybė. Baletas „Tristanas ir Izolda“ Vilniuje 23

LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAİKŠTYSTĖ IR PRANCŪZIJA XVI A. 24

Kontaktai paskutinių Jogailaičių laikais 25

Įdomybė. Karalienės Bonos maldyno prancūziška kelionė 25

Įdomybė. Prancūziškas stiklas Valdovų rūmuose 27

Įdomybė. Barbaros Radvilaitės portretas Prancūzijoje 28

Henrikas Valua – pirmasis elekcinis valdovas 29

Įdomybė. Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo kopija Šv. Severino bažnyčioje Paryžiuje 29

1573 m. Abiejų Tautų Respublikos pasiuntinybė Paryžiuje 31

Įdomybė. LDK Vytis Paryžiuje – vienas seniausių Lietuvos herbinių ženklų užsienyje 36

STIPRĖJANTYS LIETUVOS IR PRANCŪZIJOS RYŠIAI XVII A. 37

Vazų dinastijos valdovų prancūziška preferencija 37

Įdomybė. ATR karalienė Liudvika Marija Gonzaga – Šeduvos herbo autorė? 39

Elekcinio valdovo Jono Sobieskio proprancūziška politika 40

LDK diduomenės ryšiai su Prancūzija 42

Įdomybė. Naujieji Kėdainiai (Jonušava) kurti... Paryžiaus pavyzdžiu 44

Įdomybė. Nepaprasti LDK arklidininko Boguslovo Radvilos nuotykių Prancūzijoje 45

LIETUVA IR PRANCŪZIJA XVIII A. 48

Prancūzai Lietuvoje 48

Prancūzai Vilniuje 48

Prancūzai Gardine 49

Prancūzai – Vilniaus universiteto dėstytojai 50

Įdomybė. Kaip studentas išgelbėjo profesorių Žaną Emanuelį Žiliberą 51

Prancūzų kalbos mokymas Lietuvoje 52

Įdomybė. Juzefas Pilsudskis – Lenkijos maršalas, atidavęs širdį Lietuvai 53

Prancūzų kalba Vilniaus universitete 54

Vizitierių vienuolyno mokyklos Vilniuje patirtis 62

Prancūzų kalbos mokymas privačiuose mergaičių pensionuose 63

Prancūzų kalbos mokymas Vilniuje 63

Lietuvos atstovai Prancūzijoje 66

Įdomybė. Réaumurą versus Fahrenheitas 68

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA 70

CHRESTOMATIJA 79

IVADAS

PRANCŪZIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS

Prancūzija. *Prancūzijos Respublika* (pranc. *République française*) – Vakarų Europoje esanti šalis. Tai unitarinė valstybė, turinti stiprią prezidento instituciją. Besidriekianti nuo Viduržemio jūros iki Atlanto vandenyno ir Šiaurės jūros, Prancūzija turi ir užjūrio valdų: Prancūzijos Gvianą Pietų Amerikoje ir kelias salas Atlanto, Ramiajame ir Indijos vandenynuose.

Prancūzija ribojasi su Italija, Belgija, Liuksemburgu, Ispanija, Andora, Monaku, Šveicarija ir Vokietija. Tai didžiausia pagal plotą Europos Sąjungos šalis. Į 18 administracinių regionų (13 žemyninių regionų ir 5 užjūrio) suskirstytos valstybės plotas – 643,801 km².

Nuo 1958 m. Prancūzija yra Europos Sąjungos narė. Tai antra pagal dydį Europos Sąjungos valstybė (2017 m. duomenimis, joje gyveno daugiau kaip 67 mln. gyventojų)¹. Šalies sostinė – Paryžius (daugiau kaip 2 mln. gyventojų), nuo XVII a. išliekantis pagrindiniu Europos prekybos, finansų, mados, mokslo ir meno centru.

Priklausydama pirmaujantiems pasaulio pramoniniams kraštams, Prancūzija yra šešta pagal dydį pasaulio ekonomikos šalis. Ji pirmauja žemės ūkio produkcijos srityje (90 proc. šalies ploto yra dirbamos žemės). Vienos svarbiausių pramonės šakų yra vyno gamyba ir turizmas.

Prancūzija yra sekuliarizuota valstybė, besilaikanti griežto valstybės ir religijos atskyrimo (*Laïcité*). Kiek daugiau negu pusė šalies gyventojų (51 %) deklaruoja priklausymą Romos Katalikų Bažnyčiai, o 39,6 proc. gyventojų įvardija save kaip netikinčius. Nuo 1992 m. vienintelė valstybinė kalba Prancūzijoje – prancūzų kalba, priklausanti romanų kalbų grupei.

Lietuva. Dvidešimt du kartus gyventojų skaičiumi Prancūzijai nusileidžianti Lietuva (2017 m. duomenimis, Lietuvoje gyveno 2,8 mln. gyventojų) – parlamentinė respublika. Plotu Lietuva (65 300 km²) yra dešimt kartų mažesnė už Prancūziją. Valstybinė kalba – lietuvių, didesnė dauguma gyventojų (80 proc.) deklaruoja esantys Romos katalikai.

Prancūzijos valstybės vėliava

Lietuvos valstybės vėliava

¹ „France: Statistics and Facts“, *Statista*, <https://www.statista.com/topics/2497/france/>; <https://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2012/Table03.pdf>.

BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS

Ryšiai tarp Lietuvos ir Prancūzijos – geografiškai tolimų Europos šalių (geografinis atstumas nuo Vilniaus iki Paryžiaus – 1 700 km) – iki XIX a. nebuvo intensyvūs. Nors lietuvius kaip priešus – barbarus – prancūzai pirmąkart paminėjo X a. pab., beveik iki Lietuvos krikšto Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – LDK) jiems buvo nežinoma. Lietuviai apie tokį tolimą kraštą greičiausiai žinojo dar mažiau.

XIV–XV a. pr. Lietuvoje kryžiaus žygių metu apsilankė pirmieji prancūzų riteriai, kurie paliko išsamesnių žinių apie šį jiems nesvetimą kraštą. Kryžiaus žygių fone vykę tiesioginiai LDK gyventojų ir prancūzų susidūrimai nebuvo taikūs, todėl suformuotas Lietuvos kaip barbariško krašto įvaizdis. Jo Prancūzijoje nesugebėjo pakeisti pozityvesnis XV a. Lietuvoje apsilankusių prancūzų diplomatų vertinimas.

XVI–XVII a. Prancūzijoje vis dar buvo gajus stereotipas apie tamsius ir nekultūringus lietuvius. Be to, į LDK žvelgta kaip į Lenkijos karalystės dalį, jos provinciją.

Kulminaciniu įvykiu abiejų šalių santykiuose tapo XVI a. prancūzo – Valua dinastijos atstovo – Henriko Valua išrinkimas Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) valdovu. Gilesnio pėdsako to meto visuomenėje jo valdymas nepaliko, tačiau susiklostė palankios sąlygos abiejų šalių elito nariams geriau pažinti vieniems kitų kraštus. XVII a. Prancūzijos diplomatija prisidėjo stiprindama Respublikos tarptautinę padėtį. Tai buvo platesnio Prancūzijos plano, kuriuo siekta užkirsti kelią Habsburgų išsigalėjimui Europoje, o į ATR sostą pasodinti prancūzą, dalis. Nuo XVII a. II pusės politinė ir kultūrinė Prancūzijos įtaka, pirmiausia Lenkijoje, o vėliau ir LDK, palaipsniui stiprėjo. Prie to reikšmingai prisidėjo ir dviejų prancūzių (Liudvikos Marijos Gonzagos ir Marijos Kazimieros d'Arquien) vainikavimas ATR karalienėmis. Tiesioginiai kontaktai tuo metu vyko daugiausia tarp LDK ir Prancūzijos valdančiojo elito. XVIII a. išskirti Lietuvą iš ATR pavyksta tik atskiriant jos politinę, kultūrinę ir kt. istoriją, lokalizuojant asmenis, įvykius ir institucijas. Lietuva tiek Prancūzijai, tiek visai Europai buvo tik ATR dalis. Ji nebuvo tarptautinės teisės subjektas, svarbiausi politiniai sprendimai buvo priimami Varšuvoje, faktinėje ATR sostinėje. Politinis ar kultūrinis Prancūzijos ir jos sostinės identifikavimas Lietuvoje didesnių problemų nekėlė, išskyrus atvejus, kai buvo susiduriama su kultūriškai, etniškai ir religiškai mišriomis Prancūzijos pasienio teritorijomis bei iš jų kilusiais asmenimis. XVIII a. Prancūzija išlaikė vienos svarbiausių Europos valstybių pozicijas, todėl ATR vienaip ar kitaip patekdavo į jos užsienio politikos lauką. Pretekstų kištis į ATR reikalus suteikdavo ir specifinės jos politinės santvarkos ypatybės, pirmiausia, renkamo valdovo institutas (pavyzdžiui, mirus Augustui II, 1733–1735 m. vyko karas dėl Respublikos įpėdinystės). Vis dėlto, skirtingai negu kitos didžiosios Europos galybės – Austrija, Rusija ar Prūsija – Prancūzija nevykdė ATR padalijimų. Žinoma, tam įtakos turėjo ir geografinė padėtis. Iš Prancūzijos tikėtasi gauti paskolą Šventosios uostui Lietuvos pajūryje atstatyti, kai po 1772 m. valstybės padalijimo buvo prarasti Prūsijos uostai – Gdanskas ir kt. Deja, sumanymas nebuvo realizuotas.

Jau nuo XVII a. vid. daugelio šalių elitas italų kalbą pradėjo keisti prestižine prancūzų kalba, sekė prancūzišką madą, pamėgo prancūzišką virtuvę. Prancūzų

kalba tapo ir tarptautine mokslo bei diplomatijos kalba. XVIII a. šis procesas tik įsibėgėjo². Taip buvo ir Lietuvoje. Į ją vis dažniau ir masiškiau patekdavo prancūziškos knygos, spauda, tapusi ne tik kultūriniu tiltu, bet ir propagandos priemone. Žinoma, skaitė daugiausia visuomenės elitas, kuris į svetimšalius žiūrėjo pozityviai. Kai kurie tyrėjai netgi kalba apie XVIII a. ATR egzistavusią „svetimšalių madą“³. Nemažai įtakos turėjo ir atvykėliai prancūzai. XVIII a. visoje Europoje turėti prancūzą mokytoją ar virėją tapo elito mados dalyku⁴. Tyrėjai pagrįstai pabrėžia svarbų atvykėlių iš Prancūzijos ir prancūziškos kultūros vaidmenį apskritai Apšvietos idėjoms, taigi ir naujovėms, plisti ATR⁵. Savotišku fenomenu tapo mokslininkų bendravimas, kuris vyko daugiausia laiškais prancūzų kalba⁶. Kaip rodo Pranciškos Uršulės Radvilienės (1705–1753) ir jos sūnaus Mykolo Kazimiero Radvilos prancūziškos korespondencijos tyrimas, prancūzų kalba jau XVIII a. vid. buvo Lietuvos diduomenės kasdienio bendravimo kalba.

Galima kalbėti ir apie frankofilijos ar netgi paneuropinės prancūzomanijos viešpatavimą, globalių kultūrinių tiltų ir ryšių, savotiškų elitinių hibridinių kultūrų susiformavimą. Švietimo amžiuje prancūzų kalbos ir kultūros įtaka per apšviestojo absoliutizmo idėjas jau siekė netgi Rusijos imperijos valdovų dvarą ir elitą. XVIII a. pab. Sankt Peterburge ir Maskvoje veikė gausybė prancūziškų pensionatų⁷, todėl Rusijos ir ATR elitas galėjo tarpusavyje puikiai komunikuoti. Rusijos kariuomenės generolas leitenantas Steponas Matvejevičius 1773 m. Vilniuje rengė didžiulius kaukių balius (maskaradus) (viename maskarade dalyvavo 380 porų). 1775 m. Antakalnyje, Vilniuje, jis suorganizavo mėgėjišką teatrą, kuriame buvo statomos prancūziškos pjesės. Jų žiūrėti buvo kviečiami ne tik rusai karininkai, bet ir vietos diduomenė⁸.

XVIII a. Paryžius tapo savotiška Europos kultūros sostine, kuri diktavo madas visam žemynui.

Prancūziškai įtakai plisti negalėjo sutrukdyti ir dideli politiniai ar religiniai skirtumai (ATR ir jos dalies – Lietuvos – atveju, tai buvo santykiai tarp absoliutinės monarchijos ir bajoriškos respublikos). Vis dėlto kai kurios katalikiškos, bet galikanistinės, popiežiaus valdžią ribojančios, Bažnyčią valstybinančios, o vienu metu netgi nemažą jansenizmo įtaką patyrusios Prancūzijos visuomenės ypatybės kėlė Katalikų Bažnyčios hierarchų rūpestį. Štai Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius 1755 m. pranešime Romai teigė, kad iš Prancūzijos patenkantys prancūziški raštai ir kiti

2 M. Serwański ir K. Napierała, „The Presence of Francophonie in Poland from the Sixteenth Century to the Eighteen“, in *European Francophonie: The Social, Political and Cultural History of an International Prestige Language*, ed. V. Rjéoutski, G. Argent ir D. Offord (Oxford etc., 2014), 307–335.

3 M. G. Zieliński, *Cudzoziemscy w życiu codziennym Rzeczypospolitej doby stanisławowskiej* (Bydgoszcz, 2004), 23–33.

4 Ne visiems atvykėliams gyvenimas buvo rožėmis klotas. Dėl neaiškių priežasčių apie 1775 m. nusižudė prancūzas Legros, slapyvardžiu Volney, tarnavęs Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio kariuomenės pulke. Žr. Zieliński, *Cudzoziemscy*, 257.

5 Ibid., 136–137 ir kt.; D. Beauvois, „Jean Emmanuel Gilibert i Francuzi w Polsce i na Litwie w latach 1770–1780“, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 60(1) (2015): 7–16.

6 Ph. Edel, „Cuvier et Bojanus: à la recherche de la correspondance de deux grands naturalistes entre Paris et Vilnius“, in *Correspondances d'érudits aux XVIIIe et XIXe siècles: France, Pologne, Lituanie*, ed. Marie-France de Palacio (2014): 155–170.

7 V. Rjeoutski, „Migrants and language learning in Russia (late seventeenth–first part of eighteenth century)“, *Paedagogica Historica* 54(6) (2018): 691–703. Taip pat žr. kitus šio autoriaus tyrimus apie prancūzų kalbą XVIII a. Rusijoje.

8 Zieliński, *Cudzoziemscy*, 105, 110.

dalykai didikams daro neigiamą poveikį, skatina juos siekti apriboti bažnyčios teises, mažinti jos įtaką viešajame gyvenime⁹. Jo nuogastavimai nebuvo pagrįsti, taip neat-sitiko, tačiau pačioje Prancūzijoje įvykiai išties plėtojosi ne jėzuitų ordino naudai – 1764 m. ordinas šalyje formaliai buvo panaikintas. 1789 m. Didžioji Prancūzijos revoliucija pakeitė šalį – iš absoliutinės monarchijos ji tapo respublika, tačiau ne bajoriška, kokia buvo ATR. Nepaisant to, tai buvo didelis politinis impulsas 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijai ATR priimti.

Į Prancūziją buvo vykstama edukaciniais, politiniais, gydymosi, turistiniais ir kt. tikslais. Galiausiai ši šalis buvo laikinų ar nuolatinių politinių pabėgėlių, pirmiausia, Prancūzijos šalininkų, prieglobsčio vieta. Būtent Prancūzijoje apsistojo dukart ATR valdovu buvęs Stanislovas Leščinskis, kuris gavo valdyti Lotaringiją. Didelės traukos objektu tapo S. Leščinskio 1737 m. Liunevilyje įkurta karinė kilmingųjų kolegija. Ga-liausiai nemažai Tado Kosciuškos sukilimo dalyvių, kariškių įsitraukė į Prancūzijos ir Anglijos kovas Šiaurės Amerikoje.

Nuodugnesnių mokslinių darbų, skirtų istoriniams ryšiams tarp LDK ir Pran-cūzijos (iki XIX a.) aptarti, dar nepasirodė. Galima paminėti tik neprofesionalių is-torikų (kad ir kaip keista – prancūzų autorių) bandymus apibendrinti kalbamųjų šalių bendradarbiavimą. Ryšius nuo XIV a. atskleidžia 2009 m. pasirodęs užtarnauto poilsio išėjusio prancūzų karininko Gilles'io Dutertre'o darbas¹⁰. Jame prancūzų skai-tytojai ne tik supažindinami su svarbiausiais Lietuvos istorijos įvykiais – leidinyje perteikta ir į LDK atvykusių prancūzų nuomonė apie Lietuvą. Svarbu, kad autorius į savo tautiečius ar ir istorinius įvykius žiūri ne iš prancūziškosios, bet iš lietuviškosios pozicijos¹¹. Tarp bandymų sintetiškai pažvelgti į Prancūzijos ir Baltijos kraštų istori-nius ir kultūrinius ryšius galima minėti ir prancūzų autoriaus Dominique Dubarry taikomojo pobūdžio studiją, tačiau joje ankstyvoji ryšių tarp šalių istorija paliesta labai fragmentiškai, daugiausia dėmesio skiriama XIX a.¹²

Lietuvoje vienas pirmųjų prancūziška tematika susidomėjo ir ryšius tarp šalių XVI–XVII a., Liudviko XIV diplomatiją ėmėsi tirti (dirbo ir Prancūzijos archyvuose) Vincas Trumpa¹³, tačiau jo darbai nebuvo pratęsti. Galima paminėti atskirus straips-nius, skirtus kai kurioms prancūzų kilmės asmenybėms (pavyzdžiui, Gilbertui de Lannua)¹⁴ ar istoriniams įvykiams, susijusiems su Prancūzija¹⁵, apžvelgti. Tačiau to-kių darbų nėra daug. Prancūziškieji aspektai (pavyzdžiui, prancūziškasis faktorius ATR užsienio politikoje) paliesti Lietuvos istorijos sintezėse.

Lietuviškoje historiografijoje bene giliausiai analizuotas Lietuvos įvaizdžio (nuo viduramžių iki XIX a. pab.) Prancūzijoje fenomenas. Aiškinant, kokius mus matė

9 S. Yla, *Šiluva Žemaičių istorijoje* (Boston, 1970), 264.

10 G. Dutertre, *Les Français dans l'Histoire de la Lituanie* (L'Harmattan, Mare Balticum, 2009).

11 V. Gruodytė, „Prancūzai Lietuvos istorijoje (1009–2009)“, *Kultūros barai* 6 (2009): 89–92.

12 D. Dubarry, *Prancūzų karininko pašnekesiai su Lietuvos istorija* (Vilnius, 2011).

13 V. Trumpa, „Lietuvos užsienio politikos klausimas XVII amž.“, *Židinys* 3 (1939): 351–360; V. Trumpa, „Paskutiniai V. Gosiauskio metai“, in *Vincas Trumpa. Apie žmones ir laiką* (Vilnius, 2001), 17–50.

14 Plačiau žr.: P. Klimas, *Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–1414 ir 1421 metais)*, atmušta iš II „Praeities“ tomo (Kaunas, 1931), 5–67; Ž. Mačiukas, „Gilbertas de Lannua“, in *Vilniaus Žemutinės pilies biografinis žodynas*, sud. A. Ragauskas ir R. Ragauskienė (2010) (rankraštis, saugomas Nacionaliniame muziejuje LDK valdovų rūmai).

15 A. Nikžentaitis, „Prancūzijos karaliaus Karolio VI sveikinimo laiškas Jogailai krikšto priėmimo proga ir Lietuvos tarptautinio pripažinimo problema“, in *Lietuvos istorijos metraštis 1988* (Vilnius, 1989), 104–108.

prancūzai, kaip prancūziškoje literatūroje vaizduoti lietuviai ir LDK, kokius gyventojų bruožus jie iškėlė. Pažymėtini literatūrologų, ypač Genovaitės Dručkutės ir Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašelionienės, darbai¹⁶. Lietuvos įvaizdžio stereotipus XVI–XVII a. prancūzų literatūroje nagrinėjo istorikas Rūstis Kamuntavičius¹⁷, atskirai aptarta, kaip prancūzams atrodė LDK kariuomenė¹⁸.

Lietuviškoje istoriografijoje keliamas prancūzų kalbos ir kultūros paplitimo Lietuvoje aktualumas¹⁹, tačiau išsamių tyrimų šiuo klausimu dar nėra. Minėta tema, kaip ir prancūzų kultūros, politikos ir ekonomikos Lietuvoje tematika, plėtotą tęstiniame leidinyje „Historia Universalis“ (t. 3), kuriame publikuoti 2013 m. vykusios mokslinės konferencijos pranešimai²⁰. Pažymėtina, kad prancūzų kalbos paplitimą aiškinęsi tyrėjai, neatlikę detalesnių tyrimų, padarė neteisingas išvadas dėl prancūzų kalbos, kaip elito ir kultūros kalbos, įsivyravimo LDK jau XVI a. Kaip matyti iš analogiškų lenkų mokslininkų tyrimų, netgi Lenkijoje, kuri daug glaudžiau negu LDK bendravo su Prancūzija, prancūzų kalbos paplitimas pastebimas tik nuo XVII a. II pusės.

Nagrinėjant ATR ir Prancūzijos ryšius, chronologiškai apimančius XVI–XVIII a., lenkų istoriografija turi nepalyginamai didesnę įdirbį. Minėtiems ryšiams aptarti reikėtų atskiro tyrimo. Galima paminėti nebent kai kurias tyrimų temas, pavyzdžiui: lenkų (iš dalies ir lietuvių) įvaizdis prancūziškoje literatūroje, prancūzų diplomatų ir menininkų veikla ATR valdovo dvare, prancūzų kalbos vartojimas ir paplitimas etc.²¹.

16 G. Dručkutė, „Lietuvos vardas seniausiuose prancūzų tekstuose: įvaizdžio link“, *Literatūra* 51(4) (2009): 7–18; N. Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje: vienos barbarybės istorija* (Vilnius, 2011).

17 R. Kamuntavičius, „Prancūziška kultūra Jono Sobieskio dvare (1674–1696)“, *Darbai ir dienos* 11 (1999): 7–36; R. Kamuntavičius, „Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth Century“, *Lithuanian Historical Studies* 3 (1998): 27–48; R. Kamuntavičius, *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje. Daktaro disertacija* (Kaunas, 2002); Р. Камунтавичюс, „Падарожжы па Літве XVI–XVII ст.: досвед італьянцаў і французай“, *Беларускі гістарычны агляд* 10, 1(18) (Мінск, 2003); R. Kamuntavičius, „Lietuva Prancūzijos ir Šveicarijos periodikoje 1763–1773 m. („La Gazette de France“ ir „Nouvelles des divers endroits“)“, *Lituanistica* 3 (2006): 1–12.

18 *Lietuvos kariuomenė svetimšalių akimis XVI–XVII a.*, sud. R. Kamuntavičius ir V. Rakutis (2009).

19 V. Vitkauskienė ir V. Valiukienė, „Prancūzų kalbos paplitimas Lietuvoje ir pasaulyje: istorija ir dabartis“, *Žmogus ir žodis* 17(3) (2015): 94–110.

20 *Historia Universalis in Lithuania*, t. 3, *Mokslo darbai* (Vilnius, 2017).

21 *Polska–Francja: dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, red. A. Tomczak ir K. Górski (Warszawa, 1988); W. M. Malinowski ir J. Styczyński, *Polska i polacy w literaturze francuskiej (XIV–XIX w.)* (Poznań, 2016).

ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI LIETUVOS IR PRANCŪZIJOS RYŠIAI IKI XIX A.

BALTAI ANKSTYVOJOJE FRANKŲ RAŠYTINĖJE TRADICIJOJE

Karolio Didžiojo ant žirgo skulptūra

Įdomybė.
Karaliaus vardo kilmė ir
Karolis Didysis

Pirmosios žinios apie baltų gentis Frankų karalystę pasiekė IX a., Karolingų dinastijos laikais. Baltai greičiausiai tuo metu labai menkai žinojo apie jiems itin tolimus frankus. Į dabartinės Europos kūrėju laikomo Karolio Didžiojo (valdė 768–814) imperijos akiratį pateko net tolimoje periferijoje gyvenusios Rytų Pabaltijo gentys. Tarp ankstyviausių kūrinių, kuriuose minima Baltijos jūra ir šalia jos gyvenę aisčiai, – IX a. parašyta lotyniška istorinė kronika *Karolio Didžiojo gyvenimas* (*Vita Karoli Magni*). Jos autorius – pirmasis frankų imperatoriaus Karolio Didžiojo biografas iš Maino apylinkių kilmingos rytų frankų šeimos kilęs Einhardas (arba Eginhardas, apie 770–840). Išsilavinimą gavęs iš pradžių Fuldos vienuolyne, vėliau – Karolio Didžiojo dvaro mokykloje, jis tapo reikšminga valdovo aplinkos figūra²².

Kronika galėjo būti parašyta 823–828 m. Neilgą Karolio Didžiojo gyvenimą ir žygius aprašančio veikalo dvyliktame skyriuje, minint valdovo pradėtą karą su slavais, išvardijamos IX a. palei Baltijos jūrą gyvenusios tautos, tarp jų – ir senieji lietuvių protėviai: „Iš vakarų Okeano į rytus tęsiasi viena įlanka [Baltijos jūra] [...]. Aplink ją gyvena daug tautų [...]. O pietiniame krante įsikūrę slavai ir aisčiai bei įvairios kitos tautos.“²³ Aisčiais Rytų Pabaltijo gentis Einhardas galėjo pavadinti remdamasis Tacito *Germania*.

Iš Karolio Didžiojo vardo slavų kalbose vedama monarcho titulo įvardijimo – karaliaus vardo – kilmė: ček. *Kral*, lenk. *Krol*, slovėn., kroat. *Kralj*, rus. *korol'*. Dėl slavų kalbų įtakos ir baltų kalbose monarchui prigijo Karolio vardas: liet. *karalius* ar latv. *Karalis*²⁴.

Lotyniška Karolio Didžiojo biografiją aprašančia kronika greičiausiai rėmėsi seniausiu rašytiniu grožinės literatūros kūriny – *Rolando giesmė*, priskiriama karališkųjų herojinių epų ciklui. Giesmė užrašyta X a. pab., o išlikusi seniausią ir, tyrinėtojų manymu, meniškiausią jos rašytinė versija datuojama šimtmečiu vėliau. Kaip ir kiti Europos viduramžių herojiniai epai, *Rolando giesmė* yra kryžiaus karų epochos kūriny. Jos siužeto pagrindą sudaro istoriniai 778 m. įvykiai – prancūzų (krikščionių riterių) kovos su musulmonais

²² R. Petrauskas, „Apie valdovą ir jo biografą“, in Einhardas, *Karolio Didžiojo gyvenimas*, lotynišką tekstą parengė, į lietuvių k. vertė M. Čiurinskas, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Petrauskas (Vilnius, 2005), 22 etc.

²³ Einhardas, *Karolio Didžiojo gyvenimas*, lotynišką tekstą parengė, į lietuvių k. vertė M. Čiurinskas, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Petrauskas (Vilnius, 2005), 61.

²⁴ Petrauskas, „Apie valdovą ir jo biografą“, 20.

(maurais). Tuo metu Karolis Didysis, kurį 800 m. popiežius vainikavo Vakarų Romos imperatoriumi, kariavo su maurais Ispanijoje. Jo 778 m. karo žygis prieš Saragosą, kurią valdė arabai, sudaro *Rolando giesmėje* apdainuojamų įvykių foną. Rolandas – pagrindinis poemos veikėjas, ištikimas karaliaus Karolio Didžiojo vasalas ir bebaimis karys. Epe nesilaikoma istorinių faktų tikslumo, bet stengiamasi išaukštinti prancūzų patriotizmą ir Karolio Didžiojo krikščionių riterių atkaklią kovą su kitatikiiais pagonimis. Tarp pastarųjų, skubančių į pagalbą karaliui Marsiliui, atskuba emyras Baliganas su hunų, vengrų, armėnų, turkų, persų, maurų, slavų ir prūsų kariais. Keliose giesmės strofose paminėti ormalėjai (*Ormaleus*) ir ugličiai (*Eugies*). Jų identifikavimas nėra labai paprastas.

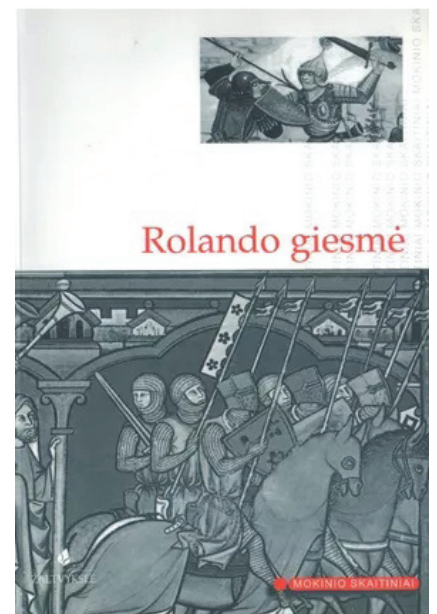
N. Vaičiulėnaitė-Kašelionienė remiasi *Rolando giesmės* tyrinėtojo Gérard'o Moignet nuomone, kad pirmieji turėjo būti sembai, kurie, kaip ir ugličiai, buvo įsikūrę Baltijos pajūryje. Tuo abejoja Genovaitė Dručkutė, nes giesmės kitoje tos pačios strofos eilutėje, kur minimi ormalėjai, nurodyti ir prūsai. Nepaisant genčių tapatybės klausimo painumo, aišku, kad lietuviams artimą baltų gentį giesmės autorius įtraukė į pagonių, kovojusių su prancūzais, sąrašą. Giesmės autoriui buvo svarbu išvardyti visas žinomas nekrikščioniškas Europos tautas ir tautes, taip padidinant priešų galią ir iškeliant prancūzų pergalės svorį. Nors prūsų vaidmuo mūšyje epizodinis, jie laikomi geriausiais Baligano kariais, prilygstančiais prancūzams²⁵.

Poema *Rolando giesmė* lietuvių kalba buvo išleista 1927, 1969, 1988, 2005 (serija *Mokinio skaitiniai*) metais.

XIII a. pr. prancūzų kompiliuotuose tekstuose iškyla tikrinis Lietuvos vardas, nebesislepiantis po bendresniais aisčių arba baltų genčių (prūsų, sembų) pavadinimais. Vienas ankstyviausių Europos kronikose žinomų įrašų, mininčių Lietuvą, įrašytas apie 1241 m. Prancūzijoje sudarytoje cistersų vienuolio Alberiko sukompiliuotoje *Kronikoje*. Prie 1228 m. įvykių pateikta žinia, kad popiežiaus legatas Modenos vyskupas Vilhelmas, apaštalaudamas Prūsijoje, daugelį pagonių patraukė į tikėjimą „lankstumu ir išmintimi“, netgi pramoko vietinių kalbos. Tikėjimo plėtros perspektyvos pagonių kraštuose, tarp jų ir lietuvių žemėse, Alberikui pasirodė geros, jis rašė: „Reikėjo laimėti viso labo penkias pagonių sritis, būtent: minimą Prūsiją, Kuršą, Lietuvą, Vironijos žemę ir Sembą.“²⁶

2013 m. Vokietijos Acheno mieste, Karolio Didžiojo rūmuose, dabartinėje Acheno rotušėje, Lietuvos Respublikos Prezidentei Daliai Grybauskaitei įteiktas politikos Oskaru vadinamas tarptautinis Karolio Didžiojo apdovanojimas

„Rolando giesmė“ (2005)

25 Dručkutė, „Lietuvos vardas seniausiuose prancūzų tekstuose“, 7–9; Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje*, 24, 25.

26 *Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, red. A. Dubonis (Vilnius, 2005), 52; D. Baronas, A. Dubonis ir R. Petrauskas, *Lietuvos istorija*, t. 3, XIII a. – 1385 m.: *Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų* (toliau – *Lietuvos istorija*, t. 3) (Vilnius: Baltos lankos, 2011), 193.

Įdomybė.
Latviškasis Rolandas

Rolando skulptūra Rygoje

Rolando giesmės pagrindinis herojus – Rolandas – tapo viduramžių Europos riterystės idealu, susiformavo Rolando kultas. XIV–XV a. kai kurių Europos, ypač Vokietijos, miestų aikštėse pradėtos statyti šarvuoto kario su kalaviju rankose skulptūros, gavusios Rolando statulų arba Rolando kolonų pavadinimą. Tokios viduramžiais ar kiek vėliau sukurtos statulos papuošė Belgerną, Brandenburgą, Brėmeną, Buchą, Halę, Kvedlinburgą. Jos statytos ir kitose šalyse, pavyzdžiui, Kroatijoje ir Lenkijoje. Savąjį Rolandą arčiausiai mūsų turi latviai. Rygoje, Rotušės aikštėje stovi Rolando skulptūra, kuri šaltiniuose minima jau 1474 m. Tuo metu miesto magistratas pavedė pakeisti seną medinį Rolandą nauju, taip pat mediniu. 1896–1945 m. Rygą puošė vokiečių meistrų pagaminta Rolando skulptūra iš smiltainio. Sovietų valdžios įsakymu ji buvo demontuota ir perduota saugoti Bažnyčiai. Latvijai atkūrus nepriklausomybę, senasis, kiek pažeistas Rolandas vėl buvo pastatytas senojoje savo vietoje, o 2000 m. jį pakeitė nauja, Edvino Krūminio sukurta statulos kopija²⁷.

²⁷ V. Michalovskis, „Riteris Rolandas: įvaizdžio kilmė ir Rolando statulos“, *Šiaurės Atėnai* (2013 07 19).

LIETUVA IR PRANCŪZIJA XIV A.: NUO DIPLOMATINIŲ RYŠIŲ IKI KRYŽIAUS ŽYGIŲ

Gedimino susirašinėjimas su Avinjone rezidavusiu popiežiumi

Vytautas Kašuba, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino medalis ir jam skirta skulptūra Vilniuje (1996)

XIV a. pr. Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas (apie 1275–1341) užmezgė diplomatinis ryšius su prancūzų kilmės Romos popiežiumi Jonu XXII (1316 08 07/09 05–1334 12 04, tikr. Žakas Duezė (Jacques Duèse, Cahors)), rezidavusiu Avinjone (*Avinjono nelaisvė*). Tuo metu Vakarų Europoje vyko Šv. Romos imperijos imperatoriaus Liudviko IV Bavaro ir popiežiaus Jono XXII politinė kova. Dėl ekspansijų į rusėnų žemes svarbia jėga Rytų Europoje tapusi Lietuvos valstybė šioje kovoje palaikė popiežių, kuriam itin reikėjo sąjungininkų tarp valdovų, nes imperatorių rėmė Vokiečių ordinas. Dar 1317 m. popiežius Jonas XXII krikšto reikalu kreipėsi į Lietuvos valdovą Gediminą. Šis 1322 m. vieną pirmųjų žinomų savo laišku adresavo aktyvią tarptautinę politiką vykdydžiusiam Jonui XXII į Avinjoną. Popiežiui ryšiai su nemažos pagoniškos šalies valdovu leido stiprinti savo galią, todėl jis taip aktyviai angažavosi Gedimino krikšto byloje: siuntė nuncijus, paskelbė lietuviams skirtą tikėjimo išpažinimą, draudė Vokiečių ordinui puldinėti lietuvius. Popiežius bule patvirtino 1323 m. spalio 2 d. Lietuvos valdovo sudarytą taikos sutartį su Livonijos ordino ir kt. pasiuntiniais ir reikalavo, kad šios sutarties būtų laikomasi²⁸.

²⁸ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laišakai, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell (Vilnius, 2003), 162–172 etc.*

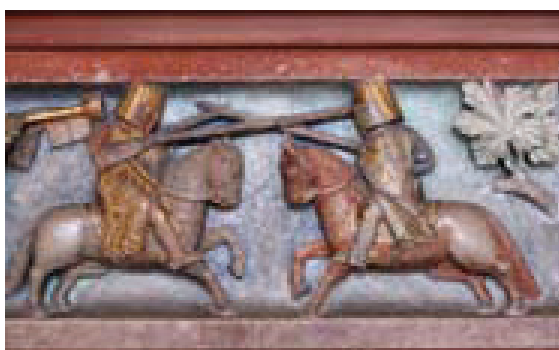
Įdomybė.
Gediminaičių stulpai Paryžiuje
(Place du General Catroux)

Pastato su Gediminaičių stulpais vaizdas (Paryžius, *Place du General Catroux* 14)

Paryžiuje, *Malesherbes* bulvare – *Place du General Catroux* 14 – prie įėjimo, virš masyvių durų, vis dar yra išrėžti Gediminaičių stulpai. 1925–1940 m. čia buvo įsikūrusi Lietuvos Respublikos ambasada, vėliau pastatas atiteko Sovietų Sąjungai.

Prancūzų – kryžiaus žygių dalyvių – patirtys Lietuvoje

Vokiečių ordino Marienburgo pilies menės vaizdo fragmentas

XIV a. Lietuva iš periferinio, mažai kam Europoje girdėto krašto pamažu tapo Europos, taip pat ir Prancūzijos, kilmingųjų susidomėjimo objektu. Jauna Lietuvos valstybė susidūrė su Vokiečių ordinu, įsikūrusiu prie jos šiaurinių ir pietvakarinių sienų. Prasidėjo nuolatinių karų šimtmetis, kėlęs grėsmę Lietuvos valstybės egzistencijai.

Vokiečių ordino apsisprendimą kurti valstybės struktūras Pabaltijyje simbolizavo 1309 m. didžiojo magistro rezidencijos perkėlimas iš Venecijos į Marienburgą. Riteriai ir karaliai iš krikščioniškosios Europos vyko į Prūsiją, kad galėtų dalyvauti kryžiaus žygiuose prieš pagonis. Nemažai atvykusiųjų buvo ir iš Prancūzijos. Ypač jų pagausėjo nuo 1328 m., kai Ordino ekspedicijoje į Lietuvą dalyvavo Čekijos karalius Jonas Liuksemburgietis. Karaliaus pasirodymas žygyje

pranašavo Europos kunigaikščių ir riterių susidomėjimo žygiais į Lietuvą pradžią.

Kare su Lietuva Ordinas išplėtojo „reizų“ taktiką – nuolatiniais žygiais alino pasienio sritis, o susirinkus gausesniam kryžininkų būriui, buvo braunamasi ir į šalies gilumą. Taip buvo tęsiama (nuo 1095 m., kai popiežius Urbonas II pakvietė Vakarų Europos krikščionis vaduoti Šventosios Žemės) Kryžiaus karų epocha. Tik tuomet kryžiaus žygiai į Šventąją Žemę buvo praradę pirmąją patrauklumą, o karai Pabaltijyje buvo ne tokie brangūs²⁹.

Žygiai į Prūsiją ir Lietuvą prisidėjo prie europinės riterių kultūros ir savimonės atsiradimo. Prancūzijos, kaip ir kitų Europos šalių, riteriai, žygiuodami į Lietuvą, gaudavo progą pademonstruoti riterystę. Žygių metu buvo atliekami svarbiausi riterių kultūros ritualai: išventinimas į riterius, rengtos vaišės, didžiulės puotos, organizuoti turnyrai ir nematytų žvėrių medžioklės, čia laukė „garbės stalas“, prie kurio sodindavo labiausiai žygiuose pasižymėjusius riterius ir pan. Kryžininkai už dalyvavimą žygiuose prieš pagonis gaudavo nuodėmių išrišimą, iš apiplėštų kraštų išsigabendavo karo grobį (daugiausia žmones ir galvijus)³⁰. Kai kuriuos belaisvius pagonis riteriai parsigabendavo į gimtinę (pavyzdžiui, Blua grafas Jeanas po sėkmingo 1363 m. Veliuonos pilies antpuolio į dvarą parsigabeno belaisvį lietuvį, kuris, vadintas tiesiog veliuoniškiu, savo ponui patarnavo vilkėdamas raudonos ir žalios spalvos livręją).

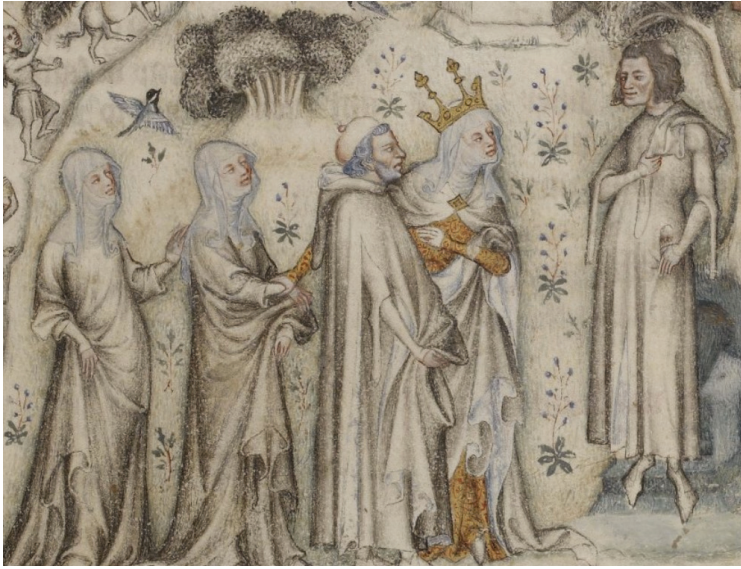

Marienburgo pilis

Prancūzijos riteriai kryžiaus žygiuose į Lietuvą pasirodo nuo XIV a. 3-iojo deš. Tarp pirmųjų žygių minėtinas 1328–1329 m. žiemos žygis į Žemaitiją. Jame dalyvavo Jonas Liuksemburgietis, nemažai aukštos kilmės vasalų. Tarp kitų valdovo palydovų buvo dvare tarnavęs vienas didžiausių savo šimtmečio poetų Guillaume'as de Machaut (apie 1300–1377). Jis prancūzų poezijoje įtvirtino vadinamąsias „fiksiotas“ formas – balades, lė, vireles, rondo. Guillaume'as de Machaut laikomas ir pirmuoju prancūzų kompozitoriumi, viduramžių muzikos reformatoriumi, nulėmusiu tolesnę polifonijos raidą. Žygio metu buvo sunaikintos svarbios Žemaitijos pilys (tarp jų Gedimino ir Medvėgalio pilys).

29 R. Trimonienė, „Vygando Marburgiečio kronika. Įvadas“, in *Vygandas Marburgietis, Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jasas (Vilnius: Vaga, 1999), 13–30.

30 *Lietuvos istorija*, t. 3, 503.

Guillaume'as de Machaut priima Gamtą ir tris jos dukras (prancūzų miniatiūra, XIV a.)

Šį ir dar du kryžiaus žygius, kuriuose dalyvavo, G. de Machaut aprašė epinėse poemose *Sakmė apie liūtą* (*Dit dou Lion*, 1342) ir *Draugo paguoda* (*Confort d'ami*, 1357). *Sakmėje apie liūtą* tarp kitų autoriui žinomų Europos šalių paminėta ir Lietuva (*Letoe*), su kuria riteriai garbingai kaunasi. *Draugo paguodoje* aprašytas žygis į „ledinę Lietuvą“ („par les glaces en Letoe“) – jo metu „viename mieste“ (*Medouagle*), galbūt Medvėgalyje, anot autoriaus, pakrikštyta daugiau kaip 6 000 pagonių, kartu aprašomas vietinių gyventojų žudymas, „nepaliekant gyvo nei vyro, nei moters“. Toliau pasakotojas išvardija užimtas pilies: „Xedeyctain, Gedemine, Gegusė, Auhahan.“ Poetas žavisi krikščionybę nešančių riterių narsumu ir jėga, tačiau kartu pažymi, kad pagonys lietuviai ne-

nusileidžia riteriams dvasios ir kūno stiprybe ir atkakliai ginasi³¹. Jis taip pat mini lietuvių kunigaikščius Kęstutį ir Vytautą. N. Vaičiulėnaitės-Kašelionienės teigimu, prancūzo kūryboje Lietuva vaizduota kaip galinga, daug pilių turinti valstybė, su kuria reikia rimtai kautis. Bet kartu – tai ir nesvetingas, šaltas ir sniegingas kraštas³².

1336 m. keli riteriai iš Prancūzijos dalyvavo dideliame žygyje į Žemaitiją, užimant Pilėnus. Vygandas Marburgietis mini Nameno grafą Pilypą III, vieną iš septynių Nameno, arba Namiuro (dab. Belgijos provincija), grafo Johano I sūnų. Taip pat dalyvavo kai kurie riteriai „iš Prancūzijos ir Austrijos ir daug kitų, gerai ginkluotų, atsivesdami daugiau kaip 200 šalmų“. Tarp žygyje dalyvavusių prancūzų minimas ir Henricas de Sando Anthonius³³.

Daug prancūzų riterių į Prūsiją atvyko **1337 m.** Vygando Marburgiečio duomenimis, „Bomono grafas su savo brolėnu iš Henegau ir valdovas iš Bergo, ir taip pat dar kai kurie iš Burgundijos, Prancūzijos, Galisijos – visi atvyko kariauti“³⁴. Šiame kryžiaus žygyje dalyvavo ir jau anksčiau minėtas G. de Machaut. Jis vyko į Lietuvą ir 1345 m., kai buvo puolamos Veliuonos ir Peištvės pily. Tarp paminėtų „200 valdovų ir kilmingų ponų“ buvo prancūzų Burbonės kunigaikštis Petras I³⁵. Minėtina, kad dėl apgaulingo Algirdo puolimo kryžiuočiai tąsyk turėjo atsitraukti.

1357 m. žygyje, niokojant Vaikių, Raseinių, Subnos ir Galnos žemes bei puolant Veliuonos pilį, Ordinui atvyko pagelbėti prancūzų riteriai. Marburgiečio žiniomis, „kilmingas ponas iš Barkuno. Wernerio Paravicini duomenimis, 1357–1358 m. žiemą atvyko ir kryžininkai iš Gaskonės, kurių žymiausi – Fua

31 Dručkutė, „Lietuvos vardas seniausiuose prancūzų tekstuose“, 9.

32 Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje*, 26–27.

33 Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jasas (Vilnius: Vaga, 1999), 82.

34 Ibid., 85.

35 W. Paravicini, *Die Preußenreisen des europäischen Adels*, Teil 1 (Beihefte der Francia, 17/1), Sigmaringen (Thorbecke) (1989), 94.

grafas Gastonas III Febas ir jo sūnėnas, Bušo valdytojas (pranc. *capitain de Buch*) Žanas iš Graji.³⁶

1363 m. Vokiečių ordino magistras su gausiomis prancūzų ir anglų talkininkų pajėgomis įsiveržė į Lietuvą, sunaikino Kęstučio pastatytą Nemuno salos pilį – Naująją Kauną, o grįždamas Nemunu žemyn sunaikino Pieštę ir Veliuoną. Prancūzijos kryžininkai šiame žygyje buvo jau minėtas Blua grafas Žanas, vikontas Lui de Bomonas, Herefordo bei Nortamptono grafas Hemfris de Boenas (Anglijos konsteblis) ir grafaitis Tomas iš Ufordo. Šaltinių nuorodomis, Blua grafas atvyko su 43 riteriais ir ginklanešiais, o vikontas de Bomonas bent su 17 riterių, nors iš tikrųjų jų atsivestos jėgos turėjo būti 3–4 kartus didesnės³⁷.

1375 m. Ordino didžiajam magistrui Gotfrydui fon Lindenui puolant Darsūniškį ir Vaiguva bei žygiuojant iki Trakų (kryžiuočiai niokojo apylinkes ir išsivedė apie 700 belaisvių), vėl gelbėjo prancūzų kryžininkai. Kaip teigia W. Paravicini, 1374–1375 m. žiemą į Prūsiją buvo atvykęs 21 kilmingas karys iš Prancūzijos (tarp jų – 10 Burbonės kunigaikščio pavaldinių). Tuo pat metu čia lankėsi prancūzų riteris Jutenas iš Vermelio (*Hutin de Vermelles*). Su šiuo riteriu ir Prancūzijos karaliaus Karolio VI patarėju bei šambelionu Gi de la Tremuju (*Guy de la Trémouille*), apsilankiusiais Prūsijoje 1379–1380 m. žiemą, siejama atgabenta Šv. Kryžiaus dalis – auksu ir brangakmeniais aptaisytas medžio gabalėlis, kurį Paryžiuje įteikė Karolis VI³⁸.

1377 m. žygyje, tikėtina, dalyvavo į Prūsiją atvykęs Lotaringijos kunigaikštis („su 70 šalmų“), prancūzų riteris Gi II de Šovinji, kurio kilmingų karių ir šaulių palyda buvusi net puikesnė negu Lotaringijos kunigaikščio³⁹.

Įdomybė.
Lietuvių Survilų herbai
prancūziškame XIV a.
Belleville'io herbyne

Tomo Survilos ir, tikėtina, Jono Survilos herbai (*L'Armorial Belleville, Ancien armorial colorié, où sont figurés les blasons de différents princes et seigneurs de France, Allemagne, Flandre, Angleterre, Espagne, Italie, etc.* l. 62v, 63r.)

36 Ibid., 95–96; Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, 128.

37 Ibid., 147.

38 Ibid., 198.

39 Ibid., 224.

Su Gediminaičių dinastija galimai susiję broliai Jonas ir Tomas Survilos kartu su Kęstučio sūnumi Butautu 1365 m. pabėgo į Prūsiją tarnauti didžiajam Ordino magistrui. Iš Prūsijos į Lietuvą jie buvo siunčiami kaip pasiuntiniai, vertėjai, dalyvaavo žygiuose į Lietuvą. Tikėtina, kad 1380–1381 m. sandūroje Prūsijoje broliai buvo įšventinti į riterius.

Žinia apie jiems suteiktus herbus ir tų herbų vaizdai pateko į maždaug 1364–1386 m. sudarytą prancūzišką herbyną, gavusį Belleville'io herbyno *L'Armorial Bel-leville* pavadinimą (iki XVI a. herbynas priklausė Belleville'io savininkui Antoine de Beaulaincourt'ui). Prie vieno iš pavaizduotų herbų (l. 62v) nurodyta, kad jis priklauso „*her Thomas Serville*“. Kito, beveik identiško herbo savininkas (l. 63r) nenurodytas, tačiau pagal herbo vaizdą jis priskiriamas Jonui Survilai⁴⁰.

1387 m. Lietuvos krikštas turėjo panaikinti politinę Lietuvos valstybės blokadą ir niokojančius kryžiaus žygius. Žinią apie krikštą reikėjo kuo greičiau skleisti tarptautiniais kanalais, todėl toks svarbus 1388 m. Jogailą krikšto proga sveikinantis Prancūzijos karaliaus Karolio VI (1368–1422) laiškas. Tai buvo pirmasis Lietuvos tarptautinio pripažinimo Vakarų Europoje atvejis. Tais pačiais metais Lietuvos krikštą pripažino ir popiežius Urbonas VI.

Prancūzijos karalius, kaip spėjama, laišką galėjo parašyti paveiktas vieno artimiausių savo žmonių – Philippe de Mézières'o (1327–1405), kuris buvo karaliaus auklėtojas ir globėjas. Tikėtina, kad Ph. de Mézières'as 1364 m. lankėsi Prūsijoje, matyt, buvo ir Lietuvoje. Kelionės išpūdžius ir pasakojimus apie Lietuvą 1389 m. jis užrašė traktate *Senojo maldininko sapnas* (*Le songe du vieil pelerin*)⁴¹. Jame mini Jogailos, jo keturių brolių ir visos Lietuvos krikštą, pateikė žinių apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio laidotuves ir anekdotinę situaciją su vienu, kaip lietuviams atrodė, itin pagerbtu, t. y. paskirtu sudeginti, mirusio Lietuvos valdovo belaisviu riteriu⁴².

Ph. de Mézières perduoda karaliui savo knygą (XIV a.)

40 G. Białuński, „Surwiłowie. Przykład kariery litwinów w Prusach“, *Istorijos šaltinių tyrimai* 4 (2012): 13–44.

41 Nikžentaitis, „Prancūzijos karaliaus Karolio VI sveikinimo laiškas Jogailai“, 104–108.

42 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1 (Vilnius, 1996), 452–453.

Nepaisant Lietuvos krikšto, agresyvūs žygiai į Lietuvą tęsėsi, o juose toliau dalyvavo riteriai iš Prancūzijos ir kitų krikščioniškų Europos kraštų. Pavyzdžiui, 1390 m. rugpjūtį ir rugsėjį kryžininkai kartu su Vytautu surengė žygį į Vilnių, Kauną, Trakus ir Ukmergę. Ypač daug svečių Ordinas sulaukė 1391 m. vasarą. Į žygį atvyko 15 prancūzų kryžininkų (Jeanas le Mengras, vadintas Bouciciaut (1366–1421), Geoffroy de Charny, K. Jeanas d'Aigreville, R. Jeanas Prunelé, Guichartas Dauphinas, Louisas Dauphinas, K. Jeanas de Chiffrevastas, K. Guillaume Brunas Herr v. Mons, R. Louisas de Poissy, R. Jeanas Herr v. Hangest, Jeanas Herr v. Sempy, Lyonnelis de la Personne ir kt.⁴³). Dauguma jų buvo iš Burgundijos kunigaikštystės, o bene garsiausias tarp jų – Prūsijoje tris kartus (1384, 1385 ir 1390–1391 m.) lančėsis ir su pagonimis lietuviais kovojęs, 1391 m. Prancūzijos maršalu tapęs Jeanas Le Maingre, vadintas Busico (Boucicaud) (1366–1421)⁴⁴.

1393 m. Ordino broliai su kryžininkais (tarp jų – viena prancūzų vėliava) užėmė Gardino pilį⁴⁵. 1394 m. Ordino maršalas Verneris Tetingeris vadovavo žygiui į Drohičino žemę. Žygyje dalyvavo nemažai prancūzų riterių. Tais metais buvo surengtas paskutinis žygis į Lietuvą, kuriame dalyvavo užsienio riterių, ir vienas didžiausių Vilniaus puolimų. Vilniaus pilys gausiai apšaudytos iš bombardų ir kitų šaunamųjų ginklų. Užrašytas pasakojimas, kad 1394 m., prancūzams prie Vilniaus sumanius kautis dvikovoje su lenkais, maršalas Verneris Tetingeris pasakęs, jog „tai niekam nesuteiks šlovės, kas su jais rungsis, nes tai tikėjimo priešai“⁴⁶.

Prancūzijos maršalas J. Le Maingre meldžiasi šv. Kotrynai (Jean de Boucicaud, *Valandų knyga*, 1410–1415 m.)

43 Paravicini, *Die Preußenreisen des europäischen Adels*, 99.

44 J. Huizinga, *Viduramžių ruduo: studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, iš nyderlandų kalbos vertė A. Gailius (Vilnius, 1996).

45 Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, 319.

46 Ibid., 327.

XV A.: GILBERAS DE LANUA, ALEKSANDRAS SOLTANAS IR „PRANCŪZIŠKA LIGA“

XV a. prancūzų diplomatas
Gilberas de Lanua

XV a. pr. Ordinas nustojo puldinėti Vilnių, o pasikeitus politinei situacijai, baigėsi ir kryžiuočių žygiai į Lietuvą. Dabar riterystės idėjos politiniais tikslais buvo naudojamos jau Lietuvos valdovo organizuojamuose žygiuose prieš totorius ir stačiatikius. Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaras tapo keliaujančių Europos kilmingųjų stotele. Pavyzdžiui, 1406 m. Vytauto žygyje prieš Maskvos kunigaikštį dalyvavo Olandijos ir Burgundijos heroldai. Taip Lietuvos valdovo dvaras buvo įtrauktas į Europos heroldų komunikacijos erdvę⁴⁷.

Pasikeitusi tarptautinė padėtis atsispindi XV a. flamadų keliautojo ir diplomato Gilbero de Lanua (apie 1386–1462) misijos pokyčiuose. Iš Burgundijos kunigaikštystėje, Lilio mieste gyvenusios vienos įtakingiausių Lannoy giminės kilęs Flandrijos riteris karjerą padarė savo senjorų Burgundijos kunigaikščių dvare. Jis buvo kunigaikščių patarėjas ir šambelionas, Aukso vilnos ordino kavalierius (1430), Lilio vietininkas (1423). Jo diplomatinėmis paslaugomis naudojosi Anglijos karalius Henrikas V. Kaip pasiuntinys, Gilberas de Lanua apkeliavo daugelį Europos šalių, vyko į Konstantinopolį, Šventąją Žemę, Škotiją, Ispaniją, Bazelio bažnytinį susirinkimą, Prancūziją, Angliją, Neapolį. 1413 m. jis, kaip kryžininkas, atvyko į Prūsiją, tačiau jau nebegalėjo pademonstruoti savo karinių sugebėjimų. Iš Prūsijos per Kuršių Neriją ir Klaipėdą vyko į Livoniją, apsilankė Naugarde ir Pskove. Grįždamas į Livoniją, 1413–1414 m. atvyko į Lietuvą: buvo Vilniuje, Trakuose, galbūt Punioje, Kaune. 1421 m., kaip Prancūzijos ir Anglijos diplomatas, kartu su septyniais palydovais Gilberas de Lanua dar kartą lankėsi Rytų Europoje: Vokiečių ordino valstybėje, Lenkijoje, LDK, o vėliau per Krymą pasiekė Konstantinopolį, Rodo salą, Egiptą, Palestiną ir Siriją. Misijoje svarbiausia buvo apsvastyti bendrą karo su turkais strategiją⁴⁸.

Giliberas de Lanua paliko reikšmingą literatūrinį palikimą – memuarus. Šio diplomato užrašai apie Vilniaus, Trakų, Kauno pilies yra pirmieji išsamesni Lietuvos kraštovaizdžio liudijimai, pateikiantys vertingos informacijos iš Lietuvos politinio gyvenimo, buities, papročių. Greta negatyviai vertinamų vaizdo detalių – netvarkomų dykvielių, prastai pastatytų medinių namų, sušalusių žmonių – G. de Lanua pozityviai atsiliepė apie gražias pilies, vakarietiškas naujas statybas, puikų valdovo žvėryną, išskirtinį svetingumą, vakarietiško stiliaus lietuvių moterų apdarus, keliomis kalbomis tvarkomą valstybės kanceliariją, religinę toleranciją. Čia Lietuva jau ne barbarų saracėnų kraštas, o autoritetingo valdovo Vytauto karalija, suskirstyta į vyskupijas. Memuaruose minimi lietuviai vyrai, nešiojantys ilgas barzdas, moterys –

47 R. Petrauskas, „Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1 (Vilnius, 2008), 91–113.

48 Mačiukas, „Gilbertas de Lannua“.

„kuklios, gražios ir panašios į mūsų pikardietes“⁴⁹. Štai kaip trumpai apibūdinta Vilniaus pilis: „Atvykau į Lietuvos sostinę Vilnių, kurioje yra pilis, pastatyta ant labai aukšto smiltingo kalno, sutvirtinta akmenimis, žeme ir mūru. Viduje ji visa padaryta iš medžio. Tos pilies atslaimas leidžiasi nuo aukšto kalno dviem šonais iki apačios. Tame atslaimė, apjuostame mūrine siena, yra daug namų. Pilyje ir jos kieme paprastai esti minėtas kunigaikštis Vytautas, Lietuvos valdovas. Jis ten turi dvarą ir savo būstinę. Arti tos pilies teka upė, kurios srovė bėga per miestą žemyn. Ji vadinasi Vilia.“⁵⁰

XV a. ne tik prancūzai lankėsi Lietuvoje – būta ir LDK gyventojų kelionių į šią tolimą šalį. Tokią išpūdingą tiems laikams kelionę 1467–1469 m. įgyvendino Lietuvos valdovo maršalka Aleksandras Soltanas. Jis iš Lietuvos išsirengė keliauti į Šventąją Žemę ir taip sujungė piligrimystę su diplomatine misija. 1468 m. A. Soltanas aplankė Jeruzalę, o iš ten keliavo po Vakarų Europos dvarus. Jis lankėsi imperatoriaus Frydricho III dvare Vengrijoje, keliavo per Siciliją (buvo pas Joną, Fernando Antekveriečio sūnų), aplankė Romą. Iš čia patraukė į Burgundiją. Šioje kunigaikštystėje lietuvis buvo priimtas į Aukso vilnos ordiną. Vėliau A. Soltanas dar lankėsi daugelyje ispanų dvarų: Kastilijos, Aragono, taip pat ir Portugalijos, vėliau – Anglijos karaliaus dvare, kuriame, kaip LDK riteris, apdovanotas dvaro pareigūnų ženklu – auksine SSS formos grandine⁵¹.

Į namus A. Soltanas grįžo susidaręs galimai teigiamą Prancūzijos kraštų, kuriuos jam teko aplankyti, įvaizdį. Vis dėlto gana greitai, XV a. pab., „Prancūzija“ ar „prancūzai“ ėmė reikšti gėdingus, nuo visuomenės slepiamus dalykus. Tai buvo susiję su lytiniu būdu platinamos ligos – sifilio – epideminiu protrūkiu (XV a. pab.–XVI a. I pusė). Tiesa, sifilio genezės klausimas išlieka diskusinis. Vyrauja nuomonė, kad jį iš Naujojo pasaulio į Europą atvežė Kristupo Kolumbo ekspedicijų nariai. Tačiau tikra tai, kad 1494–1495 m., vadinamojo Italijos karo metu, Prancūzijos karaliui Karoliui VIII bandant nukariauti Neapolį, nors buvo pralieta palyginti nedaug kraujo, vyko masiniai seksualiniai ištvirkavimai. Kareiviai smaginosi su maždaug 800 prostitučių, lydėjusių kariuomenę, ir masiškai prievartavo vietos moteris. Tuomet ir kilo pirmoji iki tol nežinotos, ypač agresyvios venerinės ligos epidemija. Grįždami iš karo samdiniai išplatino ligą po įvairias Europos šalis.

Ligos simptomai buvo kiek kitokie negu šiais laikais. Liga reiškėsi žaibiškai, ji buvo daug ūmesnė, labai alino organizmą ir dažnai baigdavosi mirtimi. XV a. pab. Italijoje kilusi sifilio epidemija netruko išplisti po Europą ir greitai pasiekė LDK. Sifilio apraiškas Lenkijoje 1495 m. nurodė Motiejus Miechovita. Greičiausiai šios epidemijos aukomis tapo du Jogailaičiai: Lenkijos karalius Jonas Albrechtas (1459–1501) ir jo brolis kardinolas Fridrichas Jogailaitis (1468–1503). Ši liga, kaip ir visos kitos lytiškai plintančios ligos, Lietuvoje įvardyta pagal geografinę (ligos kilmės ir platintojų) asociaciją. Tai – *franca*, *francoza*,

Sifilio gydymas
(XVI a. graviūra)

49 Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje*, 29–44.

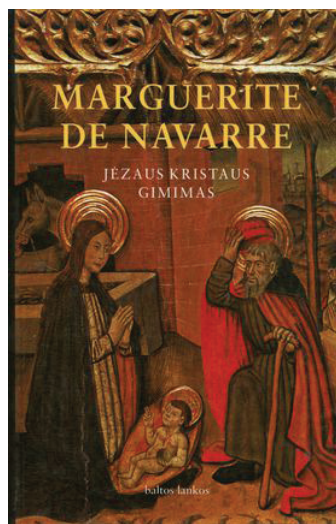
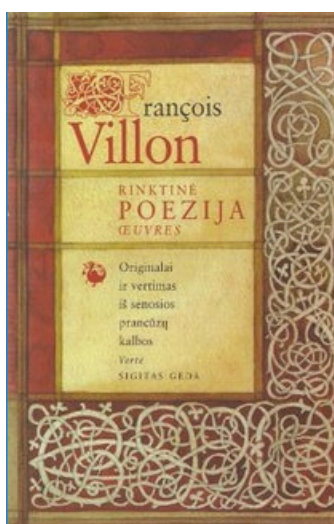
50 *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas (Vilnius, 1988), 49.

51 R. Trimonienė, „Vakarų Europos rekomendaciniai raštai Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero dvariškiui. Aleksandro Soltano politinės veiklos štrichai“, in *Lietuvos istorijos studijos* 3 (1996), 101–119.

francuza ar *morbis Gallicus*. Bychovco kronikoje paminėta, kad 1497 m. „Lietuvos žemę ištiko baisus badas, ir paplito žmonėse prancūziškos ligos“⁵².

Prancūziška viduramžių ir ankstyvųjų modernių laikų pradžios kūryba Lietuvoje

Viduramžių Vakarų Europoje susiformavus stambesnėms feodalinėms latifundijoms, plėtota riterių kultūra. Riterio idealas įgavo naujų bruožų: svarbu buvo būti ne tik geru kariu, tarnauti Dievui ir Tėvynei, bet ir laikytis riteriškų manierų, mokėti elgtis visuomenėje. Riterio idealą kurianti literatūra – poezija ir platesnės apimties kūriniai (riterių romanai) – labiausiai išplito Prancūzijoje. Jų pasakotojai vadinti *truverais*, arba *trubadūrais*. Netrukus riterių literatūra (tiksliau – jos perdirbiniai) iš Prancūzijos ėmė plisti kitose Europos šalyse.

Į lietuvių kalbą išversti viduramžių ir ankstyvųjų modernių laikų prancūzų autorių darbai

Riterių romanai buvo žinomi jau LDK valdančiajam elitui. Tik čia jie paplito gana vėlai – XVI a. Tai aiškinama vėlyva riteriška bajorijos savivoka, o ir bajorai, tokios literatūros užsakovai, greitai virto sėsliais, karo prievolę nenoromis atliekančiais dvarininkais. Mūšio laukuose ir ypač pilių apsiaustyse efektyvesnė pasirodė šaunamaisiais parakiniais ginklais ginkluota samdoma kariuomenė.

Ne anksčiau negu XVI a. vid. Lietuvoje pasirodė riterių romanų apie Tristaną ir Izoldą bei karalaitį Bovą rusėniški vertimai. Jie LDK pasiekė vieninteliame XVI a. pab. Poznanės (arba Račinskių) rankraštyje, kadaise priklausiusiame Naugarduko vaivadijos bajorams Unichovskiams ir Nesvyžiaus Radviloms. Originalai, iš kurių buvo versta, Lietuvą pasiekė iš tuo metu Venecijos valdytos Dalmatijos. Minėti riterių romanai (Bova, Tristanas) buvo transformuoti LDK, atsisakant nelabai aktualių kurtuazinių elementų, drauge išryškinant nuotykinę herojų meilės liniją, nors ši transformacija jau galėjo būti įvykusi itališkuose ir prancūziškuose vertimų šaltiniuose.

52 R. Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pab.–XVII a.)* (Vilnius, 2017), 223–224.

Valdovo dvaras buvo pagrindinis riterinės ir kurtuazinės kultūros skleidėjas. Sekdami valdovo dvaro pavyzdžiu, perimti elitinę kultūrą turėjo galimybę ir LDK didikai. Neatsitiktinai riterių knygų ir kitų romanų savo bibliotekoje (žinomas 1510–1511 m. knygų sąrašas) turėjo Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Albertas Goštautas (†1539), jaunystėje lavinęsis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvare. Didikas buvo ir Lietuvos metraščių užsakovas. O Lietuvos metraščių Račinskių nuoraše esantis pasakojimas apie Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės romaną tyrėjų pagrįstai gretinamas su Renesanso novele⁵³.

Šiandien Lietuvos skaitytojai turi galimybę plačiau susipažinti su viduramžių epochoje sukurtais prancūzų autorių darbais. Pasirodė ne vieno jų vertimai į lietuvių kalbą (Andriaus Kapeliono traktatas *Meilės žiedas, arba Trys knygos apie meilę*, Abeliaro ir Eloyzos laišakai, vagantų poezija, *Romanas apie Tristaną ir Izoldą*, Marijos Prancūzės kūrinys)⁵⁴. Taip pat išversta pirmuoju moderniu prancūzų poetu laikomo žymiojo Francois Villono (apie 1431–1463) poezijos rinktinė ir vienos iš labiausiai išsilavinusių Prancūzijos ankstyvojo Renesanso epochos moterų, literatūros ir meno mecenatės, religinio ir pasaulietinio teatro kūrėjos Margaritos Navarietės (1492–1549) darbai⁵⁵, pristatyti ir šių darbų kūrėjai⁵⁶.

Scena iš baleto „Tristanas ir Izolda“ (LNOBT, 2012)

Įdomybė.
Baletas „Tristanas ir Izolda“
Vilniuje

2012 m. rugsėjo 15 d. Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras pakvietė į vienos gražiausių meilės istorijų premjerą – baletą „Tristanas ir Izolda“ pagal Richardo Wagnerio, Henko de Vliegerio muziką. Lenkų choreografo Krzysztofo Pastoro pastatytame dviejų veiksmų balete dalyvavo beveik visa baleto trupė. Izoldos vaidmenį atliko LNOBT solistė Inga Cibulskytė, Tristano vaidmuo teko Pawelui Koncewojui. Muzikinis vadovas ir dirigentas – Modestas Pitrenas.

53 K. Gudmantas, „Monografija apie verstinę beletristiką Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in *Senoji Lietuvos literatūra*, 26 knyga (2008), 297–303.

54 Joseph Bédier, *Romanas apie Tristaną ir Izoldą* (Vilnius, 1967); Joseph Bédier, *Romanas apie Tristaną ir Izoldą* (Vilnius: Vaga, 1980) (kn. *Viduramžių riterių romanai*); Joseph Bédier, *Romanas apie Tristaną ir Izoldą* (Vilnius: Baltos lankos, 1996); *Carmina Burana. Vagantų poezija*, vertė S. Narbutas (Vilnius, 2003); *Abeliaro ir Eloyzos laišakai*, iš lotynų k. vertė S. Narbutas; pratarmę parašė G. Dručkutė (Vilnius, 2004); Marija Prancūzė, *Lė*, vertė G. Dručkutė (Vilnius, 2004); Andrius Kapelionas, *Meilės žiedas, arba Trys knygos apie meilę*, iš lotynų k. vertė S. Narbutas (Vilnius, 2006).

55 François Villon, *Rinktinė poezija*, originalai ir vertimai iš senosios prancūzų k., vertė S. Geda (Vilnius, 1999); Marguerite de Navarre, *Jėzaus Kristaus gimimas*, vertė G. Dručkutė (Vilnius: Baltos lankos, 2002).

56 G. Dručkutė, „Margarita Navarietė ir Renesanso epocha“, in *Feminizmas, visuomenė, kultūra* (Vilnius, 1999), 151–155; G. Dručkutė, *Prancūzų viduramžių literatūra. XII amžius. Mokymo priemonė* (Vilnius, 2013).

LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAİKŠTYSTĖ IR PRANCŪZIJA XVI A.

Vilniaus valdovų rūmai F. Hogenbergo ir G. Brauno atlase (1581 m.)

LDK ir Prancūzijos tarpusavio ryšiams XVI a. buvo išskirtinis. Nuo 1574 m. Abiejų Tautų Respublikos (Lenkijos ir LDK) soste matome prancūzą – Valua dinastijos atstovą – Henriką Valua (*Henri de Valois*) (1551–1589). Kitataučio valdovo asmenybė, kaip ir turėjusi būti sudaryta dinastinė santuoka, turėjo tapti svarbiu veiksniu ne tik santykiams tarp valstybių sureguliuoti, politiniams sąjungininkams įgyti, bet ir savo šalies kultūrai diegti. Turėjo tapti, bet netapo, todėl jokių gilesnių prancūzų kalbos ir kultūros pėdsakų to meto visuomenėje, skirtingai, negu žymima lietuviškoje historiografijoje⁵⁷, nebuvo. Pirmasis elekcinis valdovas prancūzas valdė per nelyg trumpai, o dar svarbiau, kad jis nė neužsu-

ko į antrąją savo valdomos valstybės dalį – LDK. Tad apie frankofonijos reiškinių Lietuvoje galima kalbėti geriausiu atveju tik nuo XVII a. pab. Ir jau neabejotina, kad XVIII a. prancūzų kultūros įtaka pasireiškė smarkiausiai⁵⁸.

Valdovo prancūzo atėjimas į valdžią pagyvino Lietuvos ir Prancūzijos ryšius. Neatsitiktinai XVI a. pab. prancūzų kalba bene pirmą kartą pavartota viešame renginyje Lietuvoje. 1584 m. Vilniaus vaivados Kristupo Radvilos Perkūno įvažiavimo į miestą ir kardinolų Alberto Bolognetti bei Jurgio Radvilos atvykimo į Vilniaus kolegiją progomis studentai deklamavo eiles ne tik lotynų, graikų, hebrajų, lenkų ir lietuvių, bet ir italų, prancūzų, ispanų, vokiečių, čekų ir anglų kalbomis⁵⁹. Kita vertus, Vilniaus akademijoje nei tuomet, nei dar ilgai vėliau taip ir nebuvo nė vieno prancūzo jėzuito, nors akademijos įkūrėjai jėzuitai ypač žavėjosi Paryžiaus universitetu ir jo pavyzdžiu kūrė aukštąsias mokyklas.

⁵⁷ V. Vitkauskienė, „Frankofonija Lietuvoje“, *Respectus philologicus* 19(24) (2011): 181.

⁵⁸ H. Lewicka, „L'enseignement du français en Pologne au XVIe et dans la première moitié du XVIIe s.“, in *Bulletin de l'Association d'étude sur l'humanisme, la réforme et la renaissance*, n°15, 1982. *Les rapports entre les langues au XVIème siècle. Actes du colloque de Sommières, 14–17 septembre 1981*, t. 1, 12–17.

⁵⁹ L. Piechnik, „Początki Akademii Wileńskiej (1569–1600)“, *Nasza Przyszłość* 40 (Kraków, 1973): 81.

Kontaktai paskutinių Jogailaičių laikais

Dar prieš ATR valdovu išrenkant Henriką Valua, Prancūzija LDK gyventojams jau buvo žinoma šalis, nors dėl besikeičiančių politinių aplinkybių (Habsburgų dinastijos dominavimo ir vengriškų reikalų) Prancūzija tik po truputį intensyvino politinius ryšius, bet ir tai daugiau su Lenkija, o ne su LDK. Nuo XVI a. pr. Prancūzijoje lankėsi ir vienas kitas valdančiojo elito atstovas. Pavyzdžiui, 1564 m. šioje šalyje lankėsi arijonas Vitebsko vaivadaitis Jonas Kiška (1547–1579). Gydymosi tikslais į Prancūziją keliavo Žemaitijos vyskupas Mikalojus Radvila (apie 1496–1529/1530). Dvasininkas sirgo skrofulioze (lot. *scrophulosis*) (viena iš tuberkuliozės formų) – taip tuo metu buvo įvardijamas *tuberkuliozinis limfodenitas*, arba *tuberkuliozinis adenitas*. Liga, be kitų požymių, pasireiškia padidėjusiais, skausmingais limfmazgiais ir kaklo bei veido srityje susidariusiais pūliniais. Amžininkai skrofuliozę vadino dar ir „karalių blogiu“, t. y. liga, kurią pagal ankstyvaisiais viduramžiais susiklosčiusią tradiciją išgydyti galėjo neva sakralinių galių turinčių Prancūzijos ir Anglijos karalių prisilietimai.

Šimtai sergančiųjų prašė prisiliesti karūnuotųjų Prancūzijoje ir Anglijoje. Patys karaliai ceremonijos metu ir po jos laikėsi įmanomų higienos priemonių. Prancūzijoje tokios ceremonijos vyko lauke, po jų valdovai viešai gerai nusiplaudavo rankas. Marco Blocho teigimu, „princai gydytojai“ iš tiesų ligos negydė, bet minėtą gestą naudojo savo autoritetui stiprinti ir valdymo dieviškumui pagrįsti. Jie neapgaudinėjo – tiek patys, tiek jų pavaldiniai tikėjo mistika ir valdovų sakralumu. „Karalių palietimo“ ceremonija buvo žinoma visoje Europoje. M. Radvila buvo vienas iš sergančiųjų, patekusių pas Prancūzijos valdovą. Didikas labai prastai jautėsi 1515 m. pab., todėl, nuvykęs į Boloniją, pasistengė patekti į Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I ir popiežiaus Leono X susitikimą. Jo metu, gruodžio 14 d. karalius vykdė sergančiųjų „karaliaus palietimo“ ceremoniją, kurioje M. Radvila dalyvavo kartu su kitais sergančiais skrofulioze. Didikas pajuto trumpalaikį pagerėjimą, tačiau po kurio laiko atkrito. Tikėdamas karaliaus stebuklinga galia gydyti, išvyko į Paryžių siekti dar vienos audiencijos. Kai jam pačiam to padaryti nepavyko, prašyta Žygimanto Senojo užtarimo. 1517 m. valdovas parašė užtariamąjį laišką Pranciškui I. Kuo baigėsi šis žygis, nėra žinoma⁶⁰.

Karalienės Bonos maldynas (XV a. pab.), kurį laiką priklausęs Prancūzijos diduomenei

Karalienei Bonai priklausiusį maldyną (ant jo XVI a. buvo užpieštas herbas su Lenkijos ereliu, lietuviškuoju Vyčiu bei Sforzų herbu) paveldėjo Vazų dinastijos atstovai. Jonas Kazimieras Vaza po abdikcijos maldyną išsivežė į Paryžių ir jį padovanojo panelei de la Valliere. Ši perdavė maldyną kunigaikštieni de Conti. Vėliau maldyną Paryžiuje įsigijo Stanislovas Kostka Potockis ir perdavė Vilanovo bibliotekai. Po dar kelių kelionės vingių (į Kanadą), 1959 m. maldynas grįžo į Lenkiją ir dabar saugomas karališkuose rūmuose Varšuvoje.

Įdomybė.
Karalienės Bonos maldyno prancūziška kelionė

60 Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko*, 219–220.

XVI a. I pusėje dėl susiklosčiusių politinių aplinkybių buvo galimybė Lenkiją ir Lietuvą valdyti prancūzei iš Valua dinastijos. Lenkijos karalienė Bona Sforza (1494–1557), galima sakyti, vos tik gimęs Žygimantui Augustui (1520–1572), planavo jį apvedinti su Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I (1515–1547) dukra Margarita Valua (1523–1615). Dinastinė santuoka būtų atliepusi valstybės politinius interesus – sumažinusi Habsburgų įtaką Europoje. Vis dėlto šio sumanymo Bonai Sforzai įgyvendinti nepavyko. 1543 m. gegužę Krokuvoje paskutinis Jogailaitis vedė Čekijos ir Vengrijos karaliaus Ferdinando Habsburgo dukrą Elžbietą⁶¹.

Kai Žygimantas Augustas 1551 m. antrą kartą tapo našlys, jam vėl buvo siūloma vesti tą pačią, vis dar netekėjusią Prancūzijos karalaitę. 1553 m. sausio 20 d. laiške iš Radomo valdovas Mikalojus Radvilai Juodajam rašė, kad „italas Liudvikas Montius rašė karalienei [Bonai], lyg tai sklinda gandas, kad mes norėtume vesti prancūzų karaliaus [Henriko II (1519–1559)] seserį“. Tačiau karalius patikino, kad jis iš viso neketina vesti⁶². Taigi XVI a. vid. dinastinė santuoka su Prancūzijos atstove taip ir nebuvo sudaryta.

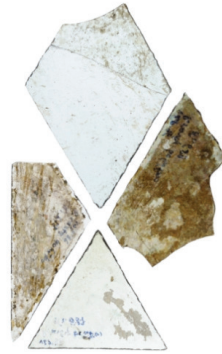
Dumas, Alexandre. *Karalienė Margo*: romanas. Iš prancūzų kalbos vertė Elena Švelnienė. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959. 709 p. (2 leidimas – Kaunas: Markas, 1992. 523 p.; 3 leidimas – Vilnius: Alma littera, 2007. 605 p.)

Karalaitė, vėliau – Prancūzijos „Karalienė Margo“, – Lietuvoje gerai žinoma dėl vieno garsiausių prancūzų literatūros klasikų Aleksandro Diuma (Alexandre Dumas, 1802–1870) romano. Tarp daugiau negu 600 knygų, priskiriamų šio rašytojo (vieno ir su bendraautorais) parašytiems kūriniams, vienas populiariausių darbų (greta „Trijų muškietininkų“ ir „Grafo Montekristo“) – 1844 m. sukurtas romanas „Karalienė Margo“. Veiksmas romane vyksta XVI a. Prancūzijoje, o pagrindinis siužetas – Henriko Valua sesers Margaritos, prieš savo valią tapusios politinių žaidimų dalyve, meilės istorija. Šis romanas išverstas į lietuvių kalbą, sulaukė kelių leidimų.

61 R. Ragauskienė, „W szczęściu i nieszczęściu. Małżeństwo Zygmunta Augusta i Barbary Radziwiłłówny“, *Mówią Wieki: Lenkija ir Lietuva. Polska i Litwa* 1 (2018): 5–6, 5–15.

62 „Žygimantas Augustas – M. Radvilai Juodajam (1552 o1 20, Radomas)“, in *Listy krola Zygmunta Augusta do Radziwillow*, 224.

1546 m. Vilniuje statomų Valdovų rūmų menių langams naudotas prancūziškas ir Antverpeno stiklas, atvežtas iš Gdanskio (stiklą saugojo puošnios geležinės grotos)

„Taip pat 1546 Viešpaties metais, gegužės 18 ir birželio 24 d., minėtas Jonas Kopas, Kauno miestietis ir pirklys, Vilniaus statinių reikmėms atvežė į Vilnių prancūziško stiklo, kuris iš Antverpeno buvo atgabentas į Gdanską. Už jį, įskaičiavus 24 grašius už atvežimą, Vilniuje jam buvo sumokėta, skaičiuojant po 30 lenkiškų grašių, iš viso 22 auksinai ir 24 grašiai.

Taip pat tais pačiais metais už 30 skrynučių Antverpene nupirkto prancūziško ir Brabantų [belgiško] stiklo, kurio viena dėžutė kartu su atvežimu į Vilnių kainavo po 9 lenkiškus auksinus ir 15 grašių, minėtam Jonui Kopui sumokėta iš viso 285 auksinai.“⁶³

Jau XVII a. pr. Vilniuje Šv. Kazimiero koplyčios statybai naudotas marmuras, atgabentas iš Langedoko (Pietų Prancūzijos)⁶⁴.

XVI a. I pusėje net LDK valdovo dvare prancūzų būta labai nedaug. Žinoma, kad 1560 m. Vilniuje pasamdytas karaliaus muzikas prancūzas Olbertus⁶⁵. Žygimantas Augustas artilerijos reikalams taip pat samdė prancūzus. Sprendžiant pagal pavarde, 1566–1588 m. Vilniuje, Valdovų rūmuose dirbo prancūzų kilmės laikrodininkas Leonardus Frankas⁶⁶.

Minimu laikotarpiu Lietuva plėtojo prekybinius ryšius su Prancūzija, bet jie nebuvo itin glaudūs ir vyko per Lenkiją. 1539 m. švedų istoriko ir kartografo Olauso Magnuso sukurtame Šiaurės Europos žemėlapyje (*Carta Marina*) aiškiai išskirtas Nemunas ir prie jo pavaizduoti trys laivai. Aiškinant šį vaizdą, nurodyta, kad „statomi jAVams gabenti laivai, kurie išplaukia upėmis pro Gdanską į Ispaniją, Prancūziją, Angliją ir Olandiją“⁶⁷. Taip LDK pasiekdavo ir tam tikros prancūziškos prekės. Antai 1562 m. Kotrynai Jogailaitei iš Vilniaus vykstant į vyro šalį – Suomiją, tarp jos kraičio daiktų buvusi „prancūziška lova“ su baldakimu (*namiot do łoża francuskiego*), turėjusi 4 sidabrinės erelių formos viršūnes, ir „sudedama maža prancūziška lovelė, kuri visada karalaitės karietoje būna“⁶⁸.

63 Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos, sud. R. Ragauskienė (Vilnius, 2006), 177, 178.

64 Ibid., 369.

65 *Materiały do historii stosunków kulturalnych w XVI w. na dworze królewskim Polskim*, opr. S. Tomkowicz (Kraków, 1915), 122.

66 *Lietuvos Metrika*, kn. 273, l. 55v.

67 Cit. pagal: A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795* (Vilnius, 2005), 229.

68 Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje, 232.

Idomybė.
Barboros Radvilaitės
portretas Prancūzijoje

Su Barbora Radvilaite siejamas nežinomo dailininko portretas, parduotas 1904 m. aukcione Paryžiuje

1904 m. Paryžiaus aukcione, vykusiame *Hotel Drouot*, pateiktas parduoti su Barbora Radvilaite siejamas, tikėtina, Ticiano studijos dailininko tapytas portretas, kuriame Barbora Radvilaite pavaizduota vienplaukė ir nėščia. Labai tikėtina, kad šiame portrete iš tiesų pavaizduota besilaukianti Barbora Radvilaite.

Aukciono kataloge paskelbta nespalsvota kūrinio nuotrauka. Įrašas prie portreto: „Portrait de la jeune princesse Barbe Radziwill.“ Kūrinio autoriaus pavardė – J. S. Calcaras (apie 1499–1546/1550). Trumpas portretuojamosios apibūdinimas: „Jaunos kunigaikštės Barbe Radziwill portretas. Ji yra pavaizduota beveik visu ūgiu [paveikslo] kairėje, supinti rausvi plaukai yra papuošti perlų diadema. Apvilta raudonos gelumbės suknele, kurios rankovės su iškirptėmis ir puošniais raudonais įsiuvais baltame fone; ant gofruotos apykaklės matyti perlų karoliai su smaragdų pakabuku. Dešinėje rankoje, kuri padėta ant stalo, ji laiko knygą, o kairėje rankoje – nosinaitę, išsiuvinėtą raudonomis arabeskomis. Gilumoje, kairėje, matyti ragana, kuri, atrodo, pranašauja ateitį.“

Šis darbas galėjo priklausyti Nesvyžiaus Radviloms. Tikėtina, kad per kunigaikštę Teresę Barborą (1714–1780) kūrinys pateko jos anūkui, garsiam meno kolekcininkui grafiui Liudvikui Mykolui Pacui (1778–1835), buvo saugomas jo Dauspudos dvare. Jam pavyko į Prancūziją išgabenti dalį darbų, kurie vėliau atiteko dukrai Liudvika Pacaitei (1819–1895), ištekėjusiai už kunigaikščio Ksavero Pranciškaus Sapiegos (1807–1883). Pora kūrinius parsigabeno į Sapiegų Vysokajos dvarą, iš kur apie 6 deš. šie kūriniai dar kartą išvežti į Sapiegų rezidenciją Prancūzijoje, Biaritze. Po L. M. Pacaitės sūnaus Leono Kazimiero Sapiegos (1851–1904) mirties darbai pateikti parduoti Paryžiaus aukcione. Kiek žinoma, Barboros Radvilaitės portretą 1904 m. aukcione nupirko dailininkė ir Jacquemart-Andre muziejaus įkūrėja Nelie Jacquemart-Andre (1841–1912)⁶⁹.

69 Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko*, 465.

Aušros Vartų Dievo Motinos
paveikslo kopija Paryžiaus
Šv. Severino bažnyčioje

Įdomybė.
Aušros Vartų Dievo
Motinos paveikslo kopija
Šv. Severino bažnyčioje
Paryžiuje

Gotikinio stiliaus Šv. Severino bažnyčia (*Eglise Saint-Severin*) stovi Paryžiaus Lotynų kvartale. XIX a. pr. šiai bažnyčiai lenkas Andrzejus Towiański padovanojo Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo kopiją.

Henrikas Valua – pirmasis elekcinis valdovas

Prieš ATR valdovu išrenkant Henriką Valua, nei Prancūzija Lietuvai, nei LDK Prancūzijai nebuvo įdomios ar reikšmingos šalys. Net prancūziškas vy-
nas ant LDK didikų ir bajorų stalų atsirado tik XVI a. pab. Po Europą keliau-
jantys lietuviai didikai, ypač po Baltramiejaus nakties įvykių, taip pat nesiveržė
į Prancūziją. Antai 1566 m. Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Rudasis (apie
1515–1584) perspėjo sūnėną Mikalojų Kristupą Radvilą Našlaitėlį (1549–1616)
nevykti į Prancūziją, kur nėra saugu: „J. M. teikis pasisaugoti, kad nepatektumei
į kokių pavojų, betgi ir kur kitur gali J. M. dar pervažiuoti, kur būtų saugiau.“⁷⁰
Nors apie Prancūziją žinota, sekti šios šalies politiniai įvykiai, vis dėlto ji lietu-
viams nebuvo artima nei geografiškai, nei religiniu ar politiniu požiūriais.

Padėtis pasikeitė, kai politinėje LDK arenoje prasidėjo bekaralmečiai⁷¹.
1573 m. balandį lauke prie Varšuvos susirinko apie 50 000 balsavimo teisę tu-
rinčių Lenkijos ir LDK bajorų rinkti pirmojo elekcinio valdovo. LDK delegaci-
jai vadovavo Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Rudasis ir Žemaitijos seniūnas
Jonas Chodkevičius. Kaip pagrindiniai kandidatai į sostą iškelti Habsburgų prin-
cas Ernestas, Švedijos karalius Jonas III ir Prancūzijos karaliaus brolis Henrikas
Valua. Trumpai 1573–1574 m. Abiejų Tautų Respubliką valdęs paskutinis Va-
lua dinastijos atstovas Henrikas Valua buvo ketvirtasis Prancūzijos karaliaus
Henriko II ir Kotrynos Mediči sūnus. Dėl motinos įtakos jis tapo aršiu kataliku –

Henrikas Valua (litografija),
Nacionalinis muziejus, LDK
valdovų rūmai

⁷⁰ „Mikalojus Radvila Rudasis – Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui (1566 V 4, Vilnius)“, *RNB*, f. 971, op. 2, Col. aut. 234, nr. 11.

⁷¹ M. Serwański, *Henryk III Walezy w Polsce: stosunki polsko-francuskie w latach 1566–1576* (Kraków, 1976).

jam priskiriamas vieno iš Šv. Baltramiejaus nakties skerdynių organizatorių vaidmuo. ATR pasiekusios žinios apie dalyvavimą Šv. Baltramiejaus įvykiuose labiausiai kenkė kandidatuojančio į karalius Valua kandidatūrai⁷². Todėl Varšuvos Seime daugiausia dėmesio skirta religinei tolerancijai įtvirtinti. 1573 m. surašytas konfederacijos aktas, kuriuo visos ATR mastu įtvirtinta krikščioniškųjų konfesijų tolerancija. Akte nurodoma, kad bendrai ATR bajorijos išrinktas valdovas privalės išlaikyti taiką tarp skirtingų konfesijų pavaldinių.

1573 m. Elekcinis seimas prie Varšuvos (J. Mateika, 1889 m.)

Elekciniame seime nugalėjo prancūzų pusė, iškėlus mažiausius reikalavimus ir sutikusi su visomis sąlygomis. Ypač didelę reikšmę prancūzų kandidatūros sėkmei Elekciniame seime turėjo Henriko Valua pasiuntinio – prancūzų diplomato Jeano de Monluco († 1579) – slaptos derybos su lietuviai didikais. Pagrindinis didikų keltas klausimas buvo Maskvos užgrobtų žemių grąžinimas Lietuvai. J. de Monlucas užtikrina, kad bus patvirtintos visos ankstesnės privilegijos, grąžintos Lenkijos užimtos žemės, seimai vyks ne tik Lenkijoje, bet ir LDK, bus išlaikyti kunigaikščių titulai. Prancūzų pusė negailėjo pažadų, nors juos vargu ar ketino kada nors įgyvendinti.

1573 m. gegužės 11 d., kaip nurodo kronikininkas Marcinas Bielskis, elekciniame lauke „kilo didžiulis triukšmas [...]. Visi šaukė: Henrikas, Henrikas, Andegaveno kunigaikštis. [...] Nors vardo teisingai ištarti nemokėjo ir šaukė Gaveno kunigaikščiu.

⁷² [R. Ragauskienė], „1551 09 19 gimė Henrikas Valua, būsimasis Lenkijos ir Lietuvos DK karalius, Prancūzijos karalius“, *Delfi*, <https://www.delfi.lt/archive/1551-09-19-gime-henrikas-valua-busimasis-lenkijos-ir-lietuvos-dk-karalius-prancuzijos-karalius.d?id=23892307>.

[...] Dėl šio vardo tarimo atsistojęs arkivyskupas sukosi į vieną ir kitą pusę visų klausinėdamas. Visi jam sutartinai liepė Lenkijos karaliumi skelbti Andegaveno kunigaikštį Henriką. Ir taip per visą lauką galingu balsu visi, visi ir visi šaukė. O po to arkivyskupas taip jį nominavo.⁷³ Lenkams išrinkus Henriką, atskirai jį didžiuoju kunigaikščiu paskelbė ir lietuviai.

Renkant pirmąjį elekcinį valdovą, priimti vadinamieji *Henriko artikulai* ir *Pacta conventa*, nustatę valstybės valdymo pagrindus, valdovo įgaliojimus, finansinius ir karinius įsipareigojimus.

1573 m. Abiejų Tautų Respublikos pasiuntinybė Paryžiuje

Naujuoju ATR valdovu paskelbus Henriką Valua, sudaryta pasiuntinybė lydėti naująjį valdovą į Paryžių. LDK atstovavo dvaro maršalka M. K. Radvila Našlaitėlis ir Kijevo vaivadaitis Aleksandras Pronskis. Našlaitėlį lydėjo jo jaunesnysis brolis Jurgis (būsimas Romos Katalikų Bažnyčios kardinolas). Taigi Lietuvos pusėje buvo trys didikai su palydomis (vien M. K. Radvilos Našlaitėlio oficialią palydą sudarė 11 asmenų).

Rugpjūčio 14 d. lietuviai ir lenkų pasiuntiniai įžengė į Paryžių ir buvo priimti Prancūzijos karaliaus Karolio IX bei karalienės Kotrynos Mediči⁷⁴. Lietuvių ir lenkų pasiuntinių garbei suorganizuotas iškilmingas priėmimas ir spektaklis *Ballet des Polonais*. Antikinės kultūros dvasia persisunkusiame renginyje siekta perduoti tuo metu madingą kariuomenės vadovavimo meno ir geometrijos ryšio idėją⁷⁵.

Lenkijos ir LDK delegacijos priėmimo Paryžiuje 1573 m. rugpjūčio mėn. proga savo eiles pristatė ir vienas žymiausių prancūziško renesanso atstovų – poetas Pierre’as de Ronsard’as (1524–1585). Tiesa, autorius menkai žinojo apie šalį, į kurią turėjo vykti Valua, eilėse ją minėjo kaip esančią „kažkur ties poliarine žvaigžde“.

73 [R. Ragauskienė], „1573 05 11 Henrikas Valua išrinktas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, *Delfi*, <https://www.delfi.lt/archive/1573-05-11-henrikas-valua-isrinktas-lenkijos-karaliumi-ir-lietuvos-didziuoju-kunigaiksciu.d?id=22033708>.

74 *Diariusz poselstwa polskiego do Francji Henryka Walezego w 1573 roku*, opr. A. Przyboś ir R. Żelewski (Wrocław, 1963).

75 E. Kociszewska, „Arras medycejski króla Henryka Walezego. Fêtes dla poselstwa polskiego i Henryka Walezego w ogrodach Tuileries w 1573 roku“, in *Urbs celeberrima. Księga pamiątkowa na 750-lecie lokacji Krakowa*, red. A. Grzybowski, Z. Żygulski ir T. Grzybkowska (Kraków, 2008), 381–396; D. Półciwarteck-Dremierre, „Pierwsze polsko-francuskie Rendezvous kultur. Polski epizod Henryka Walezego“, *Roczniki Humanistyczne* 63(1) (2015): 205–223.

1573 m. Elekcinis seimas prie Varšuvos (J. Matejka, 1889 m.)

1573 m. rugpjūčio 26 d. prasidėjo keliolikos dienų diskusija dėl suderėtų sąlygų. Ypač aršiai diskutuota dėl Varšuvos konfederacijos nuostatų patvirtinimo. Išrinktajam karaliui galiausiai patvirtinus *Henriko artikulų* ir *Pacta conventa*, rugsėjo 13 d. Prancūzijos parlamente Henrikui Valua iškilmingai įteiktas elekcijos dekretas. Lenkijos vardu dekretą skaitė Janas Herburtas, tą patį dekretą, tik LDK vardu lotyniškai perskaitė M. K. Radvila Našlaitėlis. Kaip didikas rašė Jonui Chodkevičiui: „Dalyvaujant tūkstančiams žmonių aš atidaviau dekretą nuo LDK, kaip lietuvių pasiuntinys ir pareigūnas.“ Apskritai, pasiuntinybės metu M. K. Radvilai Našlaitėliui pavyko įgyti didelį išrinktojo karaliaus pasitikėjimą. Abu jaunos žmonės artino gebėjimas susikalbėti – Henrikas Valua prastai mokėjo lotyniškai, tačiau gerai itališkai, šia kalba puikiai kalbėjo ir LDK didikas. Naudodamasis proga, jis sugebėjo palankiai nuteikti išrinktąjį valdovą tiek LDK, tiek ir Radvilų giminės atžvilgiu. Anot Našlaitėlio, „karalius atvykęs norės Didžiąją Kunigaikštystę ginti“⁷⁶.

Pasiuntiniams ilgai (iki lapkričio vidurio) teko laukti Henriko Valua apsisprendimo vykti į savo naująją karalystę. Išrinktasis delsė, tikėdamasis greitos brolio, sirgusio tuberkulioze, mirties, siekdamas užimti Prancūzijos sostą. Pasiuntiniai tuo metu laiką leido medžiodami, išvykose po Fontenblo, Sen Deni ar Sen Žermeno apylinkes.

⁷⁶ T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616) Wojewoda Wileński* (Warszawa, 2000), 86.

Prancūzijos karalienė Kotryna Mediči 1573 m. priima ATR delegaciją Tiuilri sode (Jardin des Tuileries) (Antoine Caronas (1520–1599), Harvardo meno muziejus)

Gobelenas „Kelionė“ (1575) (centre – į ATR išvykstantis Henrikas Valua, prieš jį eina ATR pasiuntiniai)⁷⁷

⁷⁷ Apie gobeleną plačiau žr. Pascal-François Bertrand, „A New Method of Interpreting the Valois Tapestries, through a History of Catherine de Médicis“, *Studies in the Decorative Arts* 14 (2006): 44 (27–52).

Prancūzus stebino, kad išvaizdūs ATR pasiuntinybės vyrai, puikiai kalbantys lotyniškai, be saiko gėrė ir nuolat persivalgydavo: „Du lenkai per pietus vynui ir mėsai išleisdavo daugiau nei šeši prancūzai.“⁷⁸ Ši pastaba, galima manyti, atspindėjo skirtingą virtuvių tradiciją. Vis dėlto daugelyje kitų pranešimų, neabejotinai sekant ankstesniais iškreiptais aprašymais, ATR ir jos pasiuntiniai vaizduoti kaip barbarai. Pavyzdžiui, atvykusius į Paryžių lietuvius ir lenkus amžininkai prancūzai aprašė kaip laukinius. Teigta, kad paryžiečius nustebino ir prajuokino plačios skrybėlės ir platūs juokingi kailiniai: „Kaip galima būti lenku ir nešioti ilgas kaip upė barzdas, kailines kepures, segtis brangakmeniais puoštas špagas ir kartu kreivus turkiškus kardus, apsiauti geležimi kaltus batus ir persimesti per petį pilną strėlių strėlinę. O viso to pabaigoje visiems rodyti visiškai plikas, nuskustas galvas.“⁷⁹ Minėtina, kad to paties laikotarpio ikonografiniuose šaltiniuose lenkų ir lietuvių pasiuntiniai Paryžiuje niekuo nesiskyrė nuo prancūzų. Juo labiau, kad visi į pasiuntinybę vykusieji buvo užsienio universitetuose studijavę, Europoje ne kartą lankęsi didikai.

Henriko Valua kelionė į ATR (graviūra)

Panašiai lietuvius savo kūryboje vaizdavo Henriko Valua dvaro poetas Phillipe'as Desportes'as (1546–1606), kartu su valdovu gyvenęs Krokuvoje. Poemoje *Atsisveikimas su Lenkija* (taip pat ir su LDK) lietuvių gyvenamasis kraštas vaizduojamas kaip laukinis, menkai civilizuotas. Šalis miškinga, pelkėta ir išvažiuojama tik žiemą. Čia vyrauja žiaurūs papročiai, bjaurūs miestai, pagyrūniški, linkę į girtuoklystę gyventojai⁸⁰.

Minėti lenkų ir lietuvių, kaip barbarų, vaizdiniai stipriai įsirežė į istorinę kultūrą. Net XX a. prancūzų istorikai ir tokie grandai kaip Pierre'as Chevallier (1913–1998) ar Fernand'as Broudel'is (1902–1985) klydo rašydami apie XVI–XVII a. Lenkiją ir Lietuvą. Pirmasis, aprašęs Henriko Valua atvykimą į Krokuvą, nurodė, kad prieš karaliaus akis atsivėrė „medinių namų sanakaupa, tarp kurių vietomis prasikišo cerkvių varpinės“. O Broudel'iui kažkodėl atrodė, kad net vienas galingiausių Lietuvos didikų

⁷⁸ S. Grzybowski, *Henryk Walezy* (Warsaw, 1985), 61.

⁷⁹ Pagal П. Шевалье, *Генрих шекспировский король* (Москва, 1997), 298.

⁸⁰ Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje*, 46–48.

Boguslovas Radvila (1620–1669) miegojo ant žemės, nes lietuviai neva dar tuo metu neturėję lovų!⁸¹.

Į Krokuvą su gausia 1 200 raitelių ir damų palyda naujasis elektas atvyko 1574 m. sausio pabaigoje. 1574 m. vasario 21 d. jis karūnuotas Vavelyje. Karūnacijos metu karališkąjį obuolį nešė Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Rudasis⁸³. Vis dėlto vesti, kaip buvo numatyta, gerokai vyresnės Onos Jogailaitės Henrikas Valua neskubėjo. Jam nelabai rūpėjo ir valstybės reikalai – dienas dažniausiai leido puotaudamas ir pramogaudamas. Henrikui nepatiko nei ATR klimatas, nei papročiai, o LDK jis iš viso neapsilankė.

1574 m. gegužės 30 d. mirus Prancūzijos karaliui Karoliui IX, Henrikas Valua tapo jo įpėdiniu. Ši žinia Lenkijos karalių pasiekė birželio 14 d. Krokuvoje rezidavę senatoriai patarė valdovui sušaukti Respublikos Seimą ir jame nutarti, kaip elgtis toliau. Tačiau Henrikas Valua jau buvo apsisprendęs bėgti į Prancūziją. Laiške motinai Kotrynai Mediči jis rašė: „Prancūzija ir Jūs, motinėle, svarbiau už Lenkiją.“ Iš pradžių imtasi veiksmų, siekiant užmigdyti senatorių budrumą. Buvo nerimaujama, kad karalius gali išvykti, tačiau Henrikas Valua visus ramino, teigdamas, kad jis pirmiausia yra Lenkijos karalius ir šalies nepaliks. 1574 m. birželio 18 d. karalius Vavelyje surengė didžiulį pokylį, kurio metu negailėta gėrimų. Nemažai žymių didikų paprasčiausiai nusigėrė. Tą pačią naktį valdovas slapta pabėgo iš Krokuvos. Kitos dienos ankstyvą rytą jis jau kirto Vokietijos imperijos sieną. Lenkijos pakamaris Janas Tenčinskis, pasivijęs bėgantį valdovą Silezijoje, gavo jo pažadą, kad viską sutvarkęs šis grįš. Karaliaus kambariuose Vavelio pilyje rasti valdovo laišakai, kuriuose deklaruota, kad jis nori išlaikyti abi karūnas...

Minėto pažado, kaip ir daugelio kitų pažadų, Henrikas Valua taip niekada ir neįvykdė⁸⁴. 1575 m. vasario 11 d. Lenkijos karalius, karūnuotas Prancūzijos karaliumi, tapo Henriku III, o po dviejų dienų vedė Liudviką Lotaringietę (1553–1601). 1589 m. karalių nužudė dominikonas dvasininkas ir taip Valua dinastijos valdymas baigėsi. Į Lietuvą karalius „grįžo“ tik kaip jau minėto A. Diума romano „Karalienė Margo“ veikėjas.

Henriko Valua kelionė į ATR (graviūra)⁸²

81 R. Ragauskienė, „XVI a. Radvilų požiūris į Lietuvos vietą Europoje“, in *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis* (Vilnius, 2002), 63–77.

82 *Monarchia Jagiellonów 1399–1586* (Warszawa–Wrocław, 2003), 190.

83 R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)* (Vilnius, 2002), 124.

84 [R. Ragauskienė], „1574 06 18 Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis Henrikas Valua slapta pabėgo iš Lenkijos į Prancūziją“, *Delfi*, <https://www.delfi.lt/archive/1574-06-18-lenkijos-karalius-lietuvos-dk-henrikas-valua-slapta-pabego-is-lenkijos-i-prancuzija.d?id=22443655>.

Įdomybė.
LDK Vytis Paryžiuje – vienas
seniausių Lietuvos herbinių
ženklų užsienyje

Paryžiaus Teisingumo rūmų Laikrodžio
bokštas ir Henriko Valua herbas su
lietuvišku Vyčiu

Būdamas ATR valdovu (Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu), Henrikas Valua savo herbe naudojo abiejų šių valstybės dalių herbus – lenkiškąjį erelį ir lietuviškąjį Vytį. Trumpai valdęs – vos 118 dienų – valdovas, kaip minėta, pabėgo į Prancūziją. Detronizuotas ATR valdovas, tapęs Prancūzijos karaliumi, ir toliau savo herbe naudojo Lenkijos ir LDK simbolius – erelį ir Vytį. Jo, kaip ATR valdovo ir Prancūzijos karaliaus, herbas su ereliu ir Vyčiu iki šių dienų išliko Paryžiuje Teisingumo rūmų (*Palais de Justice*) XIV a. statytame Laikrodžio bokšte (*Tour de l'Horloge*).

1585 m. Prancūzijos karaliaus Henriko III nurodymu skulptorius Germain'as Pilon'as restauravo bokštą ir jame įrengė laikrodį. Laikrodis buvo papuoštas minėtu valdovo herbu.

2012 m. Laikrodžio bokštas ir herbas virš laikrodžio vėl restauruoti. Tai vienas seniausių, daugiau kaip 430 metų skaičiuojantis Lietuvos herbinių ženklas užsienyje.

STIPRĖJANTYS LIETUVOS IR PRANCŪZIJOS RYŠIAI XVII A.

Vazų dinastijos valdovų prancūziška preferencija

Prancūziškų ženklų LDK ypač padaugėjo Vazų dinastijos valdymo laikais. Tam tikra įžanga į intensyvėjantį bendradarbiavimą galima laikyti prancūziškai pasakytą sveikinimą Zigmantui Vazai, 1589 m. iškilmingai įžengusiam į Vilnių („Sveikinimai šviesiausiam ir galingiausiam valdovui Zigmantui III [Vazai], Iš Dievo malonės Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui ir t. t., ir t. t. Jo karališkosios Didenybės maloniausio ir laimingiausio atvykimo į Vilnių proga išsakyti Vilniaus Jėzaus Draugijos Akademijos Vilniuje, Šviesiausio kunigaikščio Mikalojaus Kristupo Radvilos, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščio, Šidlovecio grafo ir t. t., Trakų kašteliono ir t. t., spaustuvėje. 1589“):

„Lenkijos Karalystės Karaliui

Tai yra įgimta kiekvienai tautai –
Mylėti ir labai vertinti savuosius,
Bet labiausiai tai dera karaliams,
Kuriems niekas nieko neatsako.
Ir jeigu dorybės egzistuoja,
Niekas už jas labiau nedžiugina,
Niekada ginčų nekyla,
Ir kiekvienas jiems padeda turtu ir darbu.
Taigi triumfuok ir džiūgauk,
Tu, lenke, šią didžią valandą,
Štai pats Zigmantas, Karalius,
Mūsų amžiaus gražiausias žiedas [atvyko].“⁸⁵

Antruoju kulminaciniu momentu (po Henriko Valua elekcijos) intensyvėjančiuose Lietuvos ir Prancūzijos ryšiuose tapo ambicingos dviejų Vazų atstovų sutuoktinės – prancūzės Liudvikos Marijos Gonzagos de Nevers (1611–1667) – vainikavimas Lenkijos karaliene ir Lietuvos didžiąja kunigaikštene.

Jaunystėje įgijusi puikų išsilavinimą, 1632 m. Liudvika Marija tapo vienintele Gonzagų turtų paveldėtoja, o 1637 m. Prancūzijos karalius Liudvikas XIII dėl jos turtų jai suteikė Nevero kunigaikštystės titulą ir paskelbė savo įdukra. Apie santuoką su Liudvika Marija ATR valdovas Vladislovas Vaza (1615–1648) svarstė dar 1634 m., bet tuo metu apsisprendė vesti Habsburgaitę. Planuota Liudviką Mariją ištekinti už Prancūzijos karaliaus Liudviko XIII brolio Gastono ar už kurį laiką Prancūzijoje kalinto Jono Kazimiero Vazos. 1645 m. Fontainebleau

⁸⁵ *Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai*, parengė E. Ulčinaitė (Vilnius, 2010), 210–211.

Liudvika Marija Gonzaga (Robert Nanteuil, 1623/1630–1678) (pagal Justus'o van Egmont'o (Justus van Egmont, 1602–1674) paveikslą iš Marko Antuano Žiraro iš Sent Amano (Marc-Antoine Girard de Saint-Amant) leidinio *Moyse sauvé: idylle héroïque*) (Paryžius, 1653) (Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai)

sudaryta Liudvikos Marijos Gonzagos ir našlaujančio Vladislovo Vazos vedybinė sutartis.

Karalienė kartu su vyru 1648 m. apsilankė Vilniuje, kur norėta priimti Prancūzijos pasiuntinį Arpajou, vežusį Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV Šv. Dvasios ordiną. 1648 m. kovo 19 d. įvyko iškilmingas karališkos poros, karaliaičio Kazimiero ir gausaus dvaro įvažiavimas į miestą. Prie vartų juos sutiko 24 miesto tarybos nariai, o burmistras Jonas Vaišnoravičius įteikė 300 dukatų dovaną. Katedroje karališkąją porą sveikino kapitula. Į pilį įvažiuota 18 val. vakaro. Karalienė buvusi sužavėta ir pasakiusi, kad „Vilnius tvarka ir prabanga pralenkė Krokuvą jos [karalienės] karūnacijos metu“. Karališkos poros atvykimo į Vilnių proga pilyje įvyko trijų veiksmų Marko Skakio operos „Apviltoji Kirkė“ (*Circe delusa*)⁸⁶ premjera.

1649 m., po pirmojo vyro mirties, popiežiui leidus, Liudvika Marija Gonzaga ištekJė už naujojo ATR valdovo Jono Kazimiero Vazos (1609–1672). Nuo pat santuokos pradžios karalienė darė stiprią įtaką vyrui, aktyviai kišosi į politiką. Pora susilaukė dviejų vaikų, kurie dar kūdikystėje mirė. Dėl žlugusių vilčių pratęsti dinastiją 1660 m. pora bandė įtvirtinti karaliaus rinkimus esant gyvam valdovui (*vivente rege*). Šią poziciją palaikė Prancūzija – taip būtų atsivėrusi galimybė sosto įpėdiniu išrinkti Prancūzijos maršalą kunigaikštį de Conde – Henriką Julius'ą d'Enghien'ą, o jo žmona būtų galėjusi tapti karalienės dukterėčia, Reino palatinė Ana Henrika. Respublika tuo atveju būtų likusi Prancūzijos sąjungininkė. Tačiau ATR Seimas šio sumanymo nepalaikė, pasipriešino net dvi konfederacijos⁸⁷.

Liudvika Marija Gonzaga paliko itin ryškų pėdsaką tvirtindama Respublikoje prancūzišką kultūrą. Karališkasis dvaras tapo svarbiu mokslo židiniu krašte, čia veikė literatūros salonas. Karalienė globojo poetus (pavyzdžiui, Janą Andrzejų Morsztyną), mokslininkus (pavyzdžiui, italą Tito Livio Burattini)⁸⁸. Teigiama, kad jos iniciatyva 1661 m. Lenkijoje ir Lietuvoje įkurtas pirmasis laikraštis *Merkuriusz Polski*. Akivaizdūs prancūzės valdovės nuopelnai vienuolių raidai. Karalienės pastangomis įkurti trys nauji vienuolių ordinai: 1651 m. – Kunigų misionierių, 1652 m. – Mielaširdingųjų seserų, o 1654 m. – Vizitiečių. Valdovės dėka populiarėjo prancūzų kalba ir literatūra, dvare tvirtinosi prancūziška kultūra ir mada. Prancūzišką įtaką pajuto ir sarmatiškoji virtuvė.

86 L. Glemža, „Paskutinė Vladislovo Vazos kelionė į Lietuvą 1648 metais“, in *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*, sud. E. Saviščevas ir M. Uzorka (Vilnius, 2014), 442–479.

87 A. Ragauskas, „Liudvika Marija Gonzaga de Nevers“, in *Vilniaus Žemutinės pilies biografinis žodynas*.

88 K. Targosz, *Uczony dwór Ludwiki Marii Gonzagi (1646–1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych* (Wrocław etc., 1975).

Šeduvos herbas (XVIII a.)

Gavusi kaip dovą Upytės valsčių, kuriam priklausė Šeduva, 1654 m. karalienė miestui išrūpino savivaldą. Tai lėmė ir unikalaus, vakarietiško, su vietos tradicija nesusijusio Šeduvos miesto herbo ir antspaudo pobūdį – iš Gonzagų giminės herbo paimtą simboliką. Mėlyname lauke vaizduojamas baltas Mantujos kunigaikštystės erelis su kunigaikštiška karūna ant galvos. Ereliai ant krūtinės pavaizduotas mėlynas skydas su auksine heraldine lelija. Herbo autorė galėjo būti pati karalienė arba jos patarėjai⁸⁹.

Įdomybė.

ATR karalienė Liudvika Marija Gonzaga – Šeduvos herbo autorė?

Vis dėlto Liudvikos Marijos Gonzagos vyro – paskutinio Vazos – Jono Kazimiero santykiai su Prancūzija iš pradžių klostėsi nepalankiai. Karalaičiui labai nepasisekė 1638 m. jo kelionėje po Vakarų Europą. Keliaudamas per Provansą į Ispaniją, kur turėjo tapti Portugalijos vicekaraliaus laivyno admiralu, jis buvo įtartas šnipinėjimu. Prancūzai karalaitį sulaikė ir kardinolo de Rišeljė įsakymu jį, kaip Habsburgų sąjungininką, įkalino Sisterono pilyje-tvirtovėje. Beveik dvejus metus (1638 05 10–1640 02) būsimasis valdovas praleido nelaisvėje. Išlaisvintas (prie to nemažai prisidėjo ir Lietuvos didikas Boguslovas Radvila) karalaitis 1640 m. dalyvavo LDK referendumo K. K. Gosevskio pasiuntinybėje pas Prancūzijos karalių Liudviką XIII.

Remiamas Lenkijos kanclerio ir našlės karalienės, 1648 m., po brolio mirties Jonas Kazimieras buvo išrinktas ATR valdovu. Šis Vaza į sostą įžengė labai sudėtingu laikotarpiu. Dėl vidinių neramumų, ilgai trukusių karų su Maskvos Kunigaikštyste ir Švedijos Karalyste beveik visa LDK buvo okupuota, pirmą kartą užimta sostinė Vilnius. Nepalankiai susiklosčius politinėms aplinkybėms ir dėl žmonos Liudvikos Marijos mirties, 1668 m. Jonas Kazimieras atsisakė sosto ir išvyko į Prancūziją. Čia 1670 m. Liudvikas XIV užtikrino jam išlaikymą iš septynių abatijų. Jis tapo 67 pasaulietiniu Sen Žermeno de Prė vienuolyno abatu.

Jonas Kazimieras mirė Paryžiuje 1672 m., praėjus vos trimis mėnesiams po antrosios savo santuokos su turtinga našle. Palaidotas vienoje seniausių miesto bažnyčių – Sen Žermene de Prė. Joje ir šiandien ilsisi karaliaus širdis. Koplyčių-mauzoliejų puošia skulptoriaus J. Thibault'o bareljefas, vaizduojantis lietuvių ir lenkų mūšį prieš kazokus. Karalius su skeptu klūpi mūšio vietoje, aplink jį sumesti šarvai ir šalmai. Paminklinėje lentoje, pažymėtoje vien Lenkijos herbu, lenkiškai ir prancūziškai įrašyta, kad čia ilsisi buvusio Lenkijos karaliaus (LDK iš viso nepaminėta) širdis, o kūnas 1676 m. pabaigoje buvo pervežtas į Lenkiją. Antkapiniame užrašė yra karaliaus monograma I. C. R. (*Ioannes Casimirus Rex*).

⁸⁹ Ragauskas, „Liudvika Marija Gonzaga de Nevers“.

Paminklas Jonui Kazimierui Vazai Sen Žermeno de Prė bažnyčioje

Elekcinio valdovo Jono Sobieskio proprancūziška politika

Prancūzija jau nuo XV a. kovojo su Habsburgais dėl įtakos Europoje. Siekdama šio tikslo, XVII a. II pusėje Prancūzija siekė pasodinti prancūzą į ATR sostą. Vienas iš šio plano iniciatorių buvo Prancūzijos karalius Liudvikas XIV, vadintas Karaliumi Saule (1638–1715). 1660–1661 m. kandidatu į Respublikos sostą jis paskyrė Henriką Julijų Burboną, Kondė kunigaikštį (Henri-Jules de Bourbon-Condé). Tam pritarė ir Jonas Kazimieras Vaza, ir ypač karalienė Liudvika Marija.

Kaip teigia Vincas Trumpa, 1660–1661 m. LDK susiformavo ypač galinga prancūziškoji partija, kuriai beveik dešimtmetį vadovavo LDK kancleris Kristupas Zigmantas Pacas. 1661 m. didikas ATR Seime bandė šantažuoti prancūzo kandidato idėjai oponuojančius Lenkijos atstovus: Lenkijai nesutikus su siūlymu, grasino, kad Lietuva viena pati išsirinks sosto įpėdinį. Prancūzų diplomatas 1661 m. rudenį labai teigiamai įvertino šį žingsnį, taip komentuodamas jį Prancūzijos karaliui: „Labai teisingai Jūsų Didenybė mano, kad geriausia dalykus grąžinti į geras vėžes, įgyvendinant Lietuvos protestą Seime, patiems pasirūpinti saugumu, priverčiant karalių sutikti rinkti įpėdinį vienai Didžiajai Kunigaikštystei.“ Taigi būta minčių net ir apie Kunigaikštystės karūną⁹⁰.

Vis dėlto minėtų planų įgyvendinti nepavyko. 1668 m. Jonui Kazimierui Vazai atsisakius ATR sosto, nors K. Z. Pacas ir Lenkijos elito atstovai – Lenkijos didysis etmonas ir maršalka Jonas Sobieskis su Lenkijos primu – toliau kėlė prancūzo Kondė kandidatūrą, Elekciniam seime 1669 m. birželio 19 d. netikėtai ATR valdovu buvo išrinktas jaunas didikas – Mykolas Kaributas Višnioveckis (1640–1673). Netrukus naująjį valdovą ėmė remti iš prancūziškos partijos į Habsburgų šalininkų stovyklą perėjusi Pacų grupuotė. Proprancūziškoje stovykloje liko antikarališka opozicija

⁹⁰ Trumpa, „Lietuvos užsienio politikos klausimas“, 358.

Lenkijoje, vadovaujama J. Sobieskio. LDK šiai stovyklai atstovavo Radvilos. LDK pakancleris ir lauko etmonas Mykolas Kazimieras Radvila buvo vedęs J. Sobieskio seserį Kotryną⁹¹.

Mirus Mykolui Kaributui Višnioveckuiui, 1674 m. birželį Elekciniame seime naujuoju ATR valdovu, parėmus Radviloms, išrinktas prancūziškos partijos vadovas Jonas Sobieskis (1629–1696). Jis dar nuo 1660 m. iš Prancūzijos karaliaus išdo gaudavo dideles pinigų sumas. J. Sobieskio proprancūziška politika sustiprėjo, kai 1665 m. liepą jis vedė turtingo Sandomiero vaivados J. Zamoiskio našlę, Lenkijos karalienės Liudvikos Marijos Gonzagos dvariškę, Prancūzijos markizo Henriko d'Arquien dukrą Mariją Kazimierą d'Arquien (lenkiškai vadintą Marysienką) (1641–1716). Naujojo ATR valdovo sumanymuose buvo kartu su Prancūzija perorientuoti ATR užsienio politiką: nuo antiturkiškos politikos pereiti prie antihabsburgiškos ir antibrandenburiškos, tačiau dėl opozicijos valstybės viduje ir Berlynui bei Karaliaučiai susiklosčiusių palankių sąlygų karaliaus planai žlugo. Prancūzijai palanki užsienio politika nutraukta 1683 m., pasiekus pergalę prieš turkus Vienos mūšyje. Tolstant nuo proprancūziškos politikos, vyko didelės permainos šalies viduje, persigrupuojant politinėms jėgoms. Tačiau ir tuo laikotarpiu kultūriniai santykiai su Prancūzija nenusilpo. Susiklostė palankios sąlygos prancūzų kalbos, papročių ir daiktų skverbimuisi į valdovo dvaro aplinką. Kultūrinė prancūzų įtaka netgi priešingai, daugiausia karalienės, Jono Sobieskio prancūzės žmonos, veiklos dėka, ėmė dar sparčiau plėtotis⁹².

Karalienė Marija Kazimiera, tyrėjų teigimu, buvo neeilinė asmenybė, apdovanojama ne tik grožiu, bet ir skvarbiu protu. Gimusi senoje, bet neturtingoje prancūzų didikų d'Arquien giminėje, su motina, kuri buvo Liudvikos Marijos Gonzagos dvaro dama, vos ketverių Marija Kazimiera atvyko į Lenkiją. Čia ji, kaip ir motina, tapo tuo metu jau Lenkijos karalienės Gonzagos dvaro dama, apsiprato naujoje šalyje, ištėkėjo už Sandomežo vaivados Jono Zamoiskio, o jam mirus, 1665 m. tapo Jono Sobieskio žmona, 1676 m. karūnuota Lenkijos karaliene. Vedybų būta tikrai iš meilės. Tai liudija išlikę poros laišakai. Karalienė jautėsi mylima ir laiminga didelės šeimos (Jonui Sobieskiui ji pagimdė 13 vaikų, iš kurių pilnametystės sulaukė tik 4) motina. Po vyro mirties, 1696 m., karalienė įsivėlė į politines intrigas dėl naujo karaliaus kandidatūros. Planams žlugus, Marija Kazimiera paliko Lenkiją ir su dvaru atvyko į Romą. Tik 1714 m. karalienė išvyko į Prancūziją, Blua, kur ir mirė. 1734 m. karalienės palaikai perkelti į Vavelį ir palaidoti greta vyro⁹³.

1696 m., mirus Jonui Sobieskiui, Prancūzija dar kartą iškėlė savo kandidatą tapti ATR karaliumi. Tarp 18 kandidatų, pretendavusių užimti ATR sostą, stipriausi pasirodė trys: Saksonijos kunigaikštis Frydrichas Augustas I, Sobieskio sūnus Jokūbas Sobieskis ir Prancūzijos kandidatas Pranciškus Liudvikas Burbono kunigaikštis de Conti. 1696 m. birželio 26 d. Elekciniame seime išrinktas prancūzų kandidatas, tačiau pirmąją dieną, nespėjus užbaigti rinkimų, procesas perkeltas į kitą dieną. Tai labai sumenkino Conti kunigaikščio galimybę įtikinamai laimėti. Kitą dieną susirinkusi

91 G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. 6, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje* (toliau – *Lietuvos istorija*, t. 6) (Vilnius, 2015), 482–486.

92 R. Kamuntavičius, „Prancūziška kultūra Jono Sobieskio dvare“, 14 *etc.*

93 Ž. Nedzinskaitė, [Anotacija] „Aneta Markuszewska, Festa i muzyka na dworze Marii Kazimiery Sobieskiej w Rzymie, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012, p. 389“, in *Senoji Lietuvos literatūra*, 38 knyga, 311–312.

bajorija skilo į dvi stovyklas, skelbdama nugalėtojais arba Augustą I, arba kunigaikštį de Conti. Pastarąjį palaikė Lietuvos senatoriai, jį vieningai parėmė Sapiegos ir Radvilų grupuočių branduolys. Tačiau karūnos likimą nulėmė nebe balsų dauguma, bet po Elekcinio seimo vykusį ginkluota kova. Galutinai nugalėjo Saksonijos kunigaikštis Frydrichas Augustas I, kuris su maždaug 8 tūkst. karių jau liepos viduryje įžengė į Lenkiją. De Conti su 6 Prancūzijos laivų eskadra prie Gdansko atplaukė tik rugsėjo 25 d. Prie Gdansko buvo pasiūsta nedidelė prancūzų kandidatų rėmusių Lietuvos kariuomenės dalis, kurią prie Štumo sumušė Augusto daliniai. Galiausiai, 1699 m. vasarą galutinai patvirtinti Augusto II išrinkimo ATR karaliumi dokumentai⁹⁴. Nepaisant daugelio bandymų, XVII a. Prancūzijos kandidatams taip ir nepavyko tapti ATR valdovais.

LDK diduomenės ryšiai su Prancūzija

Nepaisant prancūzų nesėkmių siekiant ATR sosto, XVII a. ryšiai tarp Respublikos ir Prancūzijos stiprėjo. Prancūziškos kultūros įtaka pirmiausia buvo jaučiama valdovo dvare Lenkijoje. LDK ir Prancūzijos santykiai plėtoti ne taip intensyviai, nors nepalyginamai intensyviau negu ankstesniais laikotarpiais. Tarp šalis siejančių dalykų buvo gausėjančios Lietuvos valdančiojo elito atstovų kelionės.

Prieš ateinant į valdžią Henrikui Valua lietuvių didikai, kaip minėta, skeptiškai ar net su baime, ypač po Šv. Baltramiejaus nakties skerdynių, žiūrėjo į lankymąsi Prancūzijoje, tačiau nuo XVI a. pab.–XVII a. daugelis šią tolimą šalį įtraukdavo kaip būtiną aplankyti savo vaikams, nurodant mokytis prancūzų kalbos. Antai M. K. Radvila Našlaitėlis savo sūnams nurodė, kad: „[...] lotynų ir vokiečių kalbos išmokę, po to vyktų į kitas šalis, į Italiją, Ispaniją, Prancūziją, gal dar kur nors, pamatyti pasaulio, papročių ir išmokti kalbų.“⁹⁵ Panašiai 1633 m. sūnui Jonušui II Radvilai rašė protestantas Kristupas II Radvila: „Uoliai mokykis vokiečių ir prancūzų kalbų, kad puikiai išmoktum, nes dabar mūsų dvare, jei tų kalbų nemokėsi, būtų tas pats, lyg lenkiškai nemokėtum.“⁹⁶

XVII a., augant LDK diduomenės išsilavinimo svarbai, didėjo prancūzų kultūros įtaka. Vis daugiau didikų vaikų keliavo į Prancūziją, norėdami geriau ją pažinti, taip pat mokydami prancūzų kalbos⁹⁷. Keliaudamas po Europą, 1667–1669 m. Prancūziją aplankė jaunas kunigaikštis Aleksandras Jonušas Ostrogiškis-Zaslavskis (1651–1673). Jo kelionės dienoraštį surašė didiką lydėjęs garsus pamokslininkas kunigas Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (m. 1677)⁹⁸. Tarp Lietuvos turtingųjų, XVII a. vykusių į Prancūziją, galima paminėti ir LDK didikų maršalką Joną Stanislovą Sapiegą

⁹⁴ *Lietuvos istorija*, t. 6, 528–532.

⁹⁵ M. Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów* (Lublin, 1995), 52–53.

⁹⁶ „W języku niemieckim i francuskim przyłoż pilności, abyś perfekcyjej doszedł, bo na dworze teraz naszym jakbyś też po polsku nie umiał, kiedy tych języków umieć nie będziesz“ („1633 04 07 stovykla prie Krasnoje“, *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów*, dz. IV, kop. 322, l. 632).

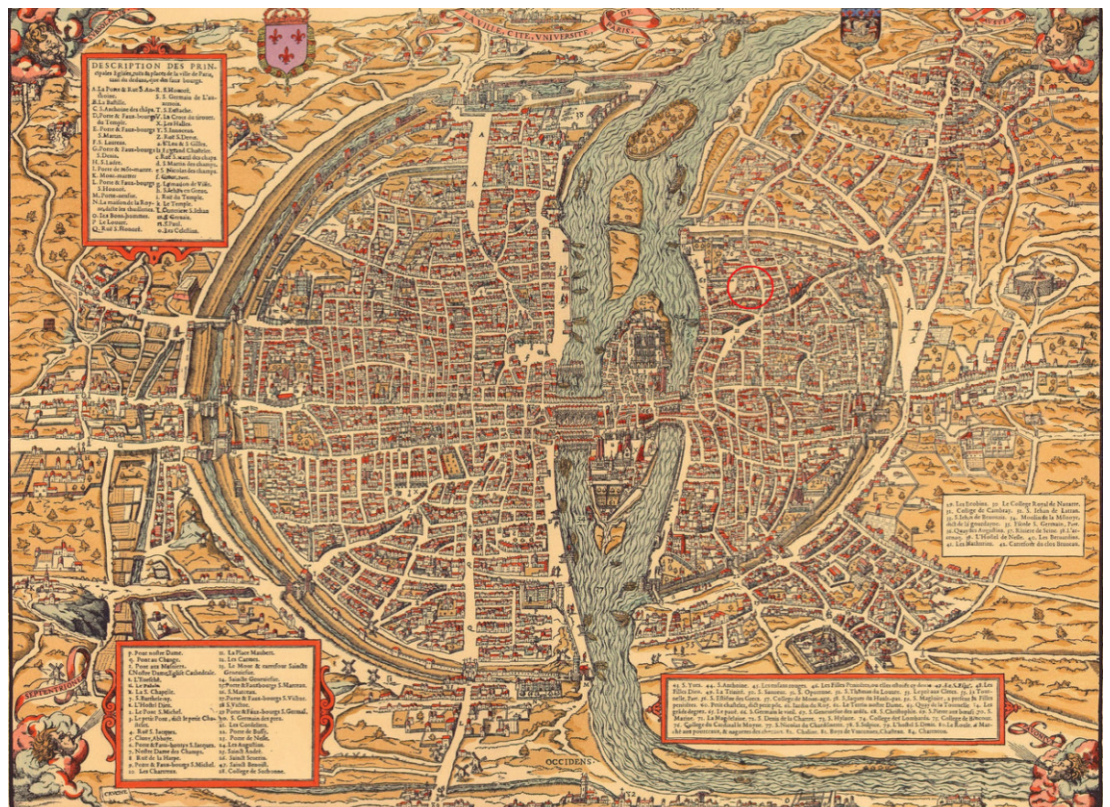
⁹⁷ Tai pastebėta analizuojant Lenkijos diduomenės gyvenseną, žr. Serwański ir Napierała, „The Presence of Francophonie in Poland“, 307–336.

⁹⁸ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu. 1667–1669 metų dienoraštis*, vertė B. Mikalonienė ir E. Patiejūnienė (Vilnius, 2009).

(1589–1635). Jis išsilavinimą gavo kurį laiką studijavęs Prancūzijos universitetuose. Būsimojo LDK didžiojo etmono Kazimiero Jono Sapiegos (1642–1720) edukacijoje itin ryški prancūziškosios kultūros įtaka: ankstyvoje jaunystėje jį mokė prancūzas Claude'as de Lespinasse'as, vėliau didikas studijavo Graco (Austrija), Liuveno (Belgija) universitetuose, Paryžiuje. Apskritai, Sapiegos palaikė artimus ryšius su Prancūzijos valdovų dvarais, jiems buvo gerai žinomi dvaro (ypač Liudviko XVI) mados ir kultūriniai prioritetai. Tai galima pasakyti ir apie proprancūziškos partijos lyderius LDK – Pacų giminės atstovus.

Ryšius su Prancūzija stiprino didikų vedybos su prancūzėmis. 1654 m. tuometis LDK vėliavininkas Kristupas Zigmantas Pacas vedė karalienės Marijos Liudvikos Gonzagos giminaitę ir jos rūmų damą Klarą Izabelę Eugeniją de Mailly Lascaris (apie 1635–1685 m.)⁹⁹. 1691 m. surengtos Aleksandro Sapiegos vedybos su senos prancūzų aristokratų giminės palikuone, karaliaus Liudviko XIV pasiuntinio Lenkijoje dukra, karalienės Marijos Kazimieros Sobieskos dukterėčia Marija Kotryna de Bèthune.

Kiek daug dėmesio diduomenė nuo XVI a. pab. skyrė Prancūzijai, rodo Radvilų giminės atstovų išvykos į šią šalį. Tarp katalikų Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščių Radvilų trys iš jų XVI a. pab.–XVII a. pr. lankėsi Prancūzijoje: Aleksandras Liudvikas Radvila (1594–1654), Mikalojus Kristupas Radvila (1589–1614) ir Albertas Stanislovas Radvila (1593–1656). Ilgesnį laiką Prancūzijoje praleido keturi protestantai – Biržų ir Dubingių kunigaikščiai Radvilos. Antai 1597 m. daugiau negu du mėnesius Prancūzijos karaliaus Henriko IV Burbono (1553–1610) dvare ir karo stovykloje praleido Vilniaus vaivadaits Jonušas Radvila (1579–1620).

Paryžius apie 1575 m. (Francua de Belleforest)

⁹⁹ A. Czyż, „Urna su Klaros Izabelės de Mailly Lascaris-Pacienės širdimi“, in *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija*, sud. M. Paknys (2014), 33–46.

1597 m. iš Paryžiaus rašytame Jono Oginskio (Jonušo Radvilos palydoje buvusio penkiolikmečio, būsimo Mstislavlio kašteliono) laiške minima, kad didikas į Prancūziją atvyko 1597 m. vasarį, bėgdamas iš Bazelio, kur tuo metu siautė maras. Pirmasis miestas, kuriame tris savaites praleido lietuvių būrys, buvo Lionas. J. Oginskis miestą apibūdino kaip „labai didelį, linksmą ir pilną žmonių“. Iš Liono Jonušas Radvila su palyda pasuko link Roano miestelio prie Luaros upės, o iš ten – į Orleaną. Pastarąjį miestą J. Oginskis taip pat apibūdino kaip „labai keistą ir didelį, nors ne tiek pilną žmonių ir ne tokį linksmą kaip Lijoną“. Iš Orleano per tris dienas (balandžio 1 d.) raitomis jie pasiekė Paryžių. Šis miestas padarė didžiulį įspūdį lietuvių būriui, anot J. Oginskio, „kad ir aprašyti sunku“. Jonas Oginskis pažymėjo, kad miestą skiria upė, ant kurios pastatyti iš viso penki tiltai, „kuriais neaišku, kaip kas vaikšto, ar per tiltą, ar per žemę eina, nes iš abiejų pusių namai su kromais stovi, taip, kaip ir kitose gatvėse“. Neradęs Paryžiuje karaliaus, Jonušas Radvila susitiko su jo seserimi karalaite Kotryna Burbon. Susitikti su Henriku IV Burbonu didikas vyko penkias mylias iš Paryžiaus į Sen Žermeną prie Lè, kur Prancūzijos valdovas medžiojo. O jau iš ten atlydėjo karalių į Paryžių. Po švenčių Jonušas Radvila apsisprendė kartu su karaliumi vykti į karo stovyklą prie Amjeno¹⁰⁰. Stovykloje Pikardijoje didikas dalyvavo susirėmimuose su ispanais. Per karinį prancūzų ir ispanų konfliktą Jonušas Radvila buvo nesunkiai sužeistas. Didiko preceptoriai, rašydami apie jo viešnagę Prancūzijoje, į Lietuvą pranešdavo apie prancūziškų papročių laisvumą, kritikavo vietos gyventojų elgesį. Tikėtina, kad Prancūzijoje Jonušas Radvila užsikrėtė venerine liga. Dar kartą šią šalį Radvila aplankė 1610 m.¹⁰¹.

Ryšius su Prancūzija turėjo ir Kristupas Radvila. Didikas Prancūzijoje lankėsi 1603 m. pabaigoje, gavęs tėvo leidimą. Nors jaunuolis ir labai norėjo vykti į Paryžių anksčiau, tokio leidimo nesulaukė dėl savo preceptoriaus ir dvaro maršalkos Samuelio Filipovskio neigiamos nuostatos Prancūzijos atžvilgiu, daugiausia dėl nemažų kelionės išlaidų. Į Lietuvą S. Filipovskis rašė, kad deramo didiko priėmimo Henriko IV Paryžiaus dvare metu išlaidos palydai išaugtų neregėtai. Be to, jo nuomone, „jaunam žmogui ten [gyventi] yra labai nesaugu, be to, tas miestas [Paryžius] yra didelis pinigų nedraugas“. Ochmistras siūlė Paryžiuje praleisti ne daugiau kelių savaičių¹⁰². Matyt, tokia kelione ir buvo apsiribota.

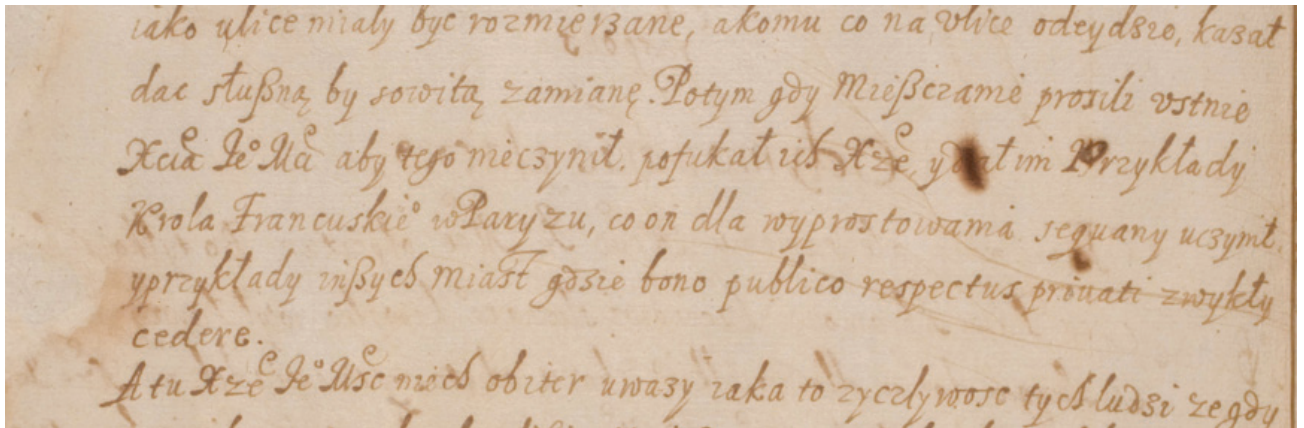
Įdomybė.
Naujieji Kėdainiai
(Jonušava) kurti...
Paryžiaus pavyzdžiu

Jaunajam didikui Prancūzijos sostinė padarė didelį įspūdį. XVII a. pr. savo Kėdainių valdoje steigdamas naująjį Kėdainių miestą – Jonušavą, nurodęs atmatuoti žemės gatvėms nutiesti, nepatenkintiems vietos miestiečiams didikas pateikė Prancūzijos karaliaus Pranciškaus pavyzdį, ką šis padaręs Paryžiuje, lygindamas Senos upės tėkmę, ir kitų miestų pavyzdžius, kur viešasis gėris buvo palaikytas viršesniu už privatų interesą.

100 „Juozapas Oginskis – Jurgiui Radvilai (1597 05 26, Paryžius)“, AR, dz.V, nr. 10706; U. Augustyniak, „Opis Paryża w 1597 roku“, *Barok* 13(2) (2006): 187–192.

101 Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko*.

102 Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów*, 47.

1628 m. Kėdainių seniūno laiškas, kuriame minimas Radvilos pateiktas Paryžiaus pavyzdys (VUB, f. 4, nr. 16419)

1626–1629 m. nuo politinės arenos pasitraukęs Kristupas Radvila užmezgė kontaktus su prancūzų dvaru ir netgi ruošėsi vykdyti vadinamąjį Orleano sąmokslą. Didikas svarstė galimybę pašalinti iš sosto ATR valdovą Zigmantą Vazą, o vietoje jo pakviesti sostą užimti Burbonų dinastijos atstovą, Prancūzijos karaliaus brolių, Orleano kunigaikštį Gastoną (Gaston Jean-Baptiste, duc d'Orléans (1608–1660)). Tik dėl aukštos Radvilų padėties dėl šio sąmokslą jam pavyko išvengti rimtesnių represijų¹⁰³. Kristupo sūnus Jonušas Radvila taip pat keliavo po Prancūziją. Didikas 1633 m. kurį laiką praleido Paryžiuje, po to išvyko į Orleaną (čia gegužės 23 d. įrašytas į vietos universiteto matrikulų knygas).

Idomybė.
Nepaprasti LDK
arkludininko Boguslovo
Radvilos nuotyčiai
Prancūzijoje

Biržų ir Dubingių kunigaikštis Boguslovas Radvila (1620–1669) (graviūra ir medalis)

Prancūzijos gyvenimo išmanymu daugelį Lietuvos didikų lenkė LDK arklidininkas Boguslovas Radvila, jaunystėje nemažai laiko praleidęs Prancūzijos valdovų dvare. Jau 1638 m. gruodį B. Radvila buvo Ruane, iš kur leidosi į Paryžių. Tų pačių metų gruodžio 20 d. beveik devyniolikmetis didikas pirmą kartą išvydo Prancūzijos sostinę.

¹⁰³ „Spisek orleański“ w latach 1626–1628, opr. U. Augustyniak ir W. Sokołowski (Warszawa, 1990).

Jis dalyvavo Liudviko XIII (1601–1643) dvaro iškilmėse, organizuotose sosto įpėdinio Liudviko (1638–1715) garbei. B. Radvila tuo metu dvare pradėjo derybas dėl karaliaičio Jono Kazimiero Vazos išlaisvinimo iš prancūzų nelaisvės. Audiencijos pas karalių Liudviką XIII metu prašė perkelti karalaitį iš kalinimo vietos Provanse į Vinseno pilį prie Paryžiaus. Šiuo klausimu taip pat kalbėjosi ir su kardinolu de Rišeljė. Tiesa, didiko pastangos nedavė norimų rezultatų.

Paryžiuje jaunasis Radvila sėmėsi gyvenimo dvare pamokų. Čia jis mokėsi jodinėti, fechtuotis ir šokio meno. Baigęs dvaro edukaciją, apsisprendė pakeliauti po Prancūziją, anot amžininkų, „po visą prancūzų žemę net iki Italijos sienų“. Kelionės metu aplankė žymiausius miestus ir tvirtoves: Orleaną, Blua, Tūrą, Saumurą, Anžė, Nantą, Puatjė, La Rošele, Lioną. Grįždamas iš šios kelionės, 1639 m. birželį dar kartą sustojo Paryžiuje. Iš čia didikas išvyko 1639 m. rugpjūtį.

1640 m. kovo pabaigoje B. Radvila vėl buvo Paryžiuje, iškviestas išlaisvinto Jono Kazimiero Vazos. Šį kartą Prancūzijos sostinėje didikas lankėsi trumpai.

Paryžius 1615 m. (Matheus Merian Basiliensis)

1643 m. Boguslovas Radvila, lankydamasis Prancūzijoje, dalyvavo Liudviko XIII laidotuvių ceremonijoje Sen Denyje. Šios kelionės metu Prancūzijos karalienė ir kardinolas Mazzarino bandė apvesdinti Radvilą su viena iš karalienės dvariškių – kunigaikštyte Margarita de Rohan. Piršlybos nepavyko, o smarkiai įsiskolinęs didikas grįžo į Lietuvą. Neilgai trukus, 1644 m., B. Radvila vėl buvo Paryžiuje. Kai ATR pasiuntiniai atvyko į Prancūzijos sostinę parlydėti į Respubliką Vladislovo Vazos sužadėtinės Liudvikos Marijos Gonzagos, didikas prisidėjo prie palydos ir lydėjo būsimą karalienę iki Briuselio. Prancūzijos valdovų rūmuose surengtų iškilmių metu tarp kunigaikščio ir grafo de Rije kilo barnis, kurį grafas siekė išspręsti iškvietęs B. Radvilą į dvikovą. Tą kartą dvikovai sutrukdė kardinolas Mazzarino. Nelinkęs nusileisti, B. Radvila slapta atvyko kovoti su priešininku, bet karaliaus gvardijos buvo suimtas ir net pateko į Bastiliją. Tiesa, tik trumpam, nes kitą dieną jis buvo atpažintas ir išlaisvintas.

Nesėkmingos buvo ir dar vienos 1647 m. Prancūzijos karalienės piršlybos. Boguslovui siūlyta vesti markizo Armando Nompardo de la Force dukrą Karoliną.

Nepasisėkus vedybiniams planams, Mazzarino pasiūlė lietuvių didikui kariinę tarnybą – samdinių kariuomenės pulkininko vietą. Iš pradžių sutikęs, Boguslovas Radvila šio pasiūlymo galiausiai atsisakė ir 1648 m. grįžo į tėvynę. Nors vėliau į Prancūziją jau nebenuvyko, palaikė ryšius su prancūzų elito nariais, iš Prancūzijos gabenosi reikiamų prekių. Antai savo sužadėtinei Onai Marijai Radvilaitei siuntė Paryžiuje pagal paskutinę madą (*bardzo a la mode robione*) siūtą suknelę¹⁰⁴.

Dėl LDK visuomenės elito atstovų ryšių iš Prancūzijos buvo gabenamos įvairios prekės, pirmiausia vynai. LDK didikų dvaruose pradėti samdyti prancūzai ar tie, kurie studijavo toje šalyje. Keli pavyzdžiai iš Radvilų medicinos tarnybos. XVII a. pr. Kristupo Radvilos dvare lankėsi prancūzas chirurgas Pierras Larongas. 1615 m. pavasarį, kaip Jonušo Radvilos dvaro gydytoją, numatyta samdyti tokį kandidatą, kuris „studijavo Prancūzijoje ir Italijoje, ir Monpeljė gavo laipsnį“. Nuo 1659 m. B. Radvilai patardavo škotų kilmės karaliaus gydytojas Vilhelmas Davidsonas (Davissonius), studijavęs Prancūzijoje ir išgarsėjęs Paryžiuje kaip chemijos profesorius. Paskutinė Biržų ir Dubingių šakos atstovė Liudvika Karolina Radvilaite XVII a. pab., kaip savo dvaro gydytojus, samdė prancūzų medikus.

Ryšius palaikė LDK ir Prancūzijos protestantai. Antai vienas žymiausių Lietuvos kalvinistų Andrius Volanas susirašinėjo su prancūzų reformatu, Heidelbergo universiteto teologijos profesoriumi Danieliumi Tusanu (Tossanus), iš Prancūzijos pabėgusiu į Bazelį.

Prancūziška įtaka ryški ir LDK protestantų giesmynams. Didžiausią XVII a. išleistą – 1653 m. Kėdainiuose išspausdintą – veikalą *Knygą nobažnystės krikščioniškos*, skirtą kasdieniam bažnytiniam naudojimui, sudaro katekizmas, giesmės, pamokslai ir psalmės. Dainoros Pociūtės teigimu, net ir prakalboje nurodyta, kad dalis psalmių ir giesmės giedamos pagal prancūziškas melodijas.

LDK, kaip ir visoje Europoje, labai išpopuliarėjo prancūzų hugenotų melodijos. Tarp jas kūrusių autorių minėtinas Klemensas Maro (Clément Marot, 1497–1544 m.), išvertęs prancūzų reformatams svarbų psalmyną¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Bogusław Radziwiłł, *Autobiografia* (Warszawa, 1979); P. Grobelna-Mazurek ir M. Serwański, „Litewskiego księcia francuskie przypadki. Monarchia Burbońska w biografii Bogusława Radziwiłła“, in *Wokół Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego tradycji*, red. B. Manyś, M. Zwierzykowski (Poznań, 2016), 173–184.

¹⁰⁵ D. Pociūtė-Abukevičienė, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos didžioji kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva* (Vilnius, 1995).

LIETUVA IR PRANCŪZIJA XVIII A.

Prancūzai Lietuvoje

Ieškoti skalesnės duonos į LDK atvykdavo ir prancūzų. Daugiausia prancūzų buvo svarbiausiuose LDK miestuose – Vilniuje ir Gardine, didikų dvaruose. Tai buvo prancūzų kalbos, šokių mokytojai, virėjai, medikai, architektai, muzikai, pirkliai ir amatininkai, vienuoliai¹⁰⁶.

1768 m. į Lietuvą atvyko pirmieji prancūzų jėzuitai, naudojęsi dideliu populiarumu Vilniaus universitete ir visuomenėje¹⁰⁷. Iš viso į Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų provincijas XVIII a. iš Prancūzijos atvyko keliasdešimt jėzuitų, kurių daugelis buvo tremtiniai. Lietuvos jėzuitų provincijoje žinomi šeši prancūzai jėzuitai: Pierre'as François Gattey (iki 1773 m.), Pierre'as Mettra (iki 1773 m.), Stephan'as Roussel'is (iki 1773 m.), Ludvique'as Verdier (iki 1773 m.). Jie dėstė Vilniaus universitete ir Vilniaus jėzuitų *Collegium Nobilium*, taip pat mokė prancūzų kalbos, dirbo didikų vaikų auklėtojais¹⁰⁸. Kvalifikuoti amatininkai iš Prancūzijos LDK pirmiausia įsikūrė Gardine LDK pažiudininkui A. Tyzenhauzui vykdant reformas ir kuriant įvairias manufaktūras. Daugiau prancūzų bajorų rojalistų atvyko po 1789 m. revoliucijos. Pavyzdžiui, Semiatičiuose apsigyveno pabėgėlis bajoras Josephas de Rothville Heydatelis¹⁰⁹. Kai kuriems bėgliams Vilnius ar Gardinas tapdavo tarpine stotele prieš pradėdant tarnybą šioje šalyje, grįžtant į tėvynę ar išvykstant į gretimą šalį.

Prancūzai Vilniuje

Daugelis svetimšalių, taip pat ir prancūzų, telkėsi didžiausiuose miestuose, pirmiausia Varšuvoje, taip pat Gdanske ir kt. Čia buvo daugiausia darbo, verslo ir karjeros galimybių. Atvykėliai neaplenkdavo ir didžiausio LDK miesto – Vilniaus. Čia buvo santykinai nemažai potencialių ir mokių užsakovų – didikų, bažnyčios hierarchų, turtingų miestiečių. Dauguma prancūzų mieste pabūdavo trumpai ir tik vienas kitas likdavo visam laikui.

Monografijoje apie naujuosius Vilniaus miestiečius iš Prancūzijos karalystės 1661–1795 m. minimi šeši asmenys, iš kurių 5 atvyko XVIII a.¹¹⁰. Tai 1695 m.

106 Žr. prancūzus nepilname svetimšalių ATR 1764–1795 m. saraše: Zieliński, *Cudzoziemscy*, 215–293.

107 L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 4, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1733* (Rzym, 1990), 17–19.

108 S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuitkich w Polsce: studjum z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego* (Kraków, 1933) (perspaudas išleistas 2003 m.), 491–493; L. Piechnik, „Rzut oka na powstanie, rozwój i likwidację jezuitkiego Collegium Nobilium w Wilnie“, in *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce XVIII–XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi* (Wrocław etc., 1977), 93–95; Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 26, 173–174; *Cudzoziemcy*, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=1038&q=0>; K. Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów* (Gdańsk, 2007), 335–337.

109 Zieliński, *Cudzoziemscy*, 71, 246.

110 A. Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.* (Vilnius, 2005), 216, 225, 232, 236.

Vilniuje apsigyvenęs pirklys Joannes'as Gottier iš Marselio, 1720 m. – Danielis Sary iš „Szaloszantali“, 1763 m. – stalius Jan'as Walter'is iš Rychibiro miesto (jo rekomenduotoju buvo vilnietis stalius Daniel'is Giot'as, galima manyti, irgi atvykėlis prancūzas), 1776 m. – Gabryel'is Klerzy iš Sarburgo miesto (jo rekomenduotoju buvo Paskwale'is Granelli'is, galima manyti, italas), 1781 m. – Gaspar'as Laurent'as iš Bardeluko miesto¹¹¹. Be abejo, dėl šaltinių spragų ir kitų priežasčių šie duomenys galimai yra per maži. Tikėtina, kad vokiečiai, italai ar prancūzai pagal etninę tapatybę buvo XVIII a. pr. Vilniaus miesto tarėjas Jokūbas Lebonas (*Jacobus Lebon, Leben*)¹¹².

Prancūziškos kilmės asmenų dar galėjo atvykti iš prancūziškosios Šveicarijos dalies ir kitų teritorijų. Pavyzdžiui, LDK paįždininkio A. Tyzenhauzo bendradarbis Jonas Liudvikas Bekiu (Becu, g. apie 1741), atvykęs į Lietuvą 1771 m., apibūdinamas kaip prancūzų kilmės vokiečiai¹¹³. Vis tik sunku sutikti, kad 1765 m. Vilniuje svetimšalių pirklių buvo tiek pat, kiek ir vietinės kilmės¹¹⁴.

Gastroliuodami po ATR ir Rusijos miestus, Vilniuje apsilankydavo įvairūs keliaujantys aktoriai, muzikai. Taip pat netrūkdavo medikų ar mokytojų ir kt. Kita vertus, garsiausi užsieniečiai dažniausiai apsiribodavo Varšuva. Štai garsusis prancūzų išradėjas, oreivis, skrydžių oro balionais demonstruotojas, 1793 m. sėkmingai išbandęs oro parašiotą Žanas Pjeras Blanšaras (Jean Pierre Blanchard, 1753–1809), Varšuvoje ir Gdanske lankėsis 1789 m. ir 1790 m., Vilniuje, regis, taip ir neapsilankė¹¹⁵.

Vilniaus vyskupas I. Masalskis 1768 m. į Vilnių pasikvietė gydytoją Nicolas'ą Regnier, būsimąjį Vilniaus universiteto profesorį. Daugiau nekilmingų prancūzų gyveno Gardine, kuriame plėtotos A. Tyzenhauzo manufaktūros.

Prancūzai Gardine

Su LDK sostine Vilniumi jau XVII a. II pusėje pradėjo konkuruoti Gardinas, nes būtent šiame mieste vyko ATR seimai LDK. XVIII a. Gardino vaidmuo išaugo ne tik politiniame, bet ir ekonominiame bei kultūriniame šalies gyvenime. Ypač didelį postūmį miesto raidai padarė LDK iždininko Antano Tyzenhauzo veikla, jo 1765–1780 m. vykdytos inovacijos. Šioms inovacijoms įgyvendinti buvo kviečiami ir užsieniečiai, taip pat ir iš Prancūzijos.

1780 m. Gardine veikė 23 manufaktūros. 12 iš jų buvo gaminami audiniai. Jose dirbo ir prancūzų meistrai, su kuriais sutartis sudarė prancūzas Jokūbas Bekiu: audėjai Jacques'as Chartron'as, Jean'as Baptiste'as Dequaire, Vincent'as Dupiney, Jean'as Jacques'as Gilloty, audinių dažytojai Carnot'as, Aland'as Perno, papuošimus audiniams gamino meistrė Folville, karietas metalu apkaustydavo kalvis Calefis iš Lježo, ginklus gamino Colletas ir Leluszas, verpimui vadovavo meistrė Camille Inard ir kt. Nušalinus A. Tyzenhauzą, dalis meistrų persikėlė į Slanimą (pavyzdžiui, kepurininkas Durandas). Juostų dirbtuvės vadovas Jean'as Louis'as Inard'as pradėjo dirbti pas

¹¹¹ Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai*, 139, 157, 346, 413, 453.

¹¹² A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)* (Vilnius, 2001), 288.

¹¹³ Zieliński, *Cudzoziemcy*, 219.

¹¹⁴ Ibid., 145.

¹¹⁵ Ibid., 51, 74, 161–162, 222.

Sapiegas Ružanoje¹¹⁶. Audėjas Jean'as Boeckler'is, atvykęs į Gardiną su žmona Anna, vėliau netgi kovojo T. Kosciuškos sukilime¹¹⁷.

Kai kurie gardiniečiai, pavyzdžiui, botanikas Žanas Emanuelis Žiliberas (Jean Emmanuel Gilibert, 1741–1812), nušalinus A. Tyzenhauzą, persikėlė į Vilniaus universitetą. Buvęs Liono ir Montpeljė universitetų profesorius į Gardiną atvyko 1776 m. J. Tyzenhauzo kvietimu. Jo pavedimu įsteigė pirmąją medicinos ir veterinarijos mokyklą LDK, įkūrė botanikos sodą. Jame buvo sukaupta apie 2 000 įvairių augalų. Sodas turėjo Karališkojo botanikos sodo (*Hortus Regius Botanicus*) statusą, jo augalai buvo sukaupiami remiant valdovui ir valstybei¹¹⁸. Ž. E. Žiliberas tyrinėjo Gardino apylinkių augmeniją, sudarė jos herbariumus. Paskelbė dvi veikalo *Lietuvos augalijos pradmenys, arba išvardyti apie Gardiną surinkti ir nustatyti augalai* (*Flora Lithuanica inchoata, seu enumeratio Plantarum-quas circa Grodnam collegit et determinavit*, Grodno, 1781)¹¹⁹ dalis.

Prancūzai – Vilniaus universiteto dėstytojai

Tarp jėzuitiškojo Vilniaus universiteto dėstytojų buvo ne vienas prancūzas. 1761–1764 m. fiziką universitete dėstė Jean'as Fleury. Prancūzas Jacques'as Briôtet (1746–1819) buvo garsus Vilniaus universiteto chirurgijos profesorius, Vilniuje gyvenęs nuo 1777 m.¹²⁰

Kaip jau minėta, Vilniaus universitete savo veiklą tęsė botanikas Ž. E. Žiliberas (1741–1812).

Į Vilnių 1782 m. buvo perkeltas ir universitetui valdovo dovanotas botanikos sodas, užėmęs apie 200 m² (dab. Pilies g. 22), kuriame buvo sukaupta apie 1 000 augalų¹²¹. Čia Ž. E. Žiliberas ne tik tęsė Lietuvos floros tyrimus, bet ir pradėjo tirti fauną. 1781 m. Ž. E. Žiliberas paskelbė veikalą *Lietuvos gamtos tyrimai* (*Indagatores naturae in Lithuania*). 1782 m. paskelbė dar tris veikalo *Lietuvos augalijos pradmenys* dalis („Lietuvos augalijos pradmenys, arba išvardyti apie Gardiną surinkti ir nustatyti augalai“ (*Flora Lithuanica inchoata, seu enumeratio Plantarum-quas circa Grodnam collegit et determinavit*, Wilno, 1782, t. 2)). Studijoms jis paskelbė *Prospectus praelectionum cursus Historiae Naturalis. Ad usum Alumnorum Alma uniwersitatis Vilnensis* ir *Exercitium botanicum in schola principe universitatis Vilnensis habendum die mensie Julii anno 1782 seu enumeratio metodica plantarum*. Kaip matyti, netgi būdamas prancūzas, Ž. E. Žiliberas savo veikalus skelbė tuo metu dar populiaria lotynų kalba.

¹¹⁶ Ibid., 148–149, 159, 226, 229, 232, 234, 238, 249, 257.

¹¹⁷ Ibid., 222.

¹¹⁸ P. Daszkiewicz, „List Jean Emmanuela Giliberta (1741–1814) z Grodna do Antoine-Laurent de Jussieu (1748–1836)“, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 3–4 (2009).

¹¹⁹ P. Daszkiewicz, *Polityka i przyroda. Rzecz o Jean Emmanuelu Gilibercie* (Warszawa, 1995); P. Daszkiewicz, „Jean Emmanuel Gilibert (1741–1814) – życie i praca w świetle korespondencji i świadectw z epoki“, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 60(1) (2015): 117–132; J. Zienczonok, „Działalność Jeana-Emanuela Giliberta w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1775–1783“, *Acta Albaruthenica* 12 (2012): 225–241; Beauvois, „Jean Emmanuel Gilibert“, 7–16.

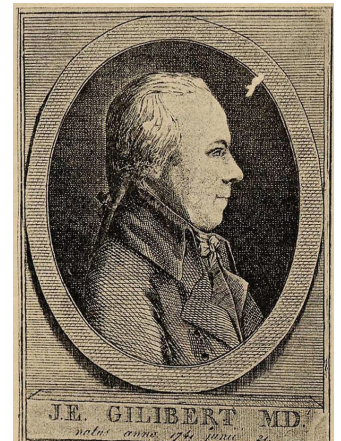
¹²⁰ Zieliński, *Cudzoziemscy*, 77, 135, 157, 164, 172, 224.

¹²¹ Šiam mokslininkui buvo skirtas atskiras žurnalo „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki“ numeris, jame publikuota daug vertingų straipsnių, žr. A. Skridaila, S. Zilinskaite ir N. Shiyan, „Jean Emmanuel Gilibert and Vilnius University Botanical Garden: results of current studies of archive material from Vilnius Archives, Göttingen University and National Herbarium of Ukraine (KW)“, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 60(1) (2015): 95–116.

Prancūzas tapo pirmuoju gamtos mokslų profesoriumi Lietuvoje¹²², pirmasis metodiškai tyrė ir moksliai aprašė jos augaliją, gyvūniją, įkūrė Vilniaus universiteto botanikos sodą¹²³. Taigi buvo gamtos mokslų pradininkas Lietuvoje¹²⁴.

Grįžęs į Prancūziją, Ž. E. Žiliberas 1784 m. Lione pasakė kalbą, kurioje pasidalijo savo patirtimi Lietuvoje ir papasakojo apie šalies valstiečių gyvenimą¹²⁵. Minėtina, kad nuo 2003 m. įgyvendinama Lietuvos ir Prancūzijos bendradarbiavimo programa pavadinta šio garsaus profesoriaus vardu („Žiliberas“).

„Prieš iškeldamas iš tėvynės, Ž. E. Žiliberas vedė tokią Žanetą Budo. Jie susilaukė keleto vaikų. Tačiau moters palankumo ėmė siekti tolimas Ž. E. Žilibero giminaitis Juozapas Berlucas / Berlukas. Žanas Emanuelis Žiliberas popietinę kavą gerdavo prie įėjimo į oranžeriją. Kai 1782 m. vieną popietę tarnaitė atnešė puodelį kavos, profesorius jau norėjo ją gerti, tačiau kai ką prisiminė, paėmė nuo staliuko popierių, pieštuką ir nuskubėjo į atokesnį sodo kampą. Tuo metu prie staliuko tykiausiai prisiartinę giminaitis J. Berlucas / Berlukas ir į puodelį supylė miltelius. Visą matė už gretimo dekoratyvinio medelio su knyga sėdėjęs pastabus studentas Anupras Orlauskas (Orlovskis). Kai kavą ištyrė žymūs profesoriai, paaiškėjo, kad tai – nuodai. Nors Ž. E. Žilibero biografiniai nenorėjo patikėti, kad jo žmona buvo susijusi su atvykėliu, išlikusi tarnaitės Barboros Baranovskos apklausa sakė ką kitą. Budri mergina teigė, kad atvykėlis turėjo raktą nuo profesoriaus žmonos kambario. Jiedu ten kartais leisdavo laiką iki pusės trijų nakties, girdėdavosi bučiavimosi garsais ir net vyriškas knarkimas! Tarnaitė pasakojo, kad tris kartus rado miltelius, kuriuos profesoriaus žmona bėrė į kavą, kavinuką ar kavos malūnėlį. Kartą ponias liepė kitai tarnaitėi geltonus miltelius išberti į ugnį. Ji turėjo „mėgiamų asmenų“ dar tada, kai buvo Gardine, teigė gera atmintimi pasižymėjusi tarnaitė. O akyla Darata Miklaševičiuvna apklausos metu patvirtino, jog viskas – tiesa: ir meilužiai, ir nuodai. Ji sakė, kad tris kartus kavinuke rado miltelių. O mėgstamo gėrimo profesorius kartą net atsisakė, nes kava buvo įtartina neskani. Kiti liudininkai (tarnai, studentai) taip pat patvirtino, kad žinojo ir apie meilužius, ir apie verdamą žmonos kambaryje neskanią kavą. Kodėl jie laiku neišsprendė šeimininko? Studentas A. Orlauskas (Orlovskis) teigė, kad girdėjo, kaip sykį profesorius Mykolas Renje prasitarė, jog kaltinamasis anksčiau užsienyje buvo baustas už kriminalinius nusikaltimus. Į kavą buvo beriamas auripigmentas – pavojingas arseno sulfidas, kurio nebuvo galima gauti vaistinėse. O kaltininkas pasakojo, jog nieko nežinojo apie „nuodijimą“, tiesa, bylų Sankt Peterburge turėjo, bet jos – nereikšmingos. Ir patikino teisėjus, kad kavą gerti iš tiesų nesveika, nes ji tirština kraują... Vyriškis prisipažino, jog kartais viešėdavo iki nakties pas profesoriaus žmoną, bet tai būdavo padorūs ryšiai... Teismas 1783 m. priėmė švelnų nuosprendį, paskirdamas J. Berlucui / Berlukui 3 metus kalėjimo. Po nuodijimo skandalo Ž. E. Žiliberas išvažiavo į Varšuvą. Nors oficialiai pranešė, kad jam pablogėjo sveikata, mokslininkas nenorėjo pasilikti Vilniuje ne tik dėl šio įvykio, bet ir dėl vietinių intrigantų.

Žanas Emanuelis Žiliberas

Įdomybė.

Kaip studentas išgelbėjo profesorių Žaną Emanuelį Žiliberą

122 Z. Fedorowicz, „Katedra Historii Naturalnej w dawnej wszechnicy wileńskiej“, *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej* 1 (1957): 75–87; W. Grębecka, „Poglądy dydaktyczne J. E. Giliberta“, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 60(1) (2015): 133–150.

123 Skridaila, Zilinskaite ir Shyan, „Jean Emmanuel Gilibert“, 95–116.

124 S. Biziulevičius, *Evoliucinė mintis senajame Vilniaus universitete* (Vilnius, 1991), 31; A. Skridaila, „Vilniaus universiteto Botanikos sodas ir mokslas jame 1781–2006 metais“, in *Mokslas Gamtos mokslų fakultete* (Vilnius, 2006).

125 A. Parent, „Gydytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą“, *Liaudies kultūra* 3 (2014): 44–52.

Griežtais jo kritikais, anot Stanislovo Bonifaco Jundzilo, buvo Andrius Streckis bei Pranciškus Ksaveras Mykolas Bogušas. Jie kūrė intrigas ir šaipėsi iš mokslininko darbų, dėl kurių Ž. E. Žiliberas buvo apkaltintas bedieviškumu ir pasileidimo skatinimu (*sic!*), nes jis „surado“ lytį augalų žiedynuose. Karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis atleido mokslininką nuo įsipareigojimų, skyrė pensiją ir leido išvykti į Prancūziją. 1792 metais Ž. E. Žiliberas buvo paskirtas Liono mokslų ir taikomųjų menų instituto administratoriumi, išrinktas gamtos mokslų profesoriumi. 1793 metais vasario 25 d. jis tapo Liono meru. Mirė mokslininkas 1814 metais.

Ž. E. Žilibero indėlis į Lietuvos mokslo raidą svarbus. Deja, kolegų konkurencija, netolerancija ir tamsumas lėmė, kad LDK jis buvo trumpai. Šeimos problemos tapo pasikėsinimo į jo gyvybę priežastimi. Tik laimingo atsitiktinumo dėka profesorius liko gyvas.¹²⁶

Studento A. Orlovskio, išgelbėjusio Ž. E. Žilibero gyvybę, garbei Vilniaus universitetas 1782 m. nukalė bronzinį medalį.

Medalis studento A. Orlovskio garbei (1782 m., bronzą)
(Vilniaus universiteto muziejus)

Prancūzų kalbos mokymas Lietuvoje

Lotynų kalbai prarandant savo reikšmę, prancūzų kalba XVIII a. tapo svarbiausia Prancūzijos, jos kultūros pažinimo priemone. Kaip jau buvo minėta, kartais teigiama, kad „Lietuvoje prancūzų kalba įsivyrąja nuo XVI a. kaip elito ir kultūros kalba, o vėliau, XVIII a., ji jau čia turi mokslo ir užsienio kalbos statusą ir jos yra mokomasi šalies aukštosiose bei vidurinėse mokyklose“¹²⁷. Toks ankstyvas frankofonijos pradžios, prancūzų kalbos, kaip kultūros ir mokslo ir (arba) užsienio kalbos, statuso datavimas yra nepagrįstas – *lingua franca* funkcijas atliko lotynų, iš dalies ir italų kalbos, o formaliuoju švietimo sistemoje prancūzų kalba įsitvirtino tik XVIII a. II pusėje. ATR prancūzų kalba plačiau pradėjo plisti XVII a. 4 deš.¹²⁸ Dar anksčiau, 1709 m., prancūzų kalbą jėzuitai pradėjo dėstyti Sandomire, Lenkijoje. Čia išleistas ir pirmasis prancūzų kalbos vadovėlis, kuriuo, matyt, vėliau naudojosi ir vilniečiai jėzuitai¹²⁹.

Nemažai elito atstovų, daugiausia didikų ir turtingų bajorų, iš esmės buvo dvikalbiai. Lenkų ir prancūzų kalbų jie išmokdavo nuo pat vaikystės ir vartodavo jas kasdien.

126 D. Burba, *Kaip studentas išgelbėjo profesorių Žaną Emanuelį Žiliberą*, <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/kaip-studentas-igselbejo-profesoriu-zana-emanueli-zilibera/1023>. Taip pat žr. P. Daszkiewicz, „Lénigme du départ de Jean-Emmanuel Gilibert de la Lituanie“, *Cahiers lituaniens* 13 (2014): 57–60.

127 Vitkauskienė, „Frankofonija Lietuvoje“, 181–182; Vitkauskienė ir Valiukienė, *Prancūzų kalbos paplitimas*, 93, 96.

128 Plačiau žr.: J. Birn, „Język francuski w Polsce w epoce saskiej“, in *Studia z dziejów kultury polskiej*, pod redakcją H. Barycza ir J. Hulewicz (Warszawa, 1949), 386–389; M. Cieśla, *Dzieje nauki języków obcych. Monografia z zakresu historii kultury* (Warszawa, 1974), 19–176; A. Nikliborc, *L'enseignement du français dans les écoles polonaises au XVIIIe siècle* (Wrocław, 1962); M. Jakubczyk, „Leksykografia francusko-polska do końca XVII wieku“, *Poradnik Językowy* 7 (2015): 73–85.

129 L. Piechnik, „Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku“, *Roczniki Humanistyczne* 25 (1977); Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 26.

Būdami kosmopolitiškesni negu likusi bajorija, jie rėmė ir prancūzų bei vokiečių kalbų studijas ir nesutiko su katalikiškos bajorijos nuomone, kad prancūzų kalba yra „bedieviška“, t. y. ja kalba „farmazonai“ (lenk. farmazon) – bedieviai prancūzai. Prancūzų kalbos mokymas tiek namuose, tiek institucijose buvo akivaizdi prancūzų kultūros populiarumo išraiška ir plitimo priemonė. Be prancūzų kalbos negalėjo apsieiti jokia svarbesnė ugdymo įstaiga, net ir mažesniuose miestuose. Yra išlikę įrašų, kad Kauno jėzuitų kolegijos mokiniai per miestą keliavusį Kuršo hercogą Karolį sveikino lotynų, prancūzų, italų ir vokiečių kalbomis¹³⁰. Pinsko jėzuitų kolegijoje prancūzų kalbą 1772–1773 m. dėstė Josephas Couriere (1736–1778), prieš tai dėstęs Varšuvoje¹³¹.

Prancūzų kalbos mokymo lygis, be abejo, buvo įvairus. Mokslinėje literatūroje kartais teigiama, kad, pavyzdžiui, pijorų kolegijose buvo mokoma tik kalbėjimo prancūziškai pradmenų¹³². Prancūzų kalbos mokytojai pasitelkdavo ne tik vadovėlius ir kitas mokymo priemones, bet ir įvairius leidinius – žinomiausius klasikinius kūrinius, laikraščius ir kalendorius iš Prancūzijos. Prancūzų ir vokiečių kalbos buvo komunikacijos ir naujausių žinių gavimo priemonės. ATR Edukacinė komisija 1790 m. nurodė svarbiausiuose miestuose mokyti prancūzų kalbos valstybės lėšomis¹³³.

Suprantama, prancūzų kalba buvo svarbi ir neformaliojo mokymosi procese. Deja, dėl šaltinių fragmentiškumo ir išsklaidymo šį reiškinį apčiuopti nepalyginamai sunkiau. Galiausiai, Lietuvoje nėra atlikta šios srities tyrimų. Žinomi tik atskiri faktai. Antai 1755 m. LDK didžiojo maršalkos Povilo Karolio Sanguškos (1682–1750) našlė Barbora Uršulė (1718–1791), vienuolyne išugdyta „prancūziškai“, savo vaikams mokyti Liubartovo dvare pasamdė Normandijos bajorą prancūzą César’ą Félicité Pyrrhys’ą de Varille’ą (1708–1800). Jis prižiūrėjo didikės sūnų mokymąsi Varšuvos pijorų kilmingųjų kolegijoje, mokė ir kitus didikės giminaičius. Didikė pati puikiai mokėjo prancūzų kalbą, išvertė į lenkų kalbą kelis įvairios apimties prancūziškus tekstus: prancūzų karmelitės F. L. de la M. Vailiërre maldyną, savo mediko Francisco Curtiaus medicininį veikalą (išleido 1783 m.), P. L. Gérard’o dvitomį *Hrabia de Valemont, czyli obłqad rozumu*, nukreiptą prieš libertarizmą. Jos rūmų teatre buvo statomos prancūzų autorių pjesės – J. Rasino „Ifigenija“ ir kt.¹³⁴. Tokia veikla užsiėmė nemažai LDK didikų. Beveik kiekviename dvare būdavo nuo vieno iki kelių svetimšalių, taip pat ir prancūzų, kurie naudojosi mecenatų globa¹³⁵. M. K. Oginskio dvare Slanime orkestro kapelmeisteriu dirbo prancūzas Durandas¹³⁶. Didikės Elžbietos Sapiegienės dvare gyveno prancūzų eksjėzuitas Hubertas Vautrin, auklėjęs jos sūnų Kazimierą Nestorą. LDK lauko etmono Aleksandro Mykolo Sapiegos sekretorius buvo prancūzas Lefrancas¹³⁷.

¹³⁰ K. Puchowski, „Žinios apie Italiją ir jos gyventojus Vilniaus jėzuitų Kilmingųjų kolegijoje (Collegium Nobilium)“, in *Lietuva–Italija: šimtmečių ryšiai*, sud. Daiva Mitrulevičiūtė (Vilnius, 2016), 71. Lenkiškai publikuota 2017 m.

¹³¹ Zieliński, *Cudzoziemscy*, 230.

¹³² R. Mączyński, „Jak pijarzy dykjonarz Daneta wydawali (czyli o pożytku sięgania do źródeł)“, *Hereditas Monasteriorum* 2 (2013): 219–251.

¹³³ M. Cieśla, „Nauczanie języków obcych nowożytnych w Szkole Rycerskiej w Warszawie (1766–1794)“, in *Rozprawy z dziejów Oświaty* (1958), 43.

¹³⁴ E. Aleksandrowska, „Barbara Urszula Sanguszkowa z Duninów“, *PSB*.

¹³⁵ Zieliński, *Cudzoziemscy*, 65.

¹³⁶ Ibid., 86.

¹³⁷ Ibid., 89, 257.

Prancūzų kalba Vilniaus universitete

Akademijos veiklos pradžioje XVI a. 8 deš. iš neklasikinių kalbų daugiausia dėmesio buvo skiriama vokiečių ir rusėnų kalboms. Norėta į katalikybę atversti protestantus vokiečius ir stačiatikius rusėnus, todėl šių kalbų mokymas buvo logiškas. Jėzuitiškam universitetui realizuojant savo misiją, svarbesnės neklasikinės kalbos buvo tos, kuriomis buvo galima pasiekti didesnes ar svarbesnes tikslines socialines grupes.

Dėl prancūzų kalbos dėstymo pradžios Vilniaus universitete naujausioje mokslinėje literatūroje teigiama skirtingai. Apskritai, tam skiriama mažai dėmesio, daugiausia analizuojama klasikinių – lotynų, hebrajų ir graikų – ir lietuvių kalbų mokymo tematika. Lietuvių autorių išleistose Vilniaus universiteto istorijos sintezėse šis klausimas apskritai nenušviestas. Keliolikoje romanistikos raidos Lietuvoje tyrėjų publikacijų iš esmės remiamasi Juzefu Bielińskiu, samprotavusiu, kad vokiečių ir prancūzų kalbos Vilniaus universitete turėjusios būti dėstomos nuo pat pradžios, vėliau jos, manytina, buvo apleistos ir dėstymas atnaujintas tik XVIII a. pab. (1797 m.) ar XIX a. pr. (1801/1802 m.), taigi jau Rusijos imperijos valdymo pradžioje. Apie prancūzų kalbos dėstymą minėtu laikotarpiu J. Bielińskis pateikia ir konkrečių duomenų. Naujosios kalbos buvo dėstomos. Vėlyvojo prancūzų kalbos dėstymo „šalininkai“ pirmuoju prancūzų kalbos dėstytoju laiko Jeaną Pinabelį (Jean Pinabel)¹³⁸. Neplėtotas ir J. Bielińskio pateiktas Jano Danieliaus Janockio (1720–1786) 1755 m. išleisto veikalo „Lexicon der itzlebenden Gelehrten Polen“ teiginys, kad paskutiniais jėzuitų Akademijos metais (t. y. prieš ordino uždarymą 1773 m.) buvo profesorių, kurie dėstė prancūzų ir vokiečių kalbas. Tik D. Čebelis atkreipė dėmesį į 1757 m. ir 1774 m. Vilniuje išleistus prancūzų kalbos žodyną ir gramatiką, bet gilesnių išvadų nedarė¹³⁹. Neteisingi teiginiai apie frankofoniją Lietuvoje skelbiami ir internetinėje erdvėje, taip pat veikaluose prancūzų kalba¹⁴⁰.

Iš pirmo žvilgsnio teiginiai dėl vėlyvo prancūzų kalbos mokymo yra istoriški. Prancūzų, italų, vokiečių ir kt. „naujosios“ ar „egzotinės“ kalbos Vakarų Europos universitetuose pradėtos dėstyti tik nuo XVII a. vid. Tai įprastai nebuvo prestižiniai universitetinių studijų dalykai, minėtų kalbų daugiausia mokytasi privačiai.

XVIII a. jau visiškai kita epocha. 1751 m. Vilniaus universiteto spaustuvėje išleistas veikalas „Brevis facilisque methodus studiosam Iuventutem Gallica lingua imbuendi pro gymnasiis S. J.“. Be gramatikos, vadovėlyje buvo žodynėlis ir įvairių prancūziškų tekstų. L. Piechniko nuomone, „Brevis“ buvo pagrindinis vadovėlis Vilniaus

¹³⁸ J. Bielińskis nurodo kelias prancūzų k. dėstymo pradžios datas: 1580 m., 1797 m. ir 1801/1802 m., o prancūzų literatūros dėstymo pradžią datuoja 1815 m. Žr. J. Bielińskis, *Uniwersytet Wileński*, t. 2 (Kraków, 1899–1900), 12, 24, 663–664, 734. Juo remiasi ir vėlesni autoriai: S. Glixelli, „O nauce języków romańskich w Wilnie 1781–1832“, *Rocznik TPN w Wilnie* 7 (1922): 6–8; D. Čebelis, „Les langues romanes en Lituanie“, *Kalbotyra* 15 (1967): 93–102; E. Vengrienė, „Apie kalbų dėstymą senajame Vilniaus universitete (1579–1831)“, *Kalbotyra* 10 (1964): 237–238, 240; S. Cepukenienė (Čepukėnienė), „Les débuts de l'enseignement du français en Lituanie“, *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde* 21 (1998): 130–146; V. Z. Karosienė, *Užsienio kalbos Vilniaus universitete 1579–1940 metais* (Vilnius, 2001), 5, 8; Vitkauskienė ir Valiukienė, „Prancūzų kalbos paplitimas“, 94–110.

¹³⁹ Čebelis, „Les langues romanes en Lituanie“, 93–94.

¹⁴⁰ V. Vitkauskienė, „Francophonie en Lituanie“, *Le français à l'université* 17 (2012), <http://www.bulletin.auf.org/index.php?id=1422>.

universitete ir kitose Lietuvos jėzuitų provincijos mokyklose¹⁴¹. Jau minėta, kad 1774 m. Vilniaus universiteto spaustuvėje išleista prancūzų kalbos gramatika „Grammatyka francuzka, krótko zebrana dla uczących się języka francuzkiego w Akademii Wileńskiey“ (Wilno, 1774), skirta Vilniaus universiteto studentams. Nauji šios gramatikos leidimai pasirodė 1779 m., 1784 m., 1788 m., 1791 m. ir 1796 m. Sprendžiant iš bibliografinių aprašų, visos gramatikos išleistos Vilniaus universiteto spaustuvėje. 1806 m. išleistas leidinys, metrikoje įvardytas jau kaip *devintasis, stipriai pakeistas, pataisytas ir papildytas* – tai „Grammatyka francuzka dla pożytku uczącej się młodzieży krótko zebrana, znacznie domieniona, poprawiona i powiększona. Wydanie dziewiąte, (Wilno: Nakładem Józefa Koźuchowskiego, 1806)“¹⁴².

1781 m. išleistas Augustino D’Abry vadovėlis „Nowa Praktyczna Grammatyka czyli nowy, jasny i łatwy sposób uczenia się języka francuskiego, służący osobóm oboiej płci: z należytym wyłożeniem polskim językiem wszystkich reguł i terminów, przez Augustyna (d’) Abrego, porucznika agregè woysk W.X.L., ułożony i na pożytek publiczny kosztem autora do druku podany, Wilno, Druk. Król. Przy Akad., 1781“. Leidinys dedikuotas dideliam švietimo reformos entuziastui ir rėmėjui LDK pakancleriui Joachimui Chreptavičiui. Prancūzų kalbai mokytis Vilniaus universiteto spaustuvėje nuo 1774 m. išspausdinta ir kitokių leidinių¹⁴³. Pavyzdžiui, 1780 m. išleistas „Elementarz polski i francuzki. Syllabaire polonois et françois (Vilna: Impr. Royal pres de l’Acad. et Universite, 1780)“.

Lietuvos jėzuitų, mokančių prancūzų kalbą, skaičius XVIII a. vis augo. Jei XVIII a. 2 deš. pab. minėti asmenys sudarė vos 1,5 proc., 1770 m. jų skaičius siekė 8,6 proc. Prancūzų kalba tapo ketvirtąja pagal populiarumą kalba (po vokiečių, lenkų ir lietuvių). Vilniuje prancūzakalbių jėzuitų skaičius buvo dar didesnis – 1770 m. čia gyveno 38 jėzuitai, mokėję prancūzų kalbą, t. y. 12,4 proc. visų vilniečių jėzuitų¹⁴⁴. Lotynų kalbą daugiau ar mažiau mokėjo beveik visi jėzuitai.

141 Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 56–57.

142 K. Čepienė ir I. Petrauskienė, *Vilniaus akademijos spaustuvs leidiniai 1576–1805. Bibliografija* (Vilnius, 1979), 256.

143 Glixelli, „O nauce języków romańskich“, 6–8; Čebelis, „Les langues romanes en Lituanie“, 93–102.

144 M. Mariani, „Vilniaus jėzuitų personalinė sudėtis XVII–XVIII amžiuje. Statistinės-prozopografinės analizės bandymas“, *LIM*. 2008, 1 (2018): 37. Nevadiname prancūzų kalbos „tautine kalba“, o tik „neklasikine, naująja“, nes vos keli asmenys buvo prancūzai. Visiems kitiems tai buvo lotynų kalbą keičianti ar papildanti komunikacijos kalba *par excellence*.

1 lentelė. Lietuvos jėzuitų, mokėjusių prancūzų kalbą, pasiskirstymas 1717–1770 m.

	1717 m.	1737 m.	1757 m.	1770 m.
Provencijoje	10 (1,5 %), iš viso – 680	19 (2 %), iš viso – 943	58 (5,3 %), iš viso – 1 101	58 (8,6 %), iš viso – 671
Vilniuje	4 (2,1 %), iš viso – 191	8 (2,9 %), iš viso – 278	15 (5,3 %), iš viso – 283	38 (12,4 %), iš viso – 305

Šaltinis: Mariani, M. „Vilniaus jėzuitų personalinė sudėtis XVII–XVIII amžiuje. Statistinės-prozopografinės analizės bandymas“. In *LIM* 2008. Nr. 1. Vilnius, 2018, 35.

Tyrėjai iki šiol neatkreipė dėmesio į 1966 m. publikuotą Jurgio Lebedžio (1913–1970) straipsnį, kuriame pateikta vertingų duomenų apie prancūzų kalbos mokymą Vilniaus universitete XVIII a. 7 deš.¹⁴⁵, ir į prieš tris dešimtmečius išleistą fundamentalų jėzuito Ludwiko Piechniko (1920–2006) veikalą „Dzieje Akademii Wileńskiej“ (Rzym, 1984–1990)¹⁴⁶, kuriame apžvelgiama Vilniaus universiteto istorija. L. Piechniko (1920–2006) veikale pateikta gana išsamių duomenų apie prancūzų kalbos dėstymą Vilniaus universitete nuo 1730 m. Prancūzų kalbos įtraukimą į mokymo programą autorius pagrįstai laiko palaipsnio prancūzų kultūros skverbimosi į Vilniaus universitetą, galiausiai apėmusio visas mokymo sritis, pradžia¹⁴⁷. L. Piechnikas teigia, kad universitete prancūzų kalbos mokymo lygis nebuvo toks aukštas, kaip kilmingųjų kolegijoje, kurioje kai kurie dalykai buvo dėstomi prancūzų kalba, ja vyko kurso kartojimai, egzaminai, buvo skaitomi laikraščiai ir rengiami teatriniai vaidinimai¹⁴⁸.

Žinoma, kad jau 1753 m. karybos egzaminą mokiniai laikė ir prancūzų kalba. Išliko 1765 m. filosofijos ir 1770 m. karybos egzaminų prancūzų kalba programos. Pastarojoje programoje nurodytas garsiojo prancūzų karo inžinieriaus Vaubano veikalas¹⁴⁹. Prancūzų ir vokiečių kalbos buvo integruotos ir į istorijos dalyką. S. Vulferso, kuris dėstė prancūzų ir vokiečių kalbomis, istorijos kurso programa buvo lenkiška ir prancūziška¹⁵⁰.

Prancūzų kalbos dėstytojas įprastai būdavo vienas, kartais dėstytojų buvo du: vienas – pradedantiesiems, kitas – pažengusiems studentams. Taip buvo 1766–1768 m. ir 1773–1774 m.

¹⁴⁵ J. Lebedys, „Ar senajame Vilniaus universitete buvo lietuvių kalbos katedra?“, *Lituanistikos baruose* 1 (1972): 207. 1966 m. publikacija buvo paskelbta prancūzų kalba.

¹⁴⁶ Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 56–57. Šio autoriaus duomenimis rėmėsi Z. Kiaupa, *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*, t. 7, d. 2 (Vilnius, 2018), 521.

¹⁴⁷ Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 17–18.

¹⁴⁸ Ibid., 57.

¹⁴⁹ Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 359–362.

¹⁵⁰ Zieliński, *Cudzoziemscy*, 65.

2 lentelė. *Prancūzų kalbos dėstytojai Vilniaus universitete 1730–1774 m.*

Vardas, pavardė	Metai	Pastabos
Jonas Diusuras (Jan Düssur)	1730–1734	
Emanuelis Rouselet (Emanuel Rousselet, 1709–1775)	1735–1737	
Pranciškus Loupia (Franciszek Loupia, 1717–1791)	1738–1744	
Juzefas Fryzė (Józef Fryze, 1718–1767)	1744–1747	
Vilhelmas Makini (Wilhelm, Gulielm Makini, m. 1755)	1747–1748	
Jokūbas Ignotas Jacevičius (Jakub Ignacy Jacewicz, 1720–po 1783)	1749–1752	Dėstė Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje
Jonas Kioleris (Jan Köhler)	1752–1754	
Steponas Vulfersas (Stefan Wulffers, 1732–po 1797)	1754–1756	Dėstė Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje
Petras Pranciškus Gattey (Piotr Franciszek / Pierre François Gattey, 1742–apie 1774)	1766–1768	Dėstė Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje
Stefanas Rousselis (Stephan François Roussel, g. 1743–po 1789)	1766–1768	Dėstė Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje
Pranciškus Ksaveras Bohušas (Franciszek Ksawery Michał Bohusz, 1746–1820)	1769–1770	Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijos auklėtinis
Jeronimas Boženckis (Hieronim Borzęcki (g. 1748)	1770–1771	
Tomašas Voluševičius (Tomasz Wołoszewicz)	1771–1773	
Tadas Kundzičius (Tadeusz Kundzicz, 1747–1829)*	1773–1774	Dėstė Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje
Juzefas Mickevičius (Józef Mickiewicz, 1744–1817)	1773–1774	Dėstė Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje

Šaltinis. Piechnik, L. *Dzieje Akademii Wileńskich*. T. 4: *Odrodzenie Akademii Wileńskich 1730–1733*. Rzym, 1990, 56, 174, 291. Kiti šaltiniai nurodyti prie prancūzų kalbų dėstytojų. *L. Piechnikas vienoje vietoje rašo *Tomasz Kundzicz*, kitoje – *Tadeusz Kundzicz*, taigi rodyklėje šis asmuo netiksliai figūruoja kaip du asmenys. Tadas Kundzičius vėliau kelerius metus dirbo observatorijoje, dėstė matematiką ir architektūrą, buvo mokyklų vizitatorius, mokytojų seminarijos prefektas, vyskupijos kancleris, tapo kanauninku, Trakų vyskupu sufraganu, Vilniaus vyskupijos generaliniu vikaru. Plačiau žr.: Żytkowicz, L. „Kundzisz Tadeusz (1747–1829)“. In *Polski słownik biograficzny*. T. 16. 1971, 185–186; *Kundzicz*. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=en-c&n=3462&q=0>; Gečiauskas, E. „Tadas Kundzičius – aukštosios taikomosios matematikos profesorius Vilniaus universitete 18 amžiuje“. In *Lietuvos matematikų rinkinys*. Nr. 45 (specialus numeris). 2005, 232–233; Prašmantaitė, A. *LKMA Metraštis* (autorė nenurodo, kad T. Kundzičius dėstė prancūzų kalbą).

1762 m. lapkričio 6 d. jėzuitų generolas, atsakydamas į Vilniaus jėzuitų noviciato rektoriaus klausimą, rašo, kad „negalima leisti, kad naujokai nestropiai mokytųsi prancūzų kalbą, ir nedera ar net nenaudinga bus juos nuo to atitraukti studijomis,

reikalingomis mokantis lietuvių, latvių ar vokiečių kalbų¹⁵¹. 1767 m. gegužės 9 d. laiške teigiama, kad „bendrai įvestą naujokams prancūzų k. mokymą Jūs, gerbiamasis tėve, savo ruožtu vėl įveskite, tačiau žiūrėkite, kad jie minėtos kalbos igūdžių įgytų ne iš kitokių, o tik iš dvasinių knygų“¹⁵².

J. Diusuras buvo pirmasis prancūzų kalbos dėstytojas Vilniaus universitete. Tuo pat metu jis buvo infimos ir gramatikos, o vėliau – sintaksės klasės mokytojas¹⁵³.

E. Rousselet gimė netoli Paryžiaus, Prancūzijoje. Jėzuitu tapo Vilniuje 1732 m., kunigu ten pat 1738 m. Perėmęs iš J. Diusuro prancūzų kalbos dėstymą, tuo pat metu studijavo teologiją. 1743–1745 m. buvo Rešliaus mokyklų prefektas, ėjo įvairias pareigas ordine. Panaikinus Jėzuitų ordiną, buvo bažnyčios viceprepozitas Szomberdze¹⁵⁴. Ten ir mirė.

P. Loupia gimė Karaliaučiuje. Jėzuitu tapo Vilniuje 1733 m., kunigu ten pat 1743 m. 1746–1747 m. dėstė retoriką Gardine, 1747–1748 m. – Nesvyžiuje. 1749–1751 m. dėstė filosofiją Varšuvoje, 1752–1755 m. – Gardine. 1756–1760 m. – Šv. Petro bazilikos penitenciarijus Romoje. 1767–1773 m. – kanoninės teisės profesorius ir Vilniaus universiteto vicekancleris. Vėliau užėmė įvairias pareigas Jėzuitų ordine Prūsijoje. Mirė Polocke¹⁵⁵.

J. Fryzė gimė Mazovijoje, jėzuitu tapo Vilniuje 1733 m., kunigu ten pat 1746 m. Mirė Lomžoje. Čia 1748–1750 m. dėstė prancūzų kalbą, buvo bursos prefektas. 1750–1752 m. dėstė prancūzų kalbą Gardine. Čia 1752–1753 m. buvo mokyklų prefektas, vėliau ėjo įvairias pareigas ordine, buvo bibliotekų prefektas, pamokslininkas¹⁵⁶. Apie **Vilhelma (Gulielmą) Makini** duomenų išliko labai mažai. Jis minimas 1728 m., 1744 m. ir 1755 m. šaltiniuose¹⁵⁷. **J. I. Jacevičius** jėzuitu tapo Vilniuje 1747 m., kunigu ten pat 1752 m. Jis 1753–1760 m. buvo grafo de Liveno sūnų Mintaujoje mokytojas, 1763–1764 m. – Lopacinskių dvaro misionierius, Mikalojaus Lopacinskio sūnų mokytojas¹⁵⁸.

Apie **J. Kiolerį** žinoma, kad jis buvo kilmingųjų kolegijos mokinio Tado Bužinskio, LDK kaltintojo, Smolensko kašteliono Stanislovo Bužinskio sūnaus, būsimąjo politiko ir diplomato, mokytojas, lydėjo jį 1756 m. į Varšuvos kilmingųjų kolegiją, kur šis tęsė mokslus¹⁵⁹.

S. Vulfersas gimė Varšuvoje. Jėzuitu tapo 1747 m. Vilniuje, kunigu – 1760 m. Pinske. Jėzuitų *Collegium Nobilium* Vilniuje 1752–1754 m. dėstė lotynų ir vokiečių kalbas. 1765–1769 m. dirbo Zaluskių bibliotekos saugotoju, buvo žurnalo „Monitor“ bendradarbis. Buvo didiko Jeronimo Radvilos mokytojas šiam 1769–1773 m. keliaujant į

151 Lebedys, „Ar senajame Vilniaus universitete buvo lietuvių kalbos katedra?“, 207.

152 Ibid.

153 Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 26.

154 Ibid., 26, 56; Rousselet, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=ROUSSELET&f=o&p=3>; Zieliński, *Cudzoziemscy*, 133. Minėtina, kad E. Rousselet

labai greitai išmoko lenkų kalbą.

155 Loupia, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=3754&q=o>.

156 Fryze, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=FRYZE&f=o>.

157 Makini, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=MAKINI&f=o>.

158 Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 56; Jacewicz, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=JACEWICZ&f=i>; Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 311.

159 Ibid., 377–378.

Saksoniją, 1773–1774 m. Zaluskių bibliotekoje dirbo bibliotekininku. Panaikinus Jėzuitų ordiną, apsigyveno Lvoje ir iki 1797 m. buvo bažnyčios cenzorius. Tapo Livonijos kanauninku. 1766 m. Varšuvoje publikavo veikalą „Listy chrześcijańskiego filozofa do młodzieńca z pod dozoru nauczycielów wychodzącego pisane, w których jasno i naykrócey dowody naygruntowniejszey religyi potrzebę i ustanowienie ztwierdzające zebrane są i wyłożone, za pozwoleniem zwierzchności do druku podane“ (Warszawa, 1766). Tyrėjų manymu, tai S. Vulferso atlikto nežinomo veikalo vertimo publikacija¹⁶⁰. Gali būti, kad buvo išverstas prancūziškas veikalas.

S. P. Rousselis gimė Lione, ten tapo jėzuitu (1758 m.). 1763–1770 m. Vilniuje studijavo filosofiją ir teologiją. Nuo 1766 m. dėstė prancūzų kalbą jėzuitų kilmingųjų kolegijoje Vilniuje, buvo LDK pakanclerio Antano Pšezdeckio sūnų Dominyko ir Juzefo, taip pat Smolensko kašteliono, Minsko vaivados Tado Bužinskio sūnaus Ignoto auklėtojas. Panaikinus Jėzuitų ordiną, iki 1778 m. – Edukacinės komisijos vertėjas, mokslinės draugijos „Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych“ (veikė nuo 1775 m.), įkurtos Edukacinės komisijos, prižiūrėjusios vadovėlių rengimą ir leidybą, vertėjas. 1779 m. išvyko iš ATR¹⁶¹.

P. P. Gatey gimė So (Aukštutinė Sona), Prancūzijoje. Studijavo retoriką ir matematiką. Jėzuitu tapo 1758 m. Panaikinus Jėzuitų ordiną Prancūzijoje, 1762 m. atvyko į Lietuvą. Vilniuje 1763–1770 m. studijavo filosofiją ir teologiją, tuo pat metu kilmingųjų kolegijoje nuo 1766 m. mokė prancūzų kalbos ir matematikos, 1770–1771 m. dar dėstė filosofiją, specializavosi astronomijoje. Nuo 1772 m., vadovaujamas M. Počobuto ir Rostano, vykdė astronominius stebėjimus. Panaikinus Jėzuitų ordiną, liko dirbti asistentu astronomijos observatorijoje. 1774 m. sunkiai susirgo ir, matyt, tais pačiais metais Livonijoje mirė. Parašė darbą prancūzų kalba „Catechisme Critique, Moral, Et Politique, A L'Usage Des Jeunes Seigneurs Polonois, Qui Aprennent La Langue Françoise“ (Vilna: De l'Imprimerie Royale de l'Université, 1774). 1776 m. Vilniaus pijorų spaustuvėje šis veikalas išleistas prancūzų ir lenkų kalbomis pavadinimu „Catechisme critique, moral et politique, par Mr. L'abbé-Gatey. Traduit en Polonois par Melle Gutakowska Fille de l'Echanson de Vitebsk 1776. Katechizm krytyczny, moralny y polityczny. Napisany przez J. X. Gatey. A na polski ięzyk przetłumaczony przez Wielmożną Imć pannę Gutakowską podczaszankę Witebską“ (Wilno: W drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey X. X Scholarum Piarum, 1776). 1777 m. veikalas išleistas Poznanėje lenkų kalba („Katechizm krytyczny moralny y polityczny dla publicznego dobra z francuskiego na polskie wytłomaczony, Poznań: W drukarni J. K. Mci y Rzpltey, 1777) ir buvo naudojamas Edukacinės komisijos mokyklose¹⁶². Knygos dedikacijoje nurodoma, kad autorius mokė prancūzų kalbos „pirmosiose Lietuvos kolegijose“. 1780 m. Vilniuje išleistas į lenkų kalbą išverstas P. P. Gatey darbas „Nauka rozsądna, obyczaiowa y polityczna od uczonego niegdyś jezuity X. Piotra Gattey, francuskim językiem napisana, teraz na polski przełożona y dla większey wygody porządkiem materyi

160 Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 56, 80, 173, 278; P. Matuszewska, „Drukowane zbiory listów w Polsce XVIII wieku“, *Pamiętnik Literacki* 70(4) (1979); Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 366–367.

161 Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 56, 173; Roussel, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=5698&q=0>; Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 311.

162 J. Poplatek, „Gatey (Gattey) Piotr Franciszek“, in *PSB*, t. 7, 308; Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, p. 56, 89, 99, 104, 173, 174; Gattey, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=1685&q=0>; Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 310, 320, 335, 337, 373–374, 384.

ułożona. Ciągną z kwiecistych włości plon słodki pszczoł roty. Na wzór my mądrych myśli gromadzim skarb złoty. Lukr. Za pozwoleniem Zwierzchności“ (Wilno: W Drukarni Królewskiej przy Akademii, 1780). Veikalą į lenkų kalbą išvertė buvęs jėzuitas kunigas Jonas Ignotas Jankovskis (Jan Ignacy Jankowski). Knygoje pateikiami klausimai ir atsakymai apie Dievą, religiją, moralę, valią, polinkius, gyvenimą, sveikatą, draugystę, auklėjimą, valdžią, ponus, valdinius, poilsį, humorą.

P. K. Bohušas, prancūzų kalbos dėstytojas

P. K. Bohušas – žinomas jėzuitų, švietimo ir kultūros veikėjas. Gimė Ukmergės pavieta. Mokėsi Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje¹⁶³. Jėzuitu tapo 1761 m. Vilniuje, kunigu – 1772 m. Gardine. Vilniaus universitete 1763–1766 m. studijavo filosofiją, 1769–1770 m. Vilniuje ir 1770–1773 m. Gardine – teologiją. Taigi prancūzų kalbą dėstė studijuodamas teologiją. Mirė Varšuvoje. Iš prancūzų kalbos į lenkų išvertė ir paskelbė veikalus: „Kodex Napoleona Xięstwu Warszawskiemu Artykułem 69tym Ustawy Konstytucyiney Roku 1807 dnia 22. lipca za prawo cywilne podany, z niektórymi odmianami na Seymie Warszawskim w roku 1809 od Nayiaśnieyszego Pana szczęśliwie nam panującego Fryderyka Augusta dekretem roku tegoż 1809 dnia 18 marca potwierdzonemi“ (Warszawa, 1810. Z przyłączeniem: Słowniczka wyrazów pewnych polskich odpowiadających francuzkim ir kt.), Jokūbo Vernet (1698–1789) veikalo dvitomį „Filozof bez religii uważany w Towarzystwie przez Wielmożnego JMci Xiędza X.B.P.K.W.P.W.T.S.G.W.X.L“ (Wilno: W drukarni Królewskiej przy Akademii, 1786, t. 1–2. Pasirašyta dedikacija). Taip pat prancūziškai paskelbė traktatą „Svarstymai apie pono abato de Mably tyrinėjimus ir iš jų kilę užrašai“ (*Réflexions sur les Observations de Monsieur l'Abbé de Mably et les notes qui sont à la suite*)¹⁶⁴. Paskelbtas P. K. Bohušo 1777 m. kelionės po Vakarų Europos šalis, taip pat ir Prancūziją, dienoraštis (*Dziennik podróży ks. Stanisława Staszica (1777–1791): Austrija, Niemcy, Hollandya, Anglia, Francya, Szwajcarya, Włochy*, wydał Alexander Kraushar, Warszawa, 1903, t. 1. Apie Prancūziją žr. p. 208–257).

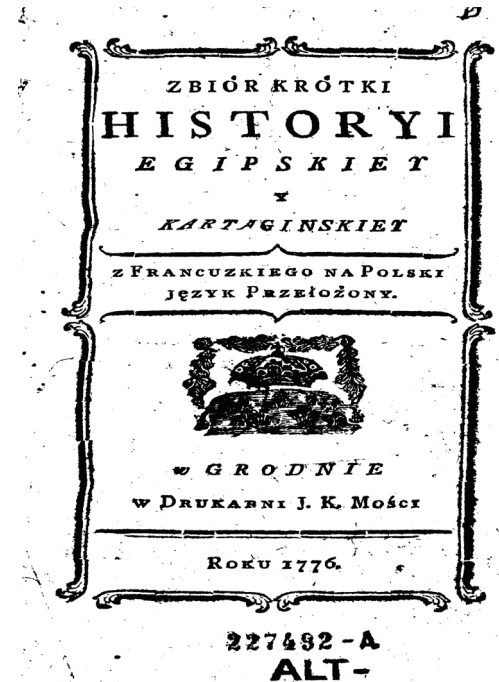
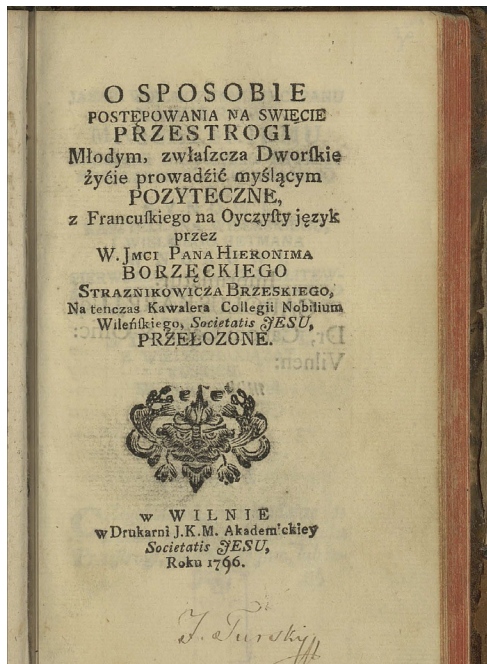
J. Boženckis 1765–1766 m. mokėsi Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje. Tapo jėzuitu (įstojo Vilniuje 1767 m.). Buvo Brastos pavieto sargybinio sūnus. Panaikinus Jėzuitų ordiną, matyt, dirbo Vilniuje, o paskui Gardine. Dar studijuodamas Vilniuje išvertė į lenkų kalbą prancūzišką knygėlę, pavadindamas vertimą „O sposobie postępowania na świecie, przestrogi młodemu, zwłaszcza dworskie życie prowadzić myślącym pożyteczne, z francuskiego na oyczysty język przez W. Jmci Pana Hieronima Borzęckiego, strażnikowicza Brzeskiego, na ten czas kawalera Collegii Nobilium Wileńskiego, Societatis Jesu, przełożone“ (Wilno: w drukarni JKM Akademickiej Societatis Jesu, 1766; II leidimas išleistas ten pat 1778 m.)¹⁶⁵, taip pat išleido knygėlę prancūzų kalba „Abrégé De L'Histoire Egiptienne Et De Cartaginois“ ir jos vertimą į lenkų kalbą

¹⁶³ Ibid., 382–383.

¹⁶⁴ Apie šį traktatą plačiau žr. D. Kuolys, „Kovos dėl respublikos: Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės saulėlydžio patirtis“, in *Senoji Lietuvos literatūra*, 24 knyga (2007), 213.

¹⁶⁵ Apie šią knygėlę plačiau žr. Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 319–320.

pavadinimu „Zbiór krótki historyi Egipskiej i Kartagińskiej z francuzkiego na polski język przełożony“ (Grodno: W drukarni JKM, 1776)¹⁶⁶.

J. Mickevičius buvo jėzuitas (įstojo 1761 m., tapo kunigu 1773 m.), Vilniaus universitete mokėsi filosofijos, matematikos ir teologijos. Kilmingųjų kolegijoje 1768–1769 m. dėstė geometriją ir istoriją, Vilniaus universitete 1769–1772 m. dėstė gramatiką ir poetiką. J. Mickevičius taip pat buvo turtingų bajorų privatus mokytojas. Panaikinus Jėzuitų ordiną, universitete baigė teologijos studijas, mokėsi fizikos, buvo fizikos kabineto prižiūrėtojas, dėstė fiziką, buvo Fizikos ir matematikos fakulteto dekanas. Tapo Žemaitijos vyskupijos kanauninku ir Šv. Jono bažnyčios Vilniuje klebonu¹⁶⁷. Galima manyti, kad prancūzų kalbą Lietuvoje buvo gerai išmokęs, nes dėstė pažengusiems studentams.

Atkreiptinas dėmesys, kad dėl vardų neatitikimo ar kitokių priežasčių istoriografijoje nebuvo susieti prancūzų kalbą 1773–1774 m. dėstęs **T. Kundzičius** ir 1802–1829 m. kelis kartus išleistas prancūzų kalbos gramatikos (*Grammatyka francuzka krótko zebrana dla uczących się języka francuzkiego*, Wilno, 1802; kiti leidimai – Wilno, 1804, 1806, 1825, 1828) autorius. K. Estreicheris spėja, kad T. Kundzičius ir buvo šis asmuo, 1773 m. panaikinus Jėzuitų ordiną, kelerius metus dirbęs matematikos profesoriumi¹⁶⁸. Žinant, kad T. Kundzičius anksčiau dėstė prancūzų kalbą, įtikinama, kad jis galėjo išleisti šios kalbos gramatiką. Kadangi nėra duomenų, kad T. Kundzičius būtų mokęsis Prancūzijoje, galima daryti išvadą, kad prancūzų kalbos išmoko studijuodamas jėzuitų ugdymo įstaigose Gardine ir Vilniuje. Jėzuitu tapo 1762 m. (kunigu – 1773 m.), vėliau kelerius

¹⁶⁶ Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 56, 66; Borzęcki, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=589&q=0>; Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 320, 570.

¹⁶⁷ Mickiewicz, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=4212&q=0>; Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 311.

¹⁶⁸ K. Estreicher, *Bibliografia Polski XIX stolecia*, t. 10, *Spis chronologiczny* (Kraków, 1885); K. Estreicher, *Bibliografia Polski XIX stolecia*, t. 6, *Dopelnienia (A–O)* (Kraków, 1881), 252.

metus dėstė Vilniaus universitete poetiką, tapo laisvųjų menų ir filosofijos daktaru. 1768–1771 m. jėzuitų kilmingųjų kolegijoje Vilniuje dėstė gramatiką, geometriją ir prancūzų kalbą, 1771–1773 m. Vilniaus universitete – sintaksę ir prancūzų kalbą¹⁶⁹.

Vizitiečių vienuolyno mokyklos Vilniuje patirtis

Mokyklose prie moterų vienuolynų buvo ugdomos daugiausia mergaitės. Kotrynietės ir vizitietės, kurios orientavosi į bajoraičių ugdymą, savo mokyklose mokė prancūzų kalbos. Deja, daugiau duomenų apie tai išliko tik nuo XIX a. pr.¹⁷⁰.

XVII a. pab. (1694 m.) Teresės Onos Vašgetaitės, I v. Vilniaus miesto burmistro Stepono Karasio, II v. karaliaus sekretoriaus Antonio Vilhelmo de Zelsto našlės, funduotas (skyrė 50 000 auks.) moterų vizitiečių vienuolynas Vilniuje¹⁷¹, įsikūręs už Subačiaus vartų, specializavosi prancūzų kalbos mokyme. Vienuolyno mokykloje mokytos tik bajoraitės ir kitos kilmingos mergaitės. Jų būdavo iki 40¹⁷².

Vienuolynas palaikė glaudžius ryšius su Prancūzijos vizitėmis, kurių dešimt 1793 m. net prisiglaudė jame po 1789 m. revoliucijos¹⁷³. Rusijos imperijos laikais vienuolynas palaikė gerus ryšius su imperijos elitu, tačiau susirašinėjo ir su vienuolėmis bei vyskupais iš Prancūzijos.

1798 m. vienuolyno mokykloje mokėsi 18 mergaičių. Jos mokėsi prancūzų ir vokiečių kalbų¹⁷⁴.

1820 m. iš 34 vienuolių 6 buvo iš Prancūzijos; 1830 m. vienuolyne gyveno 5 vienuolės iš Prancūzijos¹⁷⁵.

Vienuolyno bibliotekoje buvo per 1 100 knygų, iš kurių 383 buvo prancūziškos¹⁷⁶.

1865 m. Rusijos imperijos valdžiai Vilniaus vizitiečių vienuolyną uždarius, vienuolės (iš viso 45 seserys (tarp jų buvo ir 4 basosios karmelitės)), 1 tarnaitė ir 1 kunigas išvyko į Prancūziją. Vienuolės pažadėta priimti į vienuolyną Reimse, tačiau jos (kai kurios net nemokėjusios prancūziškai) buvo išskirstytos po atskirus vienuolynus. Tik po kurio laiko Versalyje joms buvo nupirkta atskiras pastatas (*Boulevard de la Reine* 127). Čia vienuolės įsteigė mergaičių pensionatą. Prancūzijoje vienuolės gyveno iki 1901 m., vėliau buvo priverstos išvykti į Cieklinio miestelį Galicijoje, kur vizitiečių vienuolynas veikia iki šiol¹⁷⁷.

169 Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskich*, 45–46, 56, 99, 104, 173, 213, 278; Kundzicz, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=3462&q=o>.

170 O. Mastianica, *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje* (Vilnius, 2012), 112, 124.

171 Plačiau žr. W. Sarna, *Wizytki wileńskie w Jaśle. Kilka wspomnień na podstawie kroniki klasztornej* (Przemyśl, 1905), 5–9; Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas*, 105, 182, 184.

172 Sarna, *Wizytki wileńskie*, 15.

173 Ibid., 17.

174 A. Katilius, „Vilniaus vienuolynai XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje“, in *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 37 (Vilnius, 2013), 166.

175 Ibid., 29.

176 Ibid., 167.

177 Sarna, *Wizytki wileńskie*; V. Jogėla, „Vilniaus vizitiečių vienuolyno uždarymas“, in *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 32 (Vilnius, 2009), 113–133.

Prancūzų kalbos mokymas privačiuose mergaičių pensionuose

Privačiuose mergaičių pensionuose ugdomos bajorų ir miestiečių kilmės mergaitės taip pat buvo mokomos prancūzų kalbos. Žinoma, kad 1787–1788 m. Vilniuje ir Gardine veikė iš viso 4 tokie pensionai, 1790 m. – 2 (Minske ir Mogiliave). 1796 m. Vilniuje buvo 4 pensionai, Gardine – 2, po vieną – Minske, Mogiliave ir Vitebske¹⁷⁸.

Prancūzų kalbos mokymas Vilniuje

Vilniaus pijorų kolegija (Collegium Nobilium Scholarum Piarum)

Pijorų švietimo reformatorius Stanislovas Konarskis (1700–1773) 1740 m. Varšuvoje įsteigė aukštąją mokyklą – kilmingųjų kolegiją (*Collegium Nobilium Scholarum Piarum*), kurioje bajorijos elito atžalos lotyniškai buvo mokomos tikslųjų, gamtos mokslų, ekonomikos, teisės, lenkų, prancūzų ir vokiečių kalbų ir kt. dalykų. Tai tapo nemažu iššūkiu dominuojančią padėtį aukštajame moksle užėmusiems ir labiau humanitarinį ugdymą propagavusiems jėzuitams. Abiejų katalikiškųjų ordinų švietimo projektų konkurencija davė visuomenei daug naudos ir prisidėjo ne tik prie švietimo, bet ir prie visuomenės modernizacijos. Viena iš pijoriško ugdymo naujovių buvo užsienio kalbų dėstymas. Pijorų kolegijose buvo dėstomos vokiečių ir prancūzų kalbos¹⁷⁹. Tai paskatino ir jėzuitus įvesti šių kalbų mokymą.

Pijorų kolegijos buvo įsteigtos ir įvairiose LDK vietovėse – Vilniuje, Panevėžyje¹⁸⁰, Geranainyse, Varanave, Ukmergėje, Raseiniuose, Varėnoje (1756 m. perkelta į Lydą), Želvoje, Lužkuose, Ščiutine ir kt. Būtent Ščiutine pedagoginę veiklą pradėjo žymusis pijoras M. D. Dogelis. Ar visose pijorų mokyklose buvo dėstoma prancūzų kalba, neaišku. Atrodo, kad, pavyzdžiui, Panevėžio pijorų mokykloje tai nebuvo daroma.

1726 m. Vilniuje įsteigta pijorų kolegija buvo tuo laiku novatoriška ugdymo įstaiga, sudariusi nemažą konkurenciją Vilniaus universitetui. Kolegijos dėstytojas, rektorius, istorikas Motiejus Dominykas Dogelis (1715–1760) stažavosi Prancūzijoje, Paryžiuje. 1758 m. jis išleido „Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aktų kodeksą“ (*Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*), skirtą ATR valstybinėms sutartims ir sienų istorijai apžvelgti¹⁸¹. 1741 m. Vilniaus pijorų kolegija buvo uždaryta, tačiau beveik po dešimtmečio, t. y. 1750 m., Vilniaus pijorai gavo Augusto III privilegiją dėl konvikto Vilniuje įsteigimo 24 jaunuoliams mokytis.

Dvikalbiai lenkų ir prancūzų *vice versa* žodynai ATR pradėti leisti Vilniuje XVIII a. pr. (leidyma pradėta XVIII a. 6 deš.). Būtent vilniečiai pijorai LDK išleido pirmąją mokymo priemonę prancūzų kalbos mokymuisi – prancūzų kalbos žodyną. 1757 m. Vilniuje išleistas anoniminis lenkų ir prancūzų kalbų žodynas „Dykcyonarzyk

178 Mastianica, *Pravėrus namų duris*, 113–114, 126.

179 *Wkład Pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XVIII w.*, pod red. I. Stasiewicz-Jasiukowej (Warszawa, Kraków, 1993).

180 Plačiau žr.: O. Maksimaitienė, „Panevėžio pijorų mokykla (1727–1832)“, in *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, serija A, t. 2(36) (1971), 131–145; R. Ragauskienė, „Panevėžys XVI–XVIII a.“, in *Panevėžys nuo XVI a. iki 1991 m.* (Panevėžys, 2003), 86–89.

181 M. Ślusarska, „Co w Polsce Naruszewicz, to ty jesteś w Litwie“, in *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis* (Vilnius, 1998), 279–315; J. Kurkowski, *Maciej Dogiel (1715–1760)* (Warszawa etc., 2006).

francuzki z krotką informacją o pronuncyacji y przydaniem rozmow francuzkich. Ad usum Collegii Vilnensis Nobilium, Scholarum Piarum w Wilnie w drukarni J. K. M. y Rzpltey, Roku pańskiego 1757¹⁸². Nauji jo leidimai pasirodė 1798 m., 1801 m. ir 1832 m. Minėtina, kad tai buvo pijorų kolegijos studentams skirta mokymo priemonė, išleista dar 1754 m. prie kolegijos įsteigtoje spaustuvėje. Šiame 1767 m. išleistame 162 p. apimties žodynėlyje buvo pateikta trumpa informacija ir pagrindinės tarimo taisyklės. Pats žodynas pateiktas tematine tvarka, pradedant religijai skirtais žodžiais ir frazėmis, baigiant septynių pokalbių tarp įvairių visuomenės atstovų pavyzdžiais¹⁸². Taigi akivaizdu, kad žodynėlis buvo skirtas pijorų mokyklos mokiniams, o ne apskritai visuomenei. Įvertinus žodynėlio turinį, pritartina anksčiau minėtai Ryszardo Mączyńskiego nuomonei, kad pijorų kolegijose buvo mokoma tik prancūzų kalbos kalbėjimo pradmenų.

Prancūzų kalba Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje

Reaguodami į Vilniaus pijorų kolegijos atidarymą, jėzuitai Vilniuje prie Akademijos įsteigė savo *Collegium Nobilium* (lenk. *Kolegium Szlacheckie*), t. y. mokyklą bajorų vaikams. Mokyklos genezė siekia 1737 m., tačiau apie atskirą įstaigą galima kalbėti tik nuo 1751 m. Nuo Vilniaus universiteto ši mokykla atsiskyrė 1752 m., o formaliai – 1765 m., kai buvo pradėta vadinti *Collegium Nobilium et Seminarium Szyszkovianum* ir gavo teisę turėti savo rektorių, o ne regentą. Taip pat tuo laikotarpiu parengta atskira studijų programa – iki tol kolegijos studentai lankė kai kurias paskaitas universitete.

Įsteigtoji kilmingųjų mokykla buvo viena pirmųjų visoje Respublikoje. Daugiau LDK teritorijoje jėzuitiškų kilmingųjų mokyklų nebuvo. Šios mokyklos buvo atskiri administraciniai vienetai, turėjo atskirus pastatus, bibliotekas, ūkius, rektorius.

Vilniaus *Collegium Nobilium* kūrėju ir pirmuoju rektoriumi buvo jėzuitas, pamokslų autorius, filosofijos daktaras Adomas Abramavičius (1710–1776). Mokyklos pastatas buvo Pilies g. Kaip ir kitose mokyklose, mokslas trukdavo 7–9 metus. Be kitų dalykų, buvo mokoma kalbų, geografijos ir kt. 1753 m. kolegijoje mokėsi 34, 1765 m. – 25, 1766 m. – 41, 1768 m. – 27, 1769 m. – 30, 1772 m. – 23 mokiniai. Iš viso žinoma per 160 mokinių pavardžių¹⁸³.

Iš to meto Vilniaus laikraščių sužinome, kad mokiniai viešai demonstruodavo savo pasiekimus iš retorikos, filosofijos, geometrijos, poetikos, civilinės ir karinės architektūros, piešimo, istorijos, geografijos, lotynų, prancūzų ir vokiečių kalbų, teorinės ir praktinės mechanikos. Jėzuitiškoji mokykla veikė iki Jėzuitų ordino uždarymo 1773 m. Vilniaus vyskupas I. Masalskis nusavino kolegijos valdas ir nurodė, kad ji turi būti išlaikoma iš tėvų mokesčių. Edukacinė komisija kolegijos vietoje įsteigė bendrabutį 70 nepasiturinčių bajoraičių¹⁸⁴.

Jau pirmaisiais kolegijos veikimo metais joje buvo dėstyta ir prancūzų kalba. Kolegijoje dėstytoju dirbo Jokūbas Jacevičius (*Jakub Jacewicz*). 1752–1764 m. vokiečių

¹⁸² Plačiau žr. M. Jakubczyk, *Leksykografia polsko-francuska XVIII wieku w perspektywie metaleksykograficznej* (Kraków, 2016). Ypač žr. 5 skyrių.

¹⁸³ Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 375, 570–579. Taip pat žr. Puchowski, „Žinios apie Italiją ir jos gyventojus“, 327–337.

¹⁸⁴ Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 374.

kalbą ir istoriją dėstė pirmųjų klasių prefektas **Steponas Vulfersas** (*Stephan Wulffers*), kuris vėliau dėstė ir prancūzų kalbą. Išliko jo prancūzų ir lenkų kalbomis parengta baronaičių iš Livonijos Karolio ir Jono Volfų egzamino programa, pagal kurią jie atsisikaitė už 3 m. studijas. Programoje deramą vietą užėmė ir lotynų, prancūzų, lenkų kalbų mokymas. Mokiniai rėmėsi prancūzų rašytojais Fléchier, Solignac, Rolinu, citavo pagal Bussy, Richelet ir Rousseu pavyzdžius parašytus laiškus¹⁸⁵. Vokiečių kalba jiems, matyt, buvo gimtoji.

Kalbinis ugdymas (naujų kalbų mokymas) kolegijoje tyrėjų vertinamas kaip ypač geras. Prancūzų ir vokiečių kalbos buvo dėstomos dviem lygiais (pagrindai ir kursas pažengusiems)¹⁸⁶. Prancūzų kalbai mokyti naudotas visoje Europoje populiarus Roberto Jean'o Peupliers vadovėlis (*Jean Robert des Pepliers Nouvelle et parfaite grammaire royale française et allemande*), kurio XVIII a. vid. buvo išleista daug leidimų¹⁸⁷. Kolegijos bibliotekoje daugelis knygų buvo prancūzų kalba¹⁸⁸. Tarp kolegijos dėstytojų buvo ir prancūzų. Minėtinas Jeanas Chevalier (1732–1780), gimęs Mazovijoje (matyt, Varšuvoje). Jėzuitu jis tapo 1749 m. Vilniuje, kunigu – 1758 m. ten pat. Teologiją Vilniuje studijavo 1759–1764 m., tuo pat metu buvo kolegijos prancūzų kalbos dėstytojas ir viceregentas. Buvo didikų Tiškevičių sūnų auklėtojas. Vilniaus universitete 1763–1764 m. dėstė iškalbą, 1764–1767 m. – kanonų teisę ir poleminę teologiją ir kt. Panaikinus Jėzuitų ordiną, buvo LDK pakanclerio J. Chreptavičiaus sūnų mokytojas Varšuvoje, 1779 m. tapo Vilniaus universiteto rektoriumi¹⁸⁹.

Be jau minėtų prancūzų kalbos dėstytojų, kolegijoje dėstė **Karolis Malinovskis** (Karol Malinowski) – poetikos, retorikos, geografijos ir geometrijos profesorius. Jo auklėtinis buvo Lydos maršalkaitis Feliksas Jodka (Jodko)¹⁹⁰. Prancūzų kalbą dėstė ir **Joachimas Eberleinas** (Joachim Eberlein), humanistų (*humaniorów*) profesorius, dar mokęs vokiečių kalbos, buvęs privatus Starodubo seniūnaičio Andriejaus Abramavičiaus mokytojas (*institutor*)¹⁹¹. Palyginus dėstytojų sudėtį, matyti, kad neretai tie patys asmenys dėstydamo tiek universitete, tiek kolegijoje¹⁹². Galima manyti, jie gaudavo dvigubą atlygį.

Nuo 1766 m. kolegijoje galiojusioje studijų programoje buvo numatyta kasdien 8.00–10.00 val., 13.30–14.00 val. (žemutinėse klasėse; aukštesnėse – iškalbos pagrindai 13.30–14.30 val.), 14.00–16.00 val. studijuoti lotynų kalbos dalykus, 10.00–12.00 val. – prancūzų kalbą, 18.00–19.00 val. – vokiečių kalbą. Ketvirtadieniais paskaitų nebuvo, tačiau šią dieną 8.00–8.30 val. buvo mokoma geografijos, 8.30–10.00 val. buvo ruošiami prancūzų ir vokiečių kalbų rašto darbai, 10.00–12.00 val. vyko prancūzų kalbos paskaitos. Prancūzų ir vokiečių kalboms, be lotynų, buvo skiriama daugiausia dėmesio,

185 Piechnik, „Rzut oka na powstanie“, 83–84, 88; Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, 173–174; Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 304, 347, 365–369, 374; K. Puchowski, „Kształcenie Karola i Jana Wolffów w Collegium Nobilium Societatis Jesu w Wilnie“, in *Pamięć wieków kształtuje potomność. Księga Jubileuszowa dedykowana księdzu profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ z okazji 70 Urodzin*, red. A. P. Bieś ir B. Topij-Stempińska (Kraków, 2010), 120–131.

186 Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 333, 369.

187 Ibid., 334.

188 Ibid., 372–373.

189 Chevalier, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=CHEVALIER&f=oK>; Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 310, 359, 374.

190 Ibid., 310.

191 Ibid., 311.

192 Ibid., 333.

mokytojai reikalavo, kad šiomis kalbomis mokiniai skaitytų laiškus¹⁹³. Tai buvo daroma siekiant sudaryti išskirtinę mažesnės apimties ir kitokio turinio mokymo programą negu universitete bei dėl kitų priežasčių – elitinės kolegijos auklėtinių – didikų ir bajorų sūnų, kuriuos dar papildomai mokė privatūs mokytojai, nemėgo universiteto studentai. Į kolegiją perėjo studijuoti ir kai kurie universiteto studentai. Jėzuitai pasiūlė elitui patrauklų ugdymo modelį, kurio svarbus aspektas buvo ir kalbinis ugdymas, taip pat ir prancūzų kalbos mokymas. Kolegijoje taip pat buvo pasauliečių pagalbinių dalykų mokytojų (*metrowie*), kurie mokė šokių (taip pat baleto), kalbų, fechtavimosi, piešimo¹⁹⁴.

Ketvirtadieniais vykusiuose vadinamuosiuose *valgomojo disputuose* (lenk. *dysput stołowych*) iš kilmingųjų kolegijos mokinių buvo reikalaujama kalbėti ta kalba, kurios jie buvo mokomi. Labiau pažengę mokiniai silpnesniems turėjo nurodyti jų daromas klaidas¹⁹⁵. Kolegijoje buvo mokoma ir prancūziškų šokių. Kaip ir kitų dalykų žinios, gebėjimas šokti buvo demonstruojamas viešai. Teisės, matematikos, mechanikos ir kt. dalykai buvo egzaminuojami tiek lenkų, tiek prancūzų kalbomis. Pasirodymus užbaigdavo padėka publikai prancūzų kalba¹⁹⁶. Kolegijos mokiniai prancūziškai sakydavo kalbas viešuose aktuose (pavyzdžiui, laidotuvėse), vaidindavo prancūziškose pjesėse – komedijose ir kt.¹⁹⁷. Išliko 1768 m. retorikos klasės mokinių tekstas „Dialogue sur la langue française“, kuriame pabrėžiama prancūzų kalbos mokėjimo nauda, iškeliamą Prancūzijos akademijos ir jos leidžiamų įžymių autorių veikalų reikšmė, apibūdinama prancūzų kalba, jos privalumai, pabrėžiama būtinybė versti į lenkų kalbą veikalus iš prancūzų kalbos, pasižadama tai daryti. 1771 m. prancūzų kalbos egzamino „Exercice sur la langue française“ metu mokiniai veikalų lenkų kalba autorių teiginius aiškino prancūziškai ir *vice versa* citavo įžymių prancūzų mintis, pristatė savo pačių atliktus P. Gatey „Catechisme critique, moral et politique“ vertimus į lenkų kalbą¹⁹⁸.

Pabaigus studijas kolegijoje, buvo rekomenduojama vykti į edukacinę kelionę į Vakarų Europą ir aplankyti Prancūziją, Angliją, Italiją, Vokietiją, Ispaniją¹⁹⁹.

Lietuvos atstovai Prancūzijoje

Stanislovas Leščinskis ATR valdovu buvo du kartus: 1704–1709 m. ir 1733–1736 m. Priverstas palikti šalį, pasitraukė į Prancūziją, kurioje gavo valdyti Lotaringijos ir Baro kunigaikštystę. Jos centras buvo Nansi miestas. Šio krašto raidoje buvęs valdovas paliko ryškių pėdsakų. Minėtina ir tai, kad S. Leščinskio duktė Marija (1703–1768) buvo ištekinga už Prancūzijos karaliaus Liudviko XV.

¹⁹³ Ibid., 325.

¹⁹⁴ Piechnik, „Rzut oka na powstanie“, 81–96; Puchowski, *Jezuickie kolegia*, 300–304, 315–316, 369.

¹⁹⁵ Ibid., 314, 316.

¹⁹⁶ Ibid., 318–319, 577–579.

¹⁹⁷ Ibid., 331–332, 369.

¹⁹⁸ Ibid., 336–337.

¹⁹⁹ Ibid., 373.

Stanislovas Leščinskis (*Stanisław Bogusław Leszczyński*, 1677–1766), Lenkijos ir Lietuvos valstybės karalius, Lotaringijos ir Baro kunigaikštis, Prancūzijos karaliaus Liudviko XV uošvis, masonas, gimė Lvove. Jaunystėje studijavo teisę, užėmė Poznanės vaivados postą. Vedė Katarzyną Opalińską ir tapo vienu turtingiausių Respublikos didikų. Švedijos karaliui Karoliui XII ir jo šalininkams padedant, buvo išrinktas ATR karaliumi, nors bajorai jo nepalaikė (iš Lietuvos didikų palaikė tik Sapiegos). Švedams pralaimėjus, 1710 m. emigravo į Prancūziją. Prancūzijos karalius paskyrė jį Lotaringijos ir Baro kunigaikščiu. Lotaringiečiai iš pradžių buvo nedraugiški svetimšaliui, bet ilgainiui pamilo už didžiadvaiskumą, dosnumą, gerus darbus ir ėmė jį vadinti „le Bon Roi Stanislas“. Lotaringijoje jis pastatydino šešerius rūmus su parkais, įsteigė sodininkų ir kadetų karo mokyklas (pastarojoje mokėsi ir keletas Lietuvos ir Lenkijos didikų), parašė politinių ir filosofinių veikalų, fundavo Lunévillio Saint-Jacques bažnyčią, Nansi suprojektavo nuostabią aikštę (joje 1831 m. jam pastatytas paminklas). Įdomu, kad Stanislovo Leščinskio sekretoriumi Lotaringijoje dirbo Simonas Sirutis, Romainių ir Sirutiškio dvarininkas, o jo pažu – Simono Siručio sesers sūnus Juozapas Prozoras.

Karaliaus gyvenimas egzilyje buvo gana malonus, tačiau jo pabaiga buvo baisi. Lemtingą rytą, atsikėlęs iš lovos, jis neatsargiai per arti priėjo prie židinio ir, liepsnai užgriebus ilgo šilkinio chalato skverną, šis akimirksniu užsiliepsnojo. Smarkiai apdegė dalis veido, kairė ranka, kairė šlaunis, dalis pilvo. Leščinskis, kentėdamas skausmus, po 18 parų mirė.

Liunevilio ir Nansi miestuose Leščinskio atminimas labai gerbiamas. Čia gausu *Stanislas* vardo kavinių, restoranų, viešbučių, parduotuvių. Jo vardu vadinami patiekalai, gaminami suvenyrai (net servizas) ir kt. Visoje Prancūzijoje žinomi Stanislovo Leščinskio virėjų išrasti desertai „Baba au rhum“ (romo boba) ir „Madeleines“.

Lydos pavieto bajoro Juozapo Scipiono del Kampo sūnūs 1744–1746 m. studijavo Strasbūro ir Paryžiaus universitetuose. Jų auklėtojas buvo pijoras Motiejus Dogelis, kuris Paryžiuje bendravo su istoriku Nicolasu Lenglet du Fresnoy, susipažino su jo surinktais rankraščiais. 1747 m. Motiejus Dogelis tapo Vilniaus pijorų kolegijos rektoriumi. 1748 m. Prancūzijoje jis rinko tarpvalstybinių sutarčių dokumentus.

1761–1764 m. Prancūzijoje studijavo M. Počobutas Odlanickis ir K. Naruševičius.

1766–1767 m. Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis gydėsi SPA kurorte, lankėsi Paryžiuje. Šiame mieste jis lankėsi keliaudamas po Vakarų Europą ir vėliau: 1771–1772 m., 1778–1779 m., 1790–1792 m. Antroje kelionėje (1778 m.) Paryžiuje vyskupą lydėjo architektas Laurynas Gucevičius.

1772–1774 m. Prancūzijoje gyveno pijoras filosofas K. Narbutas, 1769 m. Vilniuje paskelbto darbo apie logiką autorius. Studijavo Paryžiaus *College Louis le Grande*.

Kartais atvykėliai iš Lietuvos Prancūzijoje studijuodavo karybą ar tarnaudavo kariuomenėje, taip semdamiesi karinės patirties. Jau būdamas Lietuvos kariuomenės generolu majoru 1757 m. Prancūzijoje savanoriu tarnavo ir Septynerių metų kare dalyvavo M. K. Oginskis. Būdamas Lietuvos kariuomenės artilerijos generolu ir 1773–1776 m. keliaudamas po Europą, Prancūzijoje artilerijos mokėsi K. N. Sapiega. 1777–1778 m. Prancūzijoje kariuomenėje kapitonu ir pulkininku tarnavo M. Zabiela. Grįžęs į Lietuvą, 1792 m. jis tapo generolu leitenantu.

Didelės traukos objektu Prancūzijoje tapo S. Leščinskio 1737 m. Liunevilyje įkurta kilmingųjų kolegija. Šioje kolegijoje 1737–1740 m. mokėsi S. Zabiela, vėliau

studijavęs karybą Paryžiuje. 1737–1743 m. kolegijoje mokėsi J. Zabiela. Kolegijos studentais buvo Teodoras Moščenskis, būsimasis Lietuvos kariuomenės generalinis adjutantas, generolas majoras Juozas Prozoras²⁰⁰.

Įdomybė.
Réaumur vs
Fahrenheitas

Kasdienių instrumentinių meteorologinių (oro temperatūros) matavimų Lietuvoje pradžia lietuviškoje ir tarptautinėje meteorologinėje literatūroje datuojama 1770 m. Teigiama, kad tais metais matematikas ir astronomas jėzuitas Martynas Počobutas (1728–1810), ilgametis Vilniaus universiteto observatorijos vedėjas (1764–1807), įsigijo pirmąjį Lietuvoje termometrą ir pradėjo pirmuosius kasdienes meteorologinius instrumentinius orų stebėjimus. Termometrai buvo pritvirtinti prie šiaurinio observatorijos pastato lango 20,6 m aukštyje nuo žemės paviršiaus ir 118,2 m virš jūros lygio²⁰¹. Pirmųjų 7 metų matavimų duomenys išliko ne visi, o nenutrūkstančios – pasaulinės meteorologijos kontekste vertingiausios – oro temperatūros sekos yra pradedant 1777 m. sausio 17 d. Remiantis šiais duomenimis, atlikta daugelis vertingų XVIII a. paskutinio ketvirčio–XX a. oro temperatūros Vilniuje tyrimų: nustatytos vidutinės parų, mėnesių ir metų temperatūros, ekstremalumas, duomenys lyginti su kitų tyrimų stočių duomenimis. Tokių ankstyvų ir sąlygiškai vienalyčių duomenų (nepaisant įvairių vilnietiškos serijos trūkumų) meteorologijoje nėra daug, todėl jie labai vertingi klimato istorijos tyrimams. Štai analogiška varšuvietiška seka prasideda 1779 m., krovietiška – 1792 m. Be abejo, ankstyviausia regione yra sankpeterburgiška seka – prasideda 1743 m.

Naujais atrasti duomenys rodo, kad reguliarius orų matavimas Vilniuje prasidėjo 5–8 m. anksčiau ir galėtų būti siejamas ne su M. Počobutu, o su Jokūbo Nakcijonavičiaus (1725–1777) vadovavimo Matematikos katedrai Vilniaus universitete (1758–1762 m.) ir observatorijai laikotarpiu (1758–1764 m.). Apie tai, kad orai Vilniuje buvo pradėti matuoti ne 1770 m., o anksčiau, galima spręsti jau iš 1781 m. gruodžio 22 d. laikraščio „Lietuvos kurjeris“ („Kurier Litewski“) informacijos. Teigiama, kad vietos observatorijoje meteorologiniai stebėjimai labai atidžiai tris kartus per dieną su puikiais prietaisais nuolat vykdomi nuo 1765 m. Pranešimo autorius pažymi, kad per 16 stebėjimo metų nebuvo tokios staigios ir šaltos žiemos kaip „šią savaitę“. Toliau informacijoje pateikiami tikslūs 1781 m. gruodžio 16 d. vakariniai, 17, 18, 19, 20 ir 21 d. rytiniai, popietiniai ir vakariniai bei 22 d. rytiniai oro temperatūros matavimų pagal Réaumuro skalę duomenys.

Meteorologiniai stebėjimai J. Nakcijonavičiui turėjo būti įdomūs, nes, dėstydamas matematiką, ją siejo su krašto poreikiais, su studentais vykdė praktinius užsiėmimus – matavimus ir kt. – už miesto. Svarbiausia, kad tenka suabejoti teiginiu, jog matavimų duomenys buvo skelbiami kasdieniame astronomijos žurnale ir kad jie buvo skaičiuojami Fahrenheito laipsniais²⁰². Duomenys iš tiesų nebuvo skelbiami, o tik užrašomi, ir matuojami jie buvo dar 1730 m. sudaryta Réaumuro skale. Štai 1762 m. gruodžio 27 d. laikraščio numeryje nurodyta 20,5 laipsnio temperatūra „pagal paryžietišką termometrą“. 1763 m. kovo 12 d. laikraščio priede rašoma: „Z Wilna dnia 12 marca... Od dnia

200 A. Parent, „Prancūzų karybos įtaka Liunevilio ir Varšuvos kadetų mokyklose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorams“, *Karo archyvas* 29 (2014): 8–32, 398–400; A. Parent, „Les nobles lituaniens à l'École des cadets-gentilshommes de Lunéville“, *Cahiers lituaniens* 14 (2015): 16–23.

201 V. Ščemeliovas, „Vilniaus oro temperatūra 1770–1970 m.“, *Hidrometeorologiniai straipsniai*, t. 4 (Vilnius, 1971), 99–107; S. Matulaitytė, *Senoji Vilniaus universiteto astronomijos observatorija ir jos biblioteka* (Vilnius, 2004); A. Galvonaitė et al., *Lietuvos klimatas* (Vilnius, 2007), 207; A. Bukantis, „Meteorologijos ir klimatologijos mokslai Vilniaus universitete: nuo Jono Počapovskio iki šių dienų“, *Mokslas ir gyvenimas* 4 (2007): 26–29; A. Bukantis, „Meteorologiniams matavimams Lietuvoje – 240 metų“, *Spectrum* 2(13) (2010): 32–33.

202 Iš Gdanskio kilęs vokiečių fizikas Gabrielis Danielis Fahrenheitas (1686–1736) 1709 m. pagamino alkoholio termometrą, o 1714 m. alkoholį pakeitė gyvsidabriu. 1724 m. termometru pridėjo skalę. Žr.: V. Ščemeliovas, „Meteorologija Vilniaus ir Kauno universitetuose“, *Hidrometeorologiniai straipsniai*, t. 2 (1970), 26; Bukantis, „Meteorologiniams matavimams Lietuvoje – 240 metų“, 32.

wczorajszego tak tęgie zaczęły tu panować i z wiatrem północnym mrozy, iż jednym tylko gradusem mniejsze są od najostrzejszego tej zimy d(nia) 27 przypadłego. Wczora na *thermometrum* paryskim stało zimno na pół 19 gradusie *infra terminum congelationis*.“ Akivaizdu, kad tai duomenys pagal minėtą Réaumuro skalę, kuri 1730 m. buvo sukurta prancūzo mokslininko René Antuano de Reomiūro (René Antoine de Réaumur, 1683–1757). Jis atliko eksperimentus su spiritiniu termometru ir priėjo prie išvados, kad termometro skalę galima graduoti pagal spirito šiluminį plėtimąsi. Mokslininkas pasiūlė naudoti skalę, graduotą laipsniais nuo 0 iki 80. Šiuo atveju 0 °R (vadinamasis Réaumuro nulis) atitinka vandens užšalimo temperatūrą, o 80 °R – virimo temperatūrą.

Réaumuro skalė, naudota Vilniaus universiteto observatorijos meteorologiniuose stebėjimuose, dar kartą patvirtina Prancūzijos kultūros ir mokslo įtaką Lietuvoje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- „1633 04 07 stovykla prie Krasnoje“. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów*. Dz. IV, kop. 322, l. 632.
- Abeliaro ir Eloyzos laišakai*. Iš lotynų k. vertė S. Narbutas; pratarinę parašė G. Dručkutė. Vilnius, 2004.
- Aleksandrowska, E. „Barbara Urszula Sanguszkowa z Duninów“. *PSB*.
- Andrius Kapelionas. *Meilės žiedas, arba Trys knygos apie meilę*. Iš lotynų k. vertė S. Narbutas. Vilnius, 2006.
- Augustyniak, U. „Opis Paryžia w 1597 roku“. *Barok* 13(2) (2006): 187–192.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. 1. Vilnius, 1996.
- Baronas D., A. Dubonis ir R. Petrauskas. *Lietuvos istorija*. T. 3: *XIII a.–1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Beauvois, D. „[Jean Emmanuel Gilibert i Francuzi w Polsce i na Litwie w latach 1770–1780](#)“. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 60(1) (2015): 7–16.
- Bédier, Joseph. *Romanas apie Tristaną ir Izoldą*. Vilnius, 1967.
- Bédier, Joseph. *Romanas apie Tristaną ir Izoldą*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Bédier, Joseph. *Romanas apie Tristaną ir Izoldą*. Vilnius: Vaga, 1980.
- Bednarski, S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce: studjum z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*. Kraków, 1933.
- Bertrand, Pascal-François. „A New Method of Interpreting the Valois Tapestries, through a History of Catherine de Médicis“. *Studies in the Decorative Arts* 14 (2006): 44 (27–52).
- Białyński, G. „Surwiłłowie. Przykład kariery litwinów w Prusach“. In *Istorijos šaltinių tyrimai*, 13–44. T. 4. 2012.
- Bieliński, J. *Uniwersytet Wileński*. T. 2. Kraków, 1899–1900.
- Birn, J. „Język francuski w Polsce w epoce saskiej“. In *Studia z dziejów kultury polskiej*, 386–389. Pod redakcją H. Barycza ir J. Hulewicza. Warszawa, 1949.
- Biziulevičius, S. *Evoliucinė mintis senajame Vilniaus universitete*. Vilnius, 1991.
- Borzęcki. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=589&q=0>.
- Bukantis, A. „Meteorologijos ir klimatologijos mokslai Vilniaus universitete: nuo Jono Počapovskio iki šių dienų“. *Mokslas ir gyvenimas* 4 (2007): 26–29.
- Bukantis, A. „Meteorologiniams matavimams Lietuvoje – 240 metų“. *Spectrum* 2(13) (2010): 32–33.
- Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005.

- Burba, D. *Kaip studentas išgelbėjo profesorį Žaną Emanuelį Žiliberą*. <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/kaip-studentas-isingelbejo-profesoriu-zana-emanueli-zilibera/1023>.
- Carmina Burana. *Vagantų poezija*. Vertė S. Narbutas. Vilnius, 2003.
- Cepukienė (Čepukėnienė), S. „Les débuts de l'enseignement du français en Lituanie“. In *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, 130–1466. Nr. 21. 1998.
- Chachaj, M. *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów*. Lublin, 1995.
- Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai*. Tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell. Vilnius, 2003.
- Chevalier. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=CHEVALIER&f=0K>.
- Cieśla, M. *Dzieje nauki języków obcych. Monografia z zakresu historii kultury*. Warszawa, 1974.
- Cieśla, M. „Nauczanie języków obcych nowożytnych w Szkole Rycerskiej w Warszawie (1766–1794)“. In *Rozprawy z dziejów Oświaty*, 43. 1958.
- Cudzoziemcy*. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=1038&q=0>.
- Czyż, A. „Urna su Klaros Izabelės de Mailly Lascaris-Pacienės širdimi“. In *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija*, 33–46. Sud. M. Paknys. 2014.
- Čebelis, D. „Les langues romanes en Lituanie“. *Kalbotyra* 15 (1967): 93–102.
- Čepienė, K. ir I. Petrauskienė. *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai 1576–1805. Bibliografija*. Vilnius, 1979.
- Daszkiewicz, P. „Jean Emmanuel Gilibert (1741–1814) – życie i praca w świetle korespondencji i świadectw z epoki“. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 60(1) (2015): 117–132.
- Daszkiewicz, P. „L'énigme du départ de Jean-Emmanuel Gilibert de la Lituanie“. *Cahiers lituaniens* 13 (2014): 57–60.
- Daszkiewicz, P. „List Jean Emmanuela Giliberta (1741–1814) z Grodna do Antoine-Laurent de Jussieu (1748–1836)“. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 3–4 (2009).
- Daszkiewicz, P. *Polityka i przyroda. Rzecz o Jean Emmanuelu Gilibercie*. Warszawa, 1995.
- Diariusz poselstwa polskiego do Francji Henryka Walezego w 1573 roku*. Opr. A. Przyboś ir R. Żelewski. Wrocław, 1963.
- Dručkutė, G. „Lietuvos vardas seniausioje prancūzų tekstuose: įvaizdžio link“. *Literatūra* 51(4) (2009): 7–18.
- Dručkutė, G. „Margarita Navarietė ir Renesanso epocha“. In *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 151–155. Vilnius, 1999.
- Dručkutė, G. *Prancūzų viduramžių literatūra. XII amžius. Mokymo priemonė*. Vilnius, 2013.
- Dubarry, D. *Prancūzų karininko pašnekesiai su Lietuvos istorija*. Vilnius, 2011.

- Dutertre, G. *Les Français dans l'Histoire de la Lituanie*. L'Harmattan, Mare Balticum, 2009.
- Edel, Ph. „Cuvier et Bojanus: à la recherche de la correspondance de deux grands naturalistes entre Paris et Vilnius“. In *Correspondances d'érudits aux XVIIIe et XIXe siècles: France, Pologne, Lituanie*, 155–170. Ed. Marie-France de Palacio. 2014.
- Einhardas. *Karolio Didžiojo gyvenimas*. Lotynišką tekstą parengė, į lietuvių k. vertė M. Čiurinskas, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Petrauskas. Vilnius, 2005.
- Estreicher, K. *Bibliografia Polski XIX stolecia*. T. 6: *Dopełnienia (A–O)*. Kraków, 1881.
- Estreicher, K. *Bibliografia Polski XIX stolecia*. T. 10: *Spis chronologiczny*. Kraków, 1885.
- Fedorowicz, Z. „Katedra Historii Naturalnej w dawnej wszechnicy wileńskiej“. *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej* 1 (1957): 75–87.
- „France: Statistics and Facts“. *Statista*. <https://www.statista.com/topics/2497/france>.
- Fryze. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=FRYZE&f=0>.
- Galvonaitė, A., M. Misiūnienė, D. Valiukas ir M. S. Buitkuvienė. *Lietuvos klimatas*. Vilnius, 2007.
- Gathey. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=1685&q=0>.
- Gečiauskas, E. „Tadas Kundzičius – aukštosios taikomosios matematikos profesorius Vilniaus universitete 18 amžiuje“. In *Lietuvos matematikų rinkinys*, 232–233. Nr. 45 (specialus numeris). 2005.
- Glemža, L. „Paskutinė Vladislovo Vazos kelionė į Lietuvą 1648 metais“. In *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*, 442–479. Sud. E. Saviščevas ir M. Uzorka. Vilnius, 2014.
- Glixelli, S. „O nauce języków romańskich w Wilnie 1781–1832“. In *Rocznik TPN w Wilnie*, 6–8. T. 7, 1922.
- Grębecka, W. „Poglądy dydaktyczne J. E. Giliberta“. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 60(1) (2015): 133–150.
- Grobelna-Mazurek, P. ir M. Serwański. „Litewskiego księcia francuskie przypadki. Monarchia Burbońska w biografii Bogusława Radziwiłła“. In *Wokół Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego tradycji*, 173–184. Red. B. Manyś ir M. Zwierykowski. Poznań, 2016.
- Gruodytė, V. „Prancūzai Lietuvos istorijoje (1009–2009)“. *Kultūros barai* 6 (2009): 89–92.
- Grzybowski, S. *Henryk Walezy*. Warsaw, 1985.
- Gudmantas, K. „Monografija apie verstinę beletristiką Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“. In *Senoji Lietuvos literatūra*, 297–303. 26 knyga. 2008.
- Historia Universalis in Lithuania*. T. 3: *Mokslo darbai*. Vilnius, 2017.

- Huizinga, J. *Viduramžių ruduo: studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*. Iš nyderlandų kalbos vertė A. Gailius. Vilnius, 1996.
- Yla, S. Šiluva Žemaičių istorijoje. Boston, 1970.
- Jacewicz. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=JACEWICZ&f=1>.
- Jakubczyk, M. „*Leksykografia francusko–polska do końca XVII wieku*“. *Poradnik Językowy* 7 (2015): 73–85.
- [Jakubczyk](#), M. *Leksykografia polsko–francuska XVIII wieku w perspektywie meta-leksykograficznej*. Kraków, 2016.
- Jogėla, V. „Vilniaus vizitėčių vienuolyno uždarymas“. In *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 113–133. T. 32. Vilnius, 2009.
- „Juozapas Oginskis – Jurgiui Radvilai (1597 05 26, Paryžius)“. *AR. Dz. V*, nr. 10706.
- Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai*. Parengė E. Ulčinaitė. Vilnius, 2010.
- Kamuntavičius, R. „Lietuva Prancūzijos ir Šveicarijos periodikoje 1763–1773 m. („La Gazette de France“ ir „Nouvelles des divers endroits“)“. *Lituanistica* 3 (2006): 1–12.
- Kamuntavičius, R. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
- Kamuntavičius, R. „Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth Century“. *Lithuanian Historical Studies* 3 (1998): 27–48.
- Kamuntavičius, R. „Prancūziška kultūra Jono Sobieskio dvare (1674–1696)“. *Darbai ir dienos* 11 (1999): 7–36.
- Karosienė, V. Z. *Užsienio kalbos Vilniaus universitete 1579–1940 metais*. Vilnius, 2001.
- Katilius, A. „Vilniaus vienuolynai XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje“. In *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 37. Vilnius, 2013.
- Kempa, T. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616) Wojewoda Wileński*. Warszawa, 2000.
- Kiaupa, Z. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*. T. 7. D. 2. Vilnius, 2018.
- Klimas, P. *Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–1414 ir 1421 metais)*. Atmušta iš II „Praeities“ tomo. Kaunas, 1931.
- Kociszewska, E. „Arras medycejski króla Henryka Walezego. Fêtes dla poselstwa polskiego i Henryka Walezego w ogrodach Tuileries w 1573 roku“. In *Urbs celeberrima. Księga pamiątkowa na 750-lecie lokacji Krakowa*, 381–396. Red. A. Grzybowski, Z. Żygulski ir T. Grzybowska. Kraków, 2008.
- Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas. Vilnius, 1988.

- Kundzicz. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=3462&q=0>.
- Kuolys, D. „Kovos dėl respublikos: Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės saulėlydžio patirtis“. In *Senoji Lietuvos literatūra*. 24 knyga. 2007.
- Kurkowski, J. *Maciej Dogiel (1715–1760)*. Warszawa etc., 2006.
- Lebedys, J. „Ar senajame Vilniaus universitete buvo lietuvių kalbos katedra?“. *Lituanistikos baruose* 1 (1972): 207.
- Lewicka, H. „L'enseignement du français en Pologne au XVIe et dans la première moitié du XVIIe s.“. *Bulletin de l'Association d'étude sur l'humanisme, la réforme et la renaissance*, n°15, 1982. *Les rapports entre les langues au XVIème siècle. Actes du colloque de Sommières, 14–17 septembre 1981*, 12–17. T. 1.
- Lietuvos kariuomenė svetimšalių akimis XVI–XVII a.* Sud. R. Kamuntavičius ir V. Rakutis. 2009.
- Lietuvos Metrika*. Kn. 273, l. 55v.
- Loupia. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=3754&q=0>.
- Mačiukas, Ž. „Gilbertas de Lannua“. In *Vilniaus Žemutinės pilies biografinis žodynas*. Sud. A. Ragauskas ir R. Ragauskienė. 2010. (Rankraštis, saugomas Nacionaliniame muziejuje LDK valdovų rūmai).
- Makini*. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=MAKINI&f=0>.
- Maksimaitienė, O. „Panevėžio pijorų mokykla (1727–1832)“. In *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, 131–145. Serija A. T. 2(36). 1971.
- Malinowski, W. M. ir J. Styczyński. *Polska i polacy w literaturze francuskiej (XIV–XIX w.)*. Poznań, 2016.
- Marburgietis, Vygandas. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vertė R. Jasas. Vilnius: Vaga, 1999.
- Marguerite de Navarre. Jėzaus Kristaus gimimas. Vertė G. Dručkutė. Vilnius Baltos lankos, 2002.
- Mariani, M. Vilniaus jėzuitų personalinė sudėtis XVII–XVIII amžiuje. Statistinės-prozopografinės analizės bandymas. In, *LIM*, 2008. Nr. 1. Vilnius, 2018.
- Marija Prancūzė. *Lė*. Vertė G. Dručkutė. Vilnius, 2004.
- Mastianica, O. *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje*. Vilnius, 2012.
- Materiały do historii stosunków kulturalnych w XVI w. na dworze królewskim Polskim*. Opr. S. Tomkowicz. Kraków, 1915.
- Matulaitytė, S. *Senoji Vilniaus universiteto astronomijos observatorija ir jos biblioteka*. Vilnius, 2004.
- Matuszewska, P. Drukowane zbiory listów w Polsce XVIII wieku. *Pamiętnik Literacki* 70(4) (1979).
- Mączyński, R. Jak pijarzy dykcjonarz Daneta wydawali (czyli o pożytku sięgania do źródeł). *Hereditas Monasteriorum* 2 (2013): 219–251.
- Michalovskis, V. Riteris Rolandas: įvaizdžio kilmė ir Rolando statulos. *Šiaurės Atėnai* (2013 07 19).

- Mickiewicz. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=4212&q=0>.
- „Mikalojus Radvila Rudasis – Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui (1566 V 4, Vilnius)“. *RNB*, f. 971, op. 2. Col. aut. 234. Nr. 11.
- Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Red. A. Dubonis. Vilnius, 2005.
- Monarchia Jagiellonów 1399–1586*. Warszawa–Wrocław, 2003.
- Nedzinskaitė, Ž. „[Anotacija], Aneta Markuszewska, Festa i muzyka na dworze Marii Kazimiery Sobieskiej w Rzymie, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012, p. 389“. In *Senoji Lietuvos literatūra*, 311–312. 38 knyga.
- Nikliborc, A. *L'enseignement du français dans les écoles polonaises au XVIIIe siècle*. Wrocław, 1962.
- Nikžentaitis, A. „Prancūzijos karaliaus Karolio VI sveikinimo laiškas Jogailai krikšto priėmimo proga ir Lietuvos tarptautinio pripažinimo problema“. In *Lietuvos istorijos metraštis 1988*, 104–108. Vilnius, 1989.
- Paravicini, W. *Die Preußenreisen des europäischen Adels*. Teil 1 (Beihefte der Francia, 17/1). Sigmaringen (Thorbecke), 1989.
- Parent, A. „Gdytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą“. *Liaudies kultūra* 3 (2014): 44–52.
- Parent, A. „Les nobles lituaniens à l'École des cadets-gentilshommes de Lunéville“. *Cahiers lituaniens* 14 (2015): 16–23.
- Parent, A. „Prancūzų karybos įtaka Liunevilio ir Varšuvos kadetų mokyklose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorams“. *Karo archyvas* 29 (2014): 8–32, 398–400.
- Petrauskas, R. „Apie valdovą ir jo biografą“. In Einhardas. *Karolio Didžiojo gyvenimas*. Lotynišką tekstą parengė, į lietuvių k. vertė M. Čiurinskas, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Petrauskas. Vilnius, 2005.
- Petrauskas, R. „Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje“. In *Istorijos šaltinių tyrimai* 1, 91–113. Vilnius, 2008.
- Piechnik, L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 4. *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1733*. Rzym, 1990.
- Piechnik, L. „Początki Akademii Wileńskiej (1569–1600)“. *Nasza Przeszłość* 40. Kraków, 1973.
- Piechnik, L. „Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku“. *Roczniki Humanistyczne* 25 (1977).
- Piechnik, L. „Rzut oka na powstanie, rozwój i likwidację jezuickiego Collegium Nobilium w Wilnie“. In *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce XVIII–XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*, 93–95. Wrocław etc., 1977.
- Pociūtė-Abukevičienė, D. *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos didžioji kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*. Vilnius, 1995.

- Półciwiartek-Dremierre, D. „Pierwsze polsko-francuskie *Rendezvous* kultur. Polski epizod Henryka Walezego“. *Roczniki Humanistyczne* 63(1) (2015): 205–223.
- Polska–Francja: dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*. Red. A. Tomczak ir K. Górski. Warszawa, 1988.
- Poplatek, J. „Gatey (Gatthey) Piotr Franciszek“. In *PSB*. T. 7.
- Puchowski, K. „Dzieje Litwy w kształceniu elit politycznych w szkołach jezuickich, Rzeczypospolitej obojga narodów: rekonesans“. In *Senoji Lietuvos literatūra* 27. 2009.
- Puchowski, K. *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Gdańsk, 2007.
- Puchowski, K. „Kształcenie Karola i Jana Wolffów w Collegium Nobilium Societatis Jesu w Wilnie“. In *Pamięć wieków kształtuje potomność. Księga Jubileuszowa dedykowana księdzu profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ z okazji 70 Urodzin*, 120–131. Red. A. P. Bieś ir B. Topij-Stempińska. Kraków, 2010.
- Puchowski, K. „Žinios apie Italiją ir jos gyventojus Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegijoje (*Collegium Nobilium*)“. In *Lietuva–Italija: šimtmečių ryšiai*. Sud. Daiva Mitrulevičiūtė. Vilnius, 2016.
- Radziwiłł, Bogusław. *Autobiografia*. Warszawa, 1979.
- Ragauskas, A. „Liudvika Marija Gonzaga de Nevers“. In *Vilniaus Žemutinės pilies biografijos žodynas*.
- Ragauskas, A. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*. Vilnius, 2001.
- [Ragauskienė, R.]. „1551 09 19 gimė Henrikas Valua, būsimasis Lenkijos ir Lietuvos DK karalius, Prancūzijos karalius“. *Delfi*. <https://www.delfi.lt/archive/1551-09-19-gime-henrikas-valua-busimasis-lenkijos-ir-lietuvos-dk-karalius-prancuzijos-karalius.d?id=23892307>.
- [Ragauskienė, R.]. „1573 05 11 Henrikas Valua išrinktas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu“. *Delfi*. <https://www.delfi.lt/archive/1573-05-11-henrikas-valua-isrinktas-lenkijos-karaliumi-ir-lietuvos-didziuaju-kunigaiksciu.d?id=22033708>.
- [Ragauskienė, R.]. „1574 06 18 Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis Henrikas Valua slapta pabėgo iš Lenkijos į Prancūziją“. *Delfi*. <https://www.delfi.lt/archive/1574-06-18-lenkijos-karalius-lietuvos-dk-henrikas-valua-slapta-pabego-is-lenkijos-i-prancuzija.d?id=22443655>.
- Ragauskienė, R. „XVI a. Radvilų požiūris į Lietuvos vietą Europoje“. In *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, 63–77. Vilnius, 2002.
- Ragauskienė, R. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*. Vilnius, 2002.
- Ragauskienė, R. *Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pab.–XVII a.)*. Vilnius, 2017.
- Ragauskienė, R. „Panevėžys XVI–XVIII a.“. In *Panevėžys nuo XVI a. iki 1991 m.*, 86–89. Panevėžys, 2003.

- Ragauskienė, R. „W szczęściu i nieszczęściu. Małżeństwo Zygmunta Augusta i Barbary Radziwiłłówny“. *Mówią Wieki: Lenkija ir Lietuva. Polska i Litwa* 1 (2018): 5–15.
- Rjeoutski, V. „Migrants and language learning in Russia (late seventeenth–first part of eighteenth century)“. *Paedagogica Historica* 54(6) (2018): 691–703.
- Roussel. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=5698&q=0>.
- Rousselet. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=ROUSSELET&f=0&p=3>.
- Sarna, W. *Wizytki wileńskie w Jaśle. Kilka wspomnień na podstawie kroniki klasztornej*. Przemyśl, 1905.
- Serwański, M. *Henryk III Walezy w Polsce: stosunki polsko-francuskie w latach 1566–1576*. Kraków, 1976.
- Serwański, M. ir K. Napierała. „The Presence of Francophonie in Poland from the Sixteenth Century to the Eighteen“. In *European Francophonie: The Social, Political and Cultural History of an International Prestige Language*, 307–336. Ed. V. Rjéoutski, G. Argent, D. Offord ir P. Lang. 2014.
- Serwański, M. „Présence de la langue française en Pologne aux XVIe et XVIIe siècles“. In *Les langues étrangères en Europe. Apprentissage et pratiques (1450–1700)*, 195–204. Ed. M. Zuili, S. Baddeley ir J. F. Chappuit. Paris, 2012.
- Skridaila, A., S. Zilinskaite ir N. Shiyan. „Jean Emmanuel Gilibert and Vilnius University Botanical Garden: results of current studies of archive material from Vilnius Archives, Göttingen University and National Herbarium of Ukraine (KW)“. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 60(1) (2015): 95–116.
- Skridaila, A. „Vilniaus universiteto Botanikos sodas ir mokslas jame 1781–2006 metais“. In *Mokslas Gamtos mokslų fakultete*. Vilnius, 2006.
- Sliesoriūnas, G. *Lietuvos istorija*. T. 6. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje*. Vilnius, 2015.
- „Spisek orleański“ w latach 1626–1628. Opr. U. Augustyniak ir W. Sokołowski. Warszawa, 1990.
- Ščemeliovas, V. „Meteorologija Vilniaus ir Kauno universitetuose“. *Hidrometeorologiniai straipsniai* 2 (1970): 26.
- Ščemeliovas, V. „Vilniaus oro temperatūra 1770–1970 m.“. *Hidrometeorologiniai straipsniai* 4 (1971): 99–107.
- Ślusarska, M. „Co w Polsce Naruszewicz, to ty jesteś w Litwie“. In *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės partitis*, 279–315. Vilnius, 1998.
- Targosz, K. *Uczony dwór Ludwiki Marii Gonzagi (1646–1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych*. Wrocław etc., 1975.
- Trimonienė, R. „Vakarų Europos rekomendaciniai raštai Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero dvariškiui. Aleksandro Soltano politinės veiklos štrichai“. *Lietuvos istorijos studijos* 3 (1996): 101–119.

- Trimonienė, R. „Vygando Marburgiečio kronika. Įvadas“. In *Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vertė R. Jasas*. Vilnius: Vaga, 1999.
- Trumpa, V. „Lietuvos užsienio politikos klausimas XVII amž.“. *Židinys* 3 (1939): 351–360.
- Trumpa, V. „Paskutiniai V. Gosiauskio metai“. In *Vincas Trumpa. Apie žmones ir laiką*, 17–50. Vilnius, 2001.
- Urbanavičius, A. *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.* Vilnius, 2005.
- Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, N. *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje: vienos barbarybės istorija*. Vilnius, 2011.
- Vaišnoravičius, Kazimieras Jonas. *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu. 1667–1669 metų dienoraštis*. Vertė B. Mikalonienė ir E. Patiejūnienė. Vilnius, 2009.
- Vengrienė, E. „Apie kalbų dėstymą senajame Vilniaus universitete (1579–1831)“. *Kalbotyra* 10 (1964): 237–240.
- Villon, François. *Rinktinė poezija. Originalai ir vertimai*. Vertė S. Geda. Vilnius, 1999.
- Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos. Sud. R. Ragauskienė. Vilnius, 2006.
- Vitkauskienė, V. „Francophonie en Lituanie“. *Le français à l'université* 17 (2012). <http://www.bulletin.auf.org/index.php?id=1422>.
- Vitkauskienė, V. „Frankofonija Lietuvoje“. *Respectus philologicus* 19(24) (2011): 179–188.
- Vitkauskienė, V. ir V. Valiukienė. „Prancūzų kalbos paplitimas Lietuvoje ir pasaulyje: istorija ir dabartis“. *Žmogus ir žodis* 17(3) (2015): 94–110.
- Wkład Pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XVIII w.* Pod red. I. Stasiewicz-Jasiukowej. Warszawa, Kraków, 1993.
- Zieliński, M. G. *Cudzoziemscy w życiu codziennym Rzeczypospolitej doby stanisławowskiej*. Bydgoszcz, 2004.
- Ziemczonok, J. „Działalność Jeana-Emanuela Giliberta w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1775–1783“. *Acta Albaruthenica* 12 (2012): 225–241.
- „Žygimantas Augustas – Mikalojui Radvilai Juodajam (1552 01 20, Radomas)“. In *Listy krola Zygmunta Augusta do Radziwillow*.
- Żytkowicz, L. „Kundzisz Tadeusz (1747–1829)“. In *Polski słownik biograficzny*. T. 16. 1971.
- Камунтавичюс. Р. „Падарожжы па Літве XVI–XVII ст.: досвед італьянцаў і французцаў“. In *Беларускі гістарычны агляд* 10, 1(18). Минск, 2003.
- Шевалье, П. *Генрих шекспировский король*. Москва, 1997.

LIETUVA PRANCŪZIJOJE, PRANCŪZIJA LIETUVOJE

(IKI XIX A.)

CHRESTOMATIJA

Parengė Viktorija Moščuk

Šioje dalyje pateikiamos įvairių šaltinių – istorinių dokumentų, mokslininkų veikalų ir grožinės literatūros kūrinių lietuvių kalba – ištraukos, reikšmingos Prancūzijos ir Lietuvos dvišaliams santykiams iki XIX a. atskleisti.

Siekiant išsamiai atspindėti dvišalius tarpusavio ryšius, nesilaikoma žanrinio principo – greta istorinių šaltinių pateikiamos ir mokslinių tyrimų ištraukos. Tekstai išdėstyti laikantis chronologinio principo. Atrinktų tekstų ištraukos susijusios su mokymo priemonės teorine medžiaga, ją iliustruoja.

Chrestomatijoje pateikiami tekstai gali būti įtraukti į lietuvių kalbos mokymo(si) procesą, padėti studentams ir visiems, kurie mokosi lietuvių kalbos, formuoti savąjį žodyną. Didaktiniais tikslais tekstų komentarai ar šaltinių ir literatūros nuorodos publikuojamame rinkinyje praleidžiami.

Einhardas. *Karolio Didžiojo gyvenimas*. Lotynišką tekstą parengė ir į lietuvių k. vertė M. Čiurinskas, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Petrauskas. Vilnius: Aidai, 2005, 61.

Šiems įvykiams taip susiklosčius, buvo pradėtas karas su slavais, kurie mūsų papročiu vadinami Wilzi, o savaip, tai yra jų kalba, – velatabai. Šiame kare drauge su kitomis tautomis, kurios įsakytos sekė paskui karaliaus vėliavas, nors apsimesdami ir nebūdami iš tiesų nuolankūs, kaip pagalbiniai [daliniai] kariavo ir saksai. Karo priežastis buvo ta, kad nuolatiniais antpuoliais nedavė ramybės abodritams, kurie nuo seno buvo su frankais sudarę sąjungos sutartį, ir jų negalima buvo sutramdyti įsakymais. Iš vakarų Okeano į rytus tęsiasi viena įlanka [Baltijos jūra], nežinomo ilgio, niekada neviršijanti šimto tūkstančių žingsnių pločio, nors daugelyje vietų esti siauresnė. Aplink ją gyvena daug tautų; danai ir švedai, kuriuos vadiname normanais, valdo šiaurinę pakrantę ir visas salas prie jos. O pietiniame krante įsikūrę slavai ir aisčiai [Kaip ir Tacitas (Germania, 45), Einhardas aisčiais vadina Rytų (Einhardo supratimu, Pietų) Pabaltijo gentis] bei įvairios kitos tautos. Iš jų žymiausi velatabai, prieš kuriuos tuomet karalius pradėjo karą. Jis vieninteliu žygiu, kuriam pats vadovavo, taip juos sutriuškino ir sutramdė, kad jie suprato, jog daugiau neverta atsisakinėti vykdyti įsakymus.

***Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laišakai*. Tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell. Vilnius, 2003.**

[1322, vasara, Vilnius] Gediminas popiežiui Jonui XXII

Kilniausiam Tėvui ponui Jonui, Romos Sosto aukščiausiam vyskupui, Gediminas, lietuvių ir daugelio rusų karalius, ir t. t.

Jau seniai girdėjome, kad visi krikščionių tikėjimo išpažinėjai privalo paklusti jūsų autoritetui ir tėviškumui ir kad pats katalikų tikėjimas yra Romos bažnyčios prižiūrimas. Dabar jūsų prakilnybei šiuo laišku pranešame, jog mūsų pirmtakas karalius Mindaugas su visa savo karalyste buvo atsivertęs į Kristaus tikėjimą, bet dėl žiaurių skriaudų ir nesuskaičiuojamų Vokiečių namo brolių magistro išdavysčių visi nuo tikėjimo atsitraukė, todėl, o varge, ir mes iki pat šios dienos liekame mūsų protėvių klaidoje. Nes daugelį kartų mūsų pirmtakai Rygos arkivyskupams siuntė taisyklai sudaryti savo pasiuntinius, bet [tie] juos žiauriai nužudė, kaip yra aišku iš pono Ysarno [pavyzdžio]. Pono Bonifaco vardu jis sudarinėjo taiką ir paliaubas su mumis ir broliais iš Vokiečių namo ir laišką mums siuntė, bet iš pono Ysarno grįžtančius pasiuntinius kelyje tie broliai vienus nužudė, antrus pakorė, trečius privertė pačius nusiskandinti. Taip pat mūsų pirmtakas karalius Vytenis siuntė laišką ponui legatui Pranciškui ir ponui arkivyskupui Frydrichui prašydamas, kad jam atsiųstų du brolius iš mažųjų brolių ordino, skirdamas jiems vietą ir jau pastatytą bažnyčią. Tai žinodami, broliai iš Vokiečių namo [ordino] Prūsijoje pasiuntė kariuomenę aplinkiniais keliais

ir sudegino minėtą bažnyčią. Taip pat ponus arkivyskopus, vyskopus ir kunigus grobia, kaip aišku pono Jono, kuris pono Bonifaco laikais mirė kurijoje, atveju ir iš pono arkivyskupo Frydricho, kurį klasta iš bažnyčios išvarė. Taip pat vieno kunigo pono Bertoldo, kurį Rygos mieste nuosavame name žiauriai nužudė, atveju. Ir žemes palieka nuniokotas, kokios plyti Žiemgaloje ir daug kur kitur. Bet sako, kad tai daro gindamas krikščionis. Gerbiamas Šventasis Tėve, mes krikščionių nepuldinėjame, idant katalikų tikėjimą sunaikintume, bet puolame, kad nepasiduotume skriaudžiami, kaip tai daro krikščionių karaliai ir kunigaikščiai. Tai yra aišku, nes turime pas save brolių iš mažųjų brolių ordino ir iš pamokslininkų ordino. Jiems davėme visišką laisvę krikštyti, pamokslauti ir atlikti kitas šventas pareigas. Taigi tai, garbingasis Tėve, jums parašėme, kad žinotute, kodėl mūsų protėviai mirė nepasitikėjimo ir netikėjimo klaidoje. O dabar, gerbiamas Šventasis Tėve, karštai maldaujame, jog į mūsų apverktiną padėtį pažvelgtute, kadangi esame pasiruošę jums, kaip ir kiti krikščionių karaliai, visur kur paklusti ir katalikų tikėjimą priimti, jei tik būtume visai nepriklausomi nuo minėtų kankintojų, būtent minėto magistro bei brolių.

1324 06 01, Avinjonas, Jonas XXII Gediminui

Žymiam ir didingam vyrui Gediminui, lietuvių ir daugelio rusų šviesiam karaliui, [linki] Dievą garbinti ir [Jo] bijoti.

Atsiųstas mums tavo didenybės laiškas, kupinas dievobaimingumo ir žodžiais glaustas, suteikė tikrą malonę mūsų ir mūsų brolių, Šventosios Romos bažnyčios kardinolų, jausmams. Mums, jo klausantiems, suteikė progą džiaugtis ir linksmintis, kai [laiške] juntame tavo dievobaimingumą, kai atkreipiame dėmesį į protingą tavo norą išsigelbėti, kada įdėmiai mąstydami svarstome tą pamaldumo būseną, kurią teigi turįs Dievo, mūsų ir Romos bažnyčios atžvilgiu. Po pirmo tavo malonaus pasveikinimo kreipimosi pačioje laiško pradžioje pridėjai, kad visi krikščionių tikėjimo išpažinėjai privalo paklusti mūsų autoritetui ir kad visas katalikų tikėjimas yra valdomas Romos bažnyčios rūpesčiu, pareikšdamas mums, jog kitados tavo pirmtakas karalius Mindaugas buvo atsivertęs į Kristaus tikėjimą su visa savo karalyste, bet dėl mūsų mielų magistro sūnų ir Jeruzalės Šventosios Marijos vokiečių ordino brolių žiaurių ir nesuskačiuojamų skriaudų atsitraukę nuo šito tikėjimo jie vėl sugrįžo į ankstesnę klaidą. Taip pat dėl to ir tau reikia iki pat šios dienos, galbūt nenoromis, tokioje klaidoje būti. Po to tame pačiame laiške išvardijai dar daug dalykų, rodančių daugybę sunkių ir neteisingų nusižengimų tų pačių magistro ir brolių nenaudai, pridėdamas, kad tu tikrai neužpuldinėji krikščionių, norėdamas sugriauti katalikų tikėjimą, bet giniesi nuo priešų, kaip daro kiti krikščionių karaliai ir vadai. Paminėjai, kad su savimi turi pamokslininkų ir mažųjų ordinų brolių, kuriems raginamas davei laisvą valią, idant krikštytų, pamokslautų ir ugdytų krikščionišką tautą ir kad net netikintys atsiverstų prie Visagalio Dievo ir Viešpaties. Taip pat maldavai mūsų, kad teiktumės atkreipti dėmesį į tavo apverktiną padėtį, kadangi esi pasiruošęs mums visame kame, kaip kiti katalikų karaliai, paklusti ir priimti tikrą tikėjimą, jeigu tik nebūtum priklausomas nuo minėtų magistro ir brolių. Dėl to kartu su tavo dabartiniais ir būsimais sūnumis

pasirinkote mus ir minėtus mūsų brolius, Romos bažnyčios kardinolus, į tėvus, dar kartą maldaudamas, jog teiktumės siųsti gerbiamą mūsų brolių Frydrichą, Rygos arkivyskupą, pas tave ir į tuos kraštus kartu su mūsų Apaštalų Sosto pasiuntiniu taikai sudaryti ir sienoms nustatyti. Vėliau, po šiek tiek laiko, antrasis pamaldumu perkviptęs laiškas, kurį mums tavo prakilnybė atsiuntė, suteikė mums ir tiems patiems mūsų broliams daug linksmybės ir džiaugsmo, nes tu ir visi kiti tavo karalystės vadai, ir bajorai pagirtinai laikotės anksčiau minėtų nusistatymų mūsų ir mūsų Bažnyčios atžvilgiu, ir [tais laiškais] atskleidė, kad tu ir taviškiai pasižymite tikru nuoširdumu, parodydamas, jog tavo paties dvasia yra kupina pagarbaus nuolankumo, kuris tau, kaip tikime, buvo suteiktas ne be dieviškos malonės dovanos. Kaip to paties laiško pradžioje nurodoma, iš dieviškojo apreiškimo tu žinai, kad vienas yra Dievas Tėvas ir Sūnus, ir Šventoji Dvasia ir kad tuo tvirtai tiki ir laikaisi, žinodamas, jog mes esame paskirti ganytoju ir valdytoju to paties gyvo ir tikro Dievo visiems išgelbėti, ir kad ką surišome ar atleidome, taip pat yra nuspręsta Aukščiausiojo Teisėjo danguje ir žemėje. To laiško turinys apėmė dar daug daugiau malonių ir mūsų siekiams brangių dalykų, bet jų įtraukti čia negalime dėl šio rašto trumpumo. Taigi mes, tiek pirmą, tiek antrą tokį laišką su tais pačiais broliais tinkamu dėmesiu ištyrę, Visagaliui Dievui Tėvui, iš kurio visos gėrybės išeina, kurio ranka laiko karalių širdis, kuriam taip pat, ko tik panori, be jokių kliūčių paklūsta, įvairiausiai išreiškėme padėką už tai, kad atrodo, jog Šventosios Dvasios dėka Tėvas nušvietė tavo vaizduotę savo šviesos spinduliais ir parodė tau katalikiškos tiesos kelią, idant karališka globa naudingai sustiprintų katalikų tikėjimą, kurį minėtas tavo pirmtakas su savo karalyste buvo priėmęs, nors vėliau, atmesdami jį, pražūtingai buvo įpuolę į ankstesnę klaidą, kaip tavo laiškas išdėstė. Ypač kai mes tikimės, kad išsipildys mūsų ir pačios Bažnyčios didelis ir [tikrajam gyvenimui] naudingas troškimas, jei matysime, jog ta pati Bažnyčia didėja augant gausiems palikuonims ir įvairioms pagonių tautoms, to paties tikėjimo saugojamoms, sueinant į vieną mielą Kristui tautą, kuri gyvena Viešpaties namuose. Būtent šitą vieną namą, suprantama, Bažnyčią, suvienytą sau ir tautoms, neturinčią nei dėmių, nei raukšlių, mūsų Viešpats išsirinko, kaip kad skaitoma „Giesmių giesmėje“: „Viena esti mano sužadėtinė, mieloji mano, skaisčioji mano.“ Ir pats Viešpats evangelijoje skelbia, jog viena yra avių avidė ir vienas ganytojas, ir Apaštalų tikėjimo išpažinime katalikų tikėjimas pripažįsta, kad viena yra visuotinė ir Apaštalų bažnyčia. Ją taip pat Viešpats Jėzus Kristus įkūrė ant savęs kaip ant kartinio akmens, ją atpirko brangaus savo kraujo praliejimu, o jos valdymą pirmajam iš apaštalų palaimintajam Petriui, savo pavaduotojui, ir per jį statymo išimtaine teise patikėjo jo atskiriems įpėdiniams. Sakydamas: „Tu esi Uola, ir ant šitos uolos pastatysiu savo Bažnyčią“; ir kai jam po savo prisikėlimo triskart pakartojęs pasakė: „Ganyk mano avis“; teigiama, jog meldėsi už jo tikėjimą, sakydamas jam evangelijoje: „Aš meldžiuosi už tave, Petrai, kad tavasis tikėjimas nesusvyruotų, ir tu sugrįžęs stiprink savo brolius“; ir kad pirmasis iš apaštalų ir jo įpėdiniai turėtų visuotinį autoritetą ir neabejotiną galią įvesti į dangaus karalystę, jam pačiam pasakė: „Tau duosiu dangaus karalystės raktus ir ką tu suriši žemėje, bus suriša ir danguje, ir ką atriši žemėje, bus atriša ir

danguje.“ Taigi tie, kurie sugrįš į jo avidę ir atsiduos Ganytojo globai, pereidami gyvenimo kelią pagal Jo mokymą ir vadovavimą, pelnys išgelbėjimo malonę. O tie, kurie nuo Jo nusigręš, bus baudžiami pasmerkimo nuosprendžiu. Ir todėl tėvišku palankumu trokštame, jog, išvengęs išsigelbėjimo praradimo, nusipelnytum prisijungti prie išrinktųjų bendruomenės, ir, visiškai palikęs atskalūnų klaidas, kurių laikantis nukrypstama nuo šviesos kelio ir atsiveria kelias į tamsybes, įgytum tą tikro atsivertimo ir bendravimo malonę, kuria tiki, laiko ir saugo ta pati Motina Romos bažnyčia. Todėl mes kreipėme mūsų sielos akis į gerbiamą mūsų brolių Baltramiejų, Aleto vyskupą, ir mielą sūnų Bernardą, Anesi vyskupystės Švento Teofredo vienuolyno abatą, vyrus, ypač apdovanotus rašto išmanymu, pagirtino gyvenimo ir bendravimo, turinčius dievišką evangelijos aiškinimo dovaną, dėl ko jie mums ir minėtiems broliams yra priimtini. Pasitarę su tais pačiais mūsų broliais kardinolais, liepėme juos pas tave ir į tavo valdomus kraštus pasiųsti specialiai kaip mūsų ir minėto Sosto pasiuntinius, kad tau ir tavo karalystei išpažintų evangeliją ir skelbtų Dievą ir Viešpatį mūsų Jėzų Kristų ir jus pamokytų jūsų išgelbėjimo naudai, ir lavintų tikrojo ir šventojo visuotinio apaštališkosios Romos bažnyčios tikėjimo tiesoje, idant jų išganingai pamokyti pažinti patį Dievo Sūnų Jėzų Kristų, tu ir tavo gentis būtumėte verti apsivalyti krikšto sakramento, per kurį gal dar nebūsime atgimę, pagerbtute krikščioniško tikėjimo laikymusi jo šlovingą vardą. O kadangi į mus ir minėtus brolius kardinolus kreipeisi pagalbos dėl anksčiau išvardytų minėtuose pirmame ir antrame laiškuose skundų prieš minėtus magistrą ir brolius, mes, suprasdami, kad tai išeina iš tikro pasitikėjimo ir tyro pamaldumo, jog neatsisakai tuose dalykuose paklusti mūsų ir tos pačios Bažnyčios sprendimui ir drąsiai prašai pagalbos, atsiduodamas tai pagalbai, tau priėmus tą patį tikėjimą ir į tos pačios Bažnyčios glėbį sugrįžus, mes duosime įsakymus savo laiške tiems patiems magistrui ir broliams ir Viešpačiui vadovaujant rimtai rūpinsimės per Apaštalų Sostą, kad jie labai gailėtųsi dėl šitokių skriaudų, žalos ir neteisybių, padarytų tau, ir stengtųsi gyventi su tavimi broliškai ir taikoje, be kurios tinkamai nepagerbiamas taikos Kūrėjas. Ir vis dėlto kadangi, pasak apaštalų, esame visiems dėl teisingumo įsipareigoję, be šitokių atvejų, bylų ir tardymų, kuriuos tu siūlai su minėtais magistrui ir broliais išsiaiškinti arba prieš juos kelti, po tavo laimingo atsivertimo pradžios tokią paslankią teisingumo pilnatvę ir gynybos apsaugą siūlome parodyti tau ir tavo vaikams, ir karalystei, jog tu, kuris su tais pačiais savo sūnumis, kaip teigiama, pasirinkai mus ir minėtus mūsų brolius kardinolus į tėvus, pelnytai galėsi džiaugtis, kad išsirinkai tokius tėvus ir kad suradai mumyse ir minėtoje Romos bažnyčioje tokią pagalbą, kokios tikėjaisi gauti iš tėvo ir motinos. Bet taip pat davėme nurodymus minėtiems vyskupui bei abatui, jog minėtuose kraštuose viską, kas tiks Dievo garbinimui ir šlovei, katalikų tikėjimo didybei, Apaštalų Sosto garbei, bažnyčių išaukštinimui ir vargdienių sielų bei kūnų gerovei, stengtųsi daryti ir aiškinti tarp tavęs ir minėtų magistro ir brolių. Dėl to dėmesingai prašome, raginame ir kviečiame tavo didenybę, kad dėl dieviškos ir minėto Apaštalų Sosto, ir mūsų pagarbos maloniai priimdamas ir garbingai vertindamas tuos pačius vyskupą ir abatą, tiksliau, mus pačius jų pavidalu, sutiktum su jų naudingais raginimais ir būtum doras ir gailėstingas, geranoris ir

kilnus krikščionims katalikams, kurie pas tave gyvena, ir leistum, kad jiems vyskupas ir abatas, ir kiti tinkami asmenys, turintys evangelijos aiškinimo malonės dovaną ir paskirti šitokio pamokslavimo pareigoms, laisvai galėtų skelbti Jėzaus Kristaus tikėjimą tiems patiems krikščionims ir kitiems netikintiems tavo pavaldiniams. Duota Avinjone.

Marburgietis, Vygandas. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vertė Rimantas Jasas. Vilnius: Vaga, 1999.

1336 m. Pilėnų puolimas

Kryžiuočiai pastebėjo iš Lenkijos pusės ko nors priešiško galį nebijoti, o, antra vertus, tuo pat metu sulaukė nemažos pagalbos iš Vokietijos ir kitų kraštų atvykusių į Prūsiją kunigaikščių, ponų, kilmingųjų ir kryžininkų, kurie buvo pasiaukoję ir pasižadėję ryžtingai kovoti su stabmeldžiais ir netikėliais. Žymiausi iš jų buvo Brandenburgo markgrafas, vienas grafas iš Henebergo bei vienas grafas iš Prancūzijos, iš Namiuro. Jų tikrieji vardai dėl rašytojų apsileidimo buvo pamiršti. Todėl didysis magistras nutarė su visomis savo pajėgomis ir talkininkais surengti karo žygį į Lietuvą. Tam kiekvienas pasiruošė ir apsiginklavo ateinančiam balandžio mėnesiui. Ir sekmadienį, [vadinamą] *Reminiscere*, jie apgulė tvirtovę Pullen, arba Pilleven, kelias dienas, vieną po kitos, šurmavo ją visa jėga. Lietuviai vyriškai gynėsi; jų, galinčių valdyti ginklus ir kalaviją, ten buvo apie 4 000 iš visų kaimyninių vietovių.

[...] 1357 metais [Ordino] maršalas Zygfrydas iš Da[he]nfeldo su aukščiausiais pareigūnais ir su daugeliu kitų kilmingų kryžininkų, atkeliavusių į Prūsiją padėti [Ordino] broliams, būtent su prancūzais, tarp kurių kilmingas ponas iš Barkuno, su anglais, su vokiečiais, kaip antai su Niurnbergo markgrafu, įsiveržia skubiai į lietuvių žemę ir priėjo upę, vadinamą Mituva, ir toliau drauge su žymiomis pajėgomis eina į Vaikių žemę, kurią nuniokoja, ir per naktį ten stovėjo. [...] Rytojaus dieną švintant jie skuba į kraštą, vadinamą Raseiniais, kuriame stovėjo antrą naktį. Naikina tenai stabmeldžius kalaviju, o jų žemę – ugnimi. [...] Tuoju [po to] minėtieji – maršalas ir kiti – įsibrovė į Subnos ir Galnos žemes, kuriose stovėjo 3 naktis, niokodami, kaip prieš tai [pasakota]. [...] Nuo Pieštės jie pereina apgulti Veliuonos, ir tenai minėtieji [Ordino] broliai ir kilmingieji [kryžininkai] ištempia savo palapines. Bet stabmeldžiai atėmė iš jų pašarą, gėrimą ir maistą, vežimus sulaužė arba sukapojo, nukaudami daugiau kaip 150 žmonių, daug maišų ir aprangos parsigabeno namo ir pasidalijo tarpusavy, ir padarė krikščionims daug nuostolių.

[...] Pasitaikė, kad tą pačią žiemą Prancūzijos karaliaus šambelionas ponas Hoysten de Fremellis atvežė didelį gabalą šventojo kryžiaus, kurio dėka esame išganyti. [Prancūzijos] karalius atsiuntė jį magistrui kaip dovaną, prideramai aptaisytą auksu. O magistras priėmė su džiaugsmu ir didžiai garbina, nuolat dėkodamas Dievui savo dievobaimingose maldose.

[...] 1393 01 Ordino broliai su kryžininkais paima Gardino pilį. Pagal magistro ir jo [pareigūnų] patvarkymą įvyko žiemos žygis, kurio vadu maršalas paskyrė brolį

Vernerį Tetingerį, o su juo – didysis komtūras ir kiti aukštieji pareigūnai bei kryžininkai. Pirmyn pasiuntė keturias vėliavas, t. y. Švento Jurgio, gelderniečių, olandų, ketvirtą – prancūzų. Ir daug kitų vėliavų stojo priešais Gardiną, kurį priėjo, peržygiavę per dykrą. [...] Ir pradeda šturmą, svaitydami į pilį akmenis iš bombardų, ir trečią dieną ją įveikė. Ir paėmė 3 000 belaisvių. Iš neapykantos kai kurie iš jų buvo nužudyti. Sudeginę pilį, per dykrą sugrįžo į Prūsiją su belaisviais, džiaugdamiesi ir dėkodami Dievui, kuris viską davė, ir t. t.

[...] 1347 II Algirdas, Kęstutis ir Narimantas puola Girdavos, Loinenborgo ir Rioselio pilis bei apylinkes. Minėtasis magistras [Konradas iš Jungingeno], pirma pasitaręs su aukštaisiais pareigūnais, paskyrė 1394 metais žygį Rittersverderio piliai atstatyti senoje vietoje iš storiausių rąstų. Ir jie numatė nueiti iki Vilniaus, sutelkus dideles pajėgas iš saviškių ir kryžininkų iš Prancūzijos ir Vokietijos, ir t. t. [...] Šeštadienį apgulė pilį. Kai kurie prancūzai prijojo artyn su šarvuotais žirgais. Kai kuriuos iš jų pervėrė strėlės, kaip ir kai kurių mūsiškių žirgus, ir jie perlekia per vandenį.

Ir [stabmeldžiai] su krikščionimis vieni kitus puola šaudydami strėlėmis. [...] Paskui [krikščionių] kariuomenė persikėlė per Vilnios upę ir apsistojo už pilies. [...] Artimiausią sekmadienį magistras išžygiavo iš stovyklos, sudarius pirma susitarimą, kad karaliaus rūmai nuo šiol nebebus deginami. Taip per vieną dieną nuėjo 6 mylias, ir ateina į Trakus. Pailsėję tenai naktį, rytą magistras ir visa kariuomenė traukia į pavojingą mišką, kuriame apsistojo išstatę sargybas. Ir išgirsta tenai iš vieno sučiupto lietuvio, kad Vytautas kai kam įsakęs žūtbūt laikytis prie [pasienio] užtvartų, vokiškai Lantwere, o pats ketinąs vyti juos iš užnugario, kad [krikščionys] negalėtų pasprukti. Tad krikščionys iš visų pusių buvo spaudžiami, kol žemaičiai vienoje pusėje 250 užmušė. Tuomet krikščionys pasidalijo, o Genewelio šauliai žengė priešakyje, ir ponas Stobelynas, prancūzas, su kai kuriais [Ordino] broliais smogia jiems, ir paima užtvartą, stipresnę už [visas], kokias kada nors matė šios kronikos autorius. Kryžininkai ir [Ordino] broliai išardė daug vežimų ir taip stipria vora perėjo per mišką. Vytauto kariuomenės užnugaryje nė nematė.

Nikžentaitis, Alvydas. „Prancūzijos karaliaus Karolio VI sveikinimo laiškas Jogailai krikšto priėmimo proga ir Lietuvos tarptautinio pripažinimo problema“. In *Lietuvos istorijos metraštis 1988, 104–108. Vilnius, 1989.*

Prancūzijos karalius Lenkijos karaliui apie paslaugas bažnyčiai: „Negalime dėl tokios jums padarytos geradarystės tinkamai apibūdinti veiksmų viešpaties, kuris teikėsi jūsų asmenį kartu su kitais keturiais tikraisiais broliais šitaip naudingai, maloniai ir dailiai bei pagarbiai aplankyti, kaip [tai] sužinojome iš mums mielo Jono de Stratos, atsidavusių tikėjimui Prūsijos ponų riterio... Ir kadangi, kaip dievobaimingai tikime (tarp kita ko, kad šis pasitikėjimas liudijimų tikrove ir pritarimas brolių bei artimųjų reikalams, taip pat [kaip ir] nuomonių vieningumas yra nemaža gerovė, ir sveikintinas veiksmas) minėto riterio, kilusio iš mūsų karalystės, asmeniu, ypač priimtiniu geros riterystės darbais, tiek garsiu ir išbandytu ištikimybe bei sumanumu, taip pat

riterių žygiais daugiausia ginant tikrąjį tikėjimą nemažai privargusiu, kaip iš jo padėties pranešimo bei pažinimo galėsite sužinoti, jūsų šviesybei ir malonybei dėl to, ką jums prašydamas praneš, širdingai siūlome su meile. Ir jei ką dėl jūsų ir jūsiškių karalystės valdinių, atverstų į tikėjimą mūsų viešpaties Jėzaus, kaip [kad] pranešama, laikysite prašytina iš mūsų bei valdinių, esame pasiruošę ir visados dosniai siūlomės pasirengę. Taigi kuo geriau tesaugo jūsų asmenį ir gerovę Aukščiausiasis, teisėtai kovojančių naujakrikštų praturtintojas ir apdovanotojas iki gaunant amžinąjį gyvenimą. Duota Paryžiuje...

Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.). Parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas. Vilnius, 1988, 39–47, 65–71.

Pirmasis apsilankymas 1413–1414 m.

Išvykęs iš Livonijos miesto Daugpilio, per didelį tuščią mišką išvažiavau į Lietuvos karalystę ir keliavau dvi dienas ir dvi naktis, neaptikdamas jokios gyvenvietės, per septynis ar aštuonis didelius užšalusius ežerus, kol pasiekiau minėto Vytauto dvarą, vadinamą karaliaus dvaru. Jis yra už penkiolikos mylių nuo Daugpilio. Iš karaliaus dvaro keliavau į Lietuvos sostinę Vilnių, kurioje yra pilis, pastatyta ant labai aukšto smiltingo kalno, sutvirtinta akmenimis, žeme ir mūru. Viduje ji visa padaryta iš medžio. Tos pilies atslaimas leidžiasi nuo aukšto kalno dviem šonais ligi apačios. Tame atslaimė, apjuostame mūrine siena, yra daug namų. Pilyje ir jos kieme paprastai esti minėtas kunigaikštis Vytautas, Lietuvos valdovas. Jis ten turi savo dvarą ir savo būstinę. Arti tos pilies teka upė, kurios srovė bėga per miestą žemyn. Ji vadinasi Vilnia. Miestas nėra uždaras. Jis ilgas, siauras ir tęsiasi nuo kalno žemyn. Namai mediniai, labai negražiai sustatyti, tačiau yra keletas mūrinių bažnyčių. Minėta pilis ant kalno yra apsupta tik medine siena, padaryta mūro pavidalo. Nuo karaliaus dvaro iki Vilniaus dvylika mylių. To krašto gyventojai yra krikščionys, tapę jais per Prūsijos ir Livonijos ordinų prievartą. Turi gerų bažnyčių miestuose, taip pat diena iš dienos stato jas kaimuose. Yra Lietuvos krašte dvylika vyskupų. Lietuviai turi savo atskirą kalbą. Vyrai nešioja ilgus ant pečių paleistus plaukus, o merginos apsirengusios paprastai, panašiai kaip pikardietės.

Lietuva yra kraštas, kurio didžioji dalis negyvenama, pilna ežerų ir didelių miškų. Vilniuje radau dvi minėto kunigaikščio žmonos seseris ir joms prisistačiau. Išvykęs iš Vilniaus, pasukau į Prūsus ir važiavau keliu, kuris vedė per Lietuvos Kunigaikštystę. Pirmiausia pasiekiau vieną labai didelį Lietuvos miestą, vadinamą Trakais, skurdžiai apstatytą vien tik mediniais namais ir visai neaptvertą. Yra ten dvi pilys, kurių viena labai sena medinė, apsupta pylimu iš rastų ir velėnų. Senoji pilis stovi kitoje ežero pusėje, atviroje vietoje. Antra pilis stovi vidury kito ežero, per patrankos šūvio atstumą nuo senosios. Ji yra visai nauja, pastatyta iš plytų prancūzų pavyzdžiu.

Trakų mieste ir aplinkiniuose kaimuose labai daug totorių, kurie gyvena giminėmis, yra tikri saracėnai, visai nežinantys Jėzaus Kristaus tikėjimo ir turi savo atskirą

kalbą, vadinamą totorių. Tame mieste gyvena vokiečių, lietuvių, rusų ir labai daug žydų. Kiekviena tų genčių turi savo atskirą kalbą.

Trakai priklauso kunigaikščiui Vytautui. Jie yra nuo Vilniaus už septynių mylių.

Minėtas Lietuvos valdovas Vytautas laiko garbės dalyku, kad nė vienas svetimšalis, atvykstantis į jo kraštą arba važiuojantis per jį, neturėtų jokių išlaidų. Jis liepia duoti jiems maisto ir saugiai lydėti visur, kur jie nori, po visą kraštą be jokio užmo-kesčio. Minėtasis Vytautas yra labai galingas kunigaikštis, nes nugalėjo ginklu dvylika ar trylika karalysčių ir šalių. O turi jis, bendrai paėmus, dešimt tūkstančių jam pačiam priklausančių pabalnotų žirgų. Trakų mieste yra aptvertas žvėrynas. Jame laikomi vi-sokių rūšių laukiniai žvėrys ir medžiojami gyvuliai, kurie veisiasi miškuose, kaip antai: laukiniai jaučiai, vadinami stumbrais, taip pat dideli arkliai, vadinami mulais, ir kiti, vadinami briedžiais. Yra ten laukinių arklių, meškų, šernų, elnių ir kitokių gyvulių.

Iš Trakų atvykau į Poseur pilį ir to paties pavadinimo kaimą ant labai didelės upės Nemuno kranto. Minėta pilis yra labai didelė ir labai stipri, pastatyta iš medžio ir žemių. Vienas jos šonas remiasi į statų kalną, stovintį ant minėtos upės kranto, kitas nusileidžia į lygumą. Ten, toje pilyje radau Lietuvos valdovą kunigaikštį Vytautą, jo žmoną bei dukterį, išleistą už didžiojo Maskvos karaliaus, ir jo dukters dukterį. Ku-nigaikštis buvo atvykęs į tą vietą, kaip paprastai daro žiemą, medžioti aplinkiniuose miškuose. Prabūna tris savaites ar mėnesį, neparvykdamas nė į vieną iš savo dvarų ar miestų. Nuo Trakų iki minėtos Poseur pilies yra penkios mylios.

Išvažiavęs iš Poseur, atvykau į didelį įtvirtintą miestą Kauną. Jame yra labai graži didelė pilis, stovinti ant Nemuno upės skardžio. Kaunas yra už dvylikos mylių nuo Po-seur. Iš Kauno tęsiau kelionę rogėmis Nemuno upe ir pravažiavau dar pro dvi Lietuvos pilies, nuo Nemuno pervažiavau ant kitos upės, vadinamos Mėmeliu. Paskui, keliauda-mas per labai tuščią kraštą, per didelius miškus ir dideles upes, išvažiavau iš Lietuvos kunigaikštystės ir įvažiavau į Prūsiją. Vėliau pasiekiau didelę pilį ir mažą miestą, ap-juostą medine siena, kuris priklauso prūsų ponams ir vadinasi Ragainė. Ten yra vie-nuolynas ir komtūrija. Nuo Kauno iki minėto Ragainės miesto yra šešiolika mylių.

Antras apsilankymas 1421 m.

Iš ten išvykęs, keliavau į Rusios miestą Belzą pas mozūrų kunigaikštienę, kuri padarė man garbę ir atsiuntė į mano apsistojimo vietą įvairių valgių. Ji buvo Lenkijos karaliaus sesuo. Pervažiavęs žemutinę Rusiją, atvykau pas didįjį Lietuvos kunigaikš-tį ir karalių Vytautą, kurį radau Rusios mieste Kremenece kartu su žmona ir vienu totorių kunigaikščiu, apsuptą daugybės kitų kunigaikščių, kunigaikštienių ir riterių. Kunigaikščiui Vytautui atlikau taikos misiją nuo dviejų karalių ir įteikiau Anglijos karaliaus įduotas brangenybes. Šis valdovas taip pat mane labai pagerbė ir pavaišino: tris kartus surengė man pietus, pasodino mane prie savo sosto, kur sėdėjo jo žmona ir saracėnų totorių kunigaikštis. Beje, mačiau prie jo stalo valgant mėsą ir žuvį, nors buvo penktadienis.

Buvo ten totorius su barzda, kuri siekė žemiau kelių ir buvo įvyniota į galvos ap-dangalą. Vieni pietūs buvo labai iškilmingi, suruošti dviejų pasiuntinybių (viena buvo

iš Didžiojo Naugardo, kita iš Pskovo) garbei. Pasiuntiniai atvežė daug puikių dovanų, kaip antai: neišdirbtų kiaunių kailiukų, šilkinų rūbų, kailinių, kepurų, lininių audinių, kurakų (tokios žuvys) dantų, aukso, sidabro, iš viso apie 60 rūšių dovanų. Pasiuntiniai įteikė dovanas bučiuodami žemę prieš jo stalą; priėmė tas, kurios buvo iš Didžiojo Naugardo, o iš Pskovo – ne: iš karto atmetė jas visų akivaizdoje iš neapykantos.

Man išvykstant, minėtas kunigaikštis parūpino man tokius laiškus, kokių prašiau, kad, jam tarpininkaujant, galėčiau pervažiuoti per Turkiją. Laiškai buvo parašyti totoriškai, rusiškai ir lotyniškai.

Davė man taip pat palydovų – du totorius ir šešiolika rusų bei valakų. Kartu mane įspėjo, kad negalėsiu persikelti per Dunojų, nes visoje Turkijoje vyksta karas, kilęs po sultono mirties. Kartu su Lenkijos karaliumi ir totoriais jis [Vytautas] kariovo prieš Vengrijos karalių.

Padovanojo man dvejus šilkinis drabužius, pamuštus sabalų kailiais ir vadina-mus kailiniais, keturis šilkinis rūbus, keturis žirgus, keturias smailias savo livrėjos kepures, dešimt išsiuvinėtų galvos apdangalų, keturias poras rusiškų tasetų, lanką, strėlių ir totorišką saidoką, taip pat tris išpintus ir išsiuvinėtus tasetus, šimtą auksinių dukatų ir dvidešimt penkias lazdeles sidabro, šimto dukatų vertės. Nuo aukso ir sidabro atsisakiau ir grąžinau juos dėl to, kad Vytautas tuo metu buvo sudaręs sąjungą su husitais prieš mūsų tikėjimą. Jo žmona kunigaikštienė atsiuntė man auksinę grandinę ir didelį totorišką floriną, skirtą nešioti ant kaklo prie jos livrėjos.

Minėtas kunigaikštis davė mano šaukliui žirgą, kailinius iš kiaunių kailių, gražią savo livrėjos kepurę, dvi lazdas sidabro ir šešis su puse auksinių dukatų. Mano raštininkui Lambinui, kurį pasiunčiau pas Anglijos karalių, davė šilkinis rūbus, aptaisytus kiaunių kailiais ir savo livrėjos kepurę. Kiekvienam iš penkių riterių, kuriuos turėjau, davė po šilkinis rūbus.

Vienas rusų kunigaikštis ir kunigaikštienė iš Vytauto žmonių surengė man puikius pietus ir padovanojo porą rusiškų siuvinėtų pirštinių ir... Kiti bajorai, o ypač Gedigoldas, Pluy seniūnas Podolėje, davė man ir kitokių dovanų, kaip antai: kepurų, pirštinių, pataisytų kiaunių kailiais, totoriškų peilių. Buvau pas Vytautą devynias dienas, o paskui išvykau.

Ragauskienė, Raimonda. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.). Vilnius, 2002, 122–123.*

[...] Iš Bielsko balandžio viduryje per Vengrovą, Zalovką ir Kunčiną didikas atvyko į prie Varšuvos prasidėjusią rinkiminę seimą. Pradžioje tiek Rudasis, tiek J. Chodkevičius, vadovavę lietuvių delegacijai, vis dar rėmė Habsburgų kandidatą princą Ernestą. Tačiau tai, kad vokiečių imperatorius neskubėjo ir jam trūko ryžtingumo, silpnino lietuvių pasitikėjimą. Abejojimas habsburgiečių vertė paremti prancūzų kandidatą Henriką Valua. Pirmiausia tokius ketinimus ėmė reikšti J. Chodkevičius. Radvila taip pat buvo už katalikų kandidato į sostą aptarimą su popiežiaus legatu Komendone. Ypač didelę reikšmę prancūzų kandidatūros sėkmei rinkiminiame seime turėjo Henriko Valua pasiuntinio Žano de Monliuko derybos su lietuvių didikais. Pagrindinis slapto lietuvių ir prancūzų derybų klausimas buvo Maskvos užgrobtų žemių grąžinimas Lietuvai, be to, Ž. Monliukas garantavo lietuviams, jog bus patvirtintos visos ankstesnės privilegijos, grąžintos Lenkijos užimtos žemės, seimai vyks ne tik Lenkijoje, bet ir LDK, bus išlaikyti kunigaikščių titulai. Taigi prancūzų pusė negailėjo pažadų, kuriuos vargu ar galvojo įgyvendinti. Vis dėlto balandžio 26 d. Monliukas, Rudasis ir J. Chodkevičius pasirašė susitarimą, kuriuo lietuvių pusė pareiškė galutinai pasisakanti už Henriko Valua kandidatūrą. Nemažai įtakos tam turėjo pasiuntinio patikinimas, jog bus pagerinta asmeninė Vilniaus vaivados ir Žemaitijos seniūno padėtis. Abiem po rinkimų pažadėta išmokėti „po 100 tūkst. auksinų, ir kasmetinės algos, ir neabejotinai valdos ir kt.“.

Tai netruko pastebėti amžininkai. Išlikusiose trijose lotyniškose 1573 m. karaliaus rinkimų parodijose anoniminis autorius apibūdino lietuvių, ypač Vilniaus vaivados, poziciją. Rudojo žodžiais kūriniuose: „Tegul jūsų širdys nesijaudina ir nesibaimina: tikite Dievu ir Galijos karaliumi tikėkite“ ir „Ką man duosite, kad išduočiau lietuvių“ norėta įtikinti, jog vaivada savi interesai svarbesni už Lietuvos. Iš tiesų prancūzų pažadai asmeniškai Rudajam labai paveikė kanclerio poziciją, nes Habsburgų kandidatai siūlė mažiau. Išlikę jų siūlymai J. Chodkevičiui garantavo pirmąją vietą Ernesto Taryboje, kunigaikščio titulą, vadovavimą kariuomenei, valdas, 50 tūkst. lenkiškų auksinų išmokėjimą ir pan. Taigi nors Chodkevičių ir Radvilų veikimo motyvai nebuvo sąlygoti ypatingų politinių programų skirtumų, tačiau kuriam laikui užgniaužta kova dėl įtakos galėjo nulemti prancūzo pasirinkimą. Ypač tai buvo aktualu 1573 m., kai po senojo Grigaliaus Chodkevičiaus (mirė 1573 m. lapkritį) turėjo būti laisvos Vilniaus kašteliono ir LDK didžiojo etmono pareigos. Be galbūt ne tiek reikšmingų asmeninių motyvų, pasirinkimui taip pat įtakos turėjo visa politinė situacija ir, aišku, kandidatų patikinimai išplėsti LDK teises po rinkimų. [...]

1574 m. pradžioje didikas, lydimas J. Chodkevičiaus ar su juo susitikęs savo Bielicose valdoje Lydos pavieta, patraukė į Krokuvoje numatytą karūnacinę seimą. Henrikas Valua Lenkijoje buvo jau sausio 24 d. Radvila Rudasis neskubėjo pirmas iš Lietuvos senatorių sutikti prancūzo. Galbūt specialiai apmąstė savo taktiką, pirmiausia

leisdamas už save kalbėti pasiūstam į Krokuvą sūnui Kristupui Radvilai, giminaičiui Jonui Kiškai; neabejotinai Rudojo nuopelnus renkant Henriką nuolat priminė karaliaus pasitikėjimą įgijęs Radvila Našlaitėlis. Taigi vasario 18 d. Krokuvoje Rudojo sutiktas H. Valua apie šį Lietuvos senatorių buvo girdėjęs tikrai nemažai. Nuomonę apie savo įtaką LDK Radvila patvirtino veiksmais: ne tik 1574 vasario 21 d. H. Valua karūnavimo metu nešė karališkąjį obuolį, bet ir seime gynė religines kitatikių teises ir LDK savarankiškumą. Jis buvo tarp kitatikių, sutrukdžiusių iškilmingą karaliaus priesaiką. Kai primas J. Uchanskis pateikė senąją priesaikos tekstą, jam pasipriešino Janas Firlėjus, o paskui jį Radvila ir Piotras Zborovskis, pareikalavę prijungti punktą dėl religijos tolerancijos. Baigiantis seimui Radvila kartu su abiem valstybės išdininiais buvo paskirtas ieškoti būdų Respublikos finansinei krizei įveikti ir rasti galimybę apmokėti kariams. Taip baigėsi oficialus didiko pasirodymas karūnaciniam seime, tačiau ne mažiau nuveikta ir siekiant asmeninės naudos.

[...] Asmeniškai sau didikas per trumpą laiką sugebėjo sutvarkyti su Žygimantu Augustu iškeistos Indūros likimą. 1574 m. karūnaciniam seime H. Valua, nurodęs, jog kaip „mūsų didžiosios tarybos narys, teikiantis vertingų patarimų, taip pat ir negailėdamas savo turtų“, už didiko nuopelnus atidavė jam anksčiau iškeistą Indūrą (jos vertė siekė 500 kapų). Taigi nors ir negavęs žadėtų tūkstančių, Radvila vienas iš nedaugelio sugebėjo nemažai pasinaudoti taip trumpai Respubliką valdžiusiu karaliumi, todėl 1574 m. naktį iš birželio 18 į 19 d. H. Valua pabėgimas didikui galėjo būti gana skausmingas įvykis.

Glemža, Liudas. „Paskutinė Vladislovo Vazos kelionė į Lietuvą 1648 metais“. In *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai*. Sud. E. Saviščevas ir M. Uzorka. Vilnius, 2014, 442–479.

Neskaičiuojant Vladislovo Vazos viešnagių Vilniuje jaunystėje, per Smolensko karinę kampaniją 1609–1611 m., vėliau, jau tapęs Abiejų Tautų Respublikos valdovu, per 15 valdymo metų Lietuvos sostinėje jis lankėsi dar šešis kartus: 1633, 1634, 1636, 1639, 1643–1644 ir 1648 metais. Todėl Lietuvos istoriografijoje neretai tvirtinama, jog Vladislovas Vaza buvo vienintelis Abiejų Tautų Respublikos valdovas, kuris bent iš dalies pakluso Lietuvos didikų ir bajorų reikalavimams, kad bendras Lietuvos ir Lenkijos valdovas kas trejus metus reziduotų Lietuvoje. Paskutinis jo rezidavimas Vilniuje yra simbolinis, nes žymi vieną iškiliausių Lietuvos sostinės istorijos taškų. Po 1648 m. Vladislovo Vazos vizito Abiejų Tautų Respublikos valdovai nustojo reziduoti Vilniuje ilgesnį laiką ir apskritai čia lankydavosi labai retai. 1655 m. prasidėjęs karas su Maskva turėjo skaudžių padarinių ir Vilniaus miesto raidai, ir valdovų rezidencijos istorijai. Paskutinė Vladislovo Vazos kelionė buvo susijusi su geopolitinėmis aplinkybėmis. Neatsisakęs pretenzijų į Švedijos karūną, Vladislovas Vaza nuolat ieškojo sąjungininkų prieš Švediją. Todėl ilgą laiką tradiciniai Abiejų Tautų Respublikos sąjungininkai buvo su Švedija kariaujantys Habsburgai. 1637 m. šie santykiai buvo sutvirtinti Vladislovo Vazos santuoka su Cecilija Renata Habsburgaite. Tačiau

sąjunga su Habsburgais nepadėjo Vladislavui įsitraukti į Europos politinį gyvenimą, tapti Trisdešimties metų kare dalyvaujančių šalių tarpininku ir sustiprinti autoritetą. Po faktiško Habsburgų priešininkės Prancūzijos vadovo kardinolo Rišeljė (Richelieu) mirties 1642 m. (o po metų – ir Prancūzijos karaliaus Liudviko XIII mirties) pamažu mezgėsi glaudesni Abiejų Tautų Respublikos ryšiai su Prancūzija. Santykius su Prancūzija dar labiau sutvirtino antroji Vladislavo Vazos santuoka 1646 m. su Prancūzijos kunigaikštyte Marija Liudvika Gonzaga de Nevers. Šios vedybos buvo svarstomos jau 1634 m., bet tada karalius pasirinko politinės sąjungininkės Austrijos princesę Ceciliją Renatą – ji ir tapo jo pirmąja žmona. Naujus santykius su Prancūzija dar labiau sustvirtinti turėjo Vladislavui Vazai per Prancūzijos pasiuntinį įteiktas Šventosios Dvasios ordinas. Pasak dalies istorikų, pasitaręs su senatoriais ir nenorėdamas supykdyti Prancūzijos karalystės priešininkų Habsburgų, Vladislavas Vaza nusprendė iškilmingai priimti Prancūzijos karaliaus apdovanojimą toliau nuo Šventosios Romos imperijos sienų, todėl šiam jo sumanymui puikiai tiko Lietuvos sostinė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Albrechtas Stanislovas Radvila savo memuaruose pasakoja, kad jau vėliau, Gardine gavęs audienciją, valdovo klausęs dėl apsisprendimo priimti Prancūzijos apdovanojimą: ar nesusivaidys avinėlis (tai yra iš Habsburgų gauto Aukso Vilnos ordino simbolis) su balandžiu (tai yra Šventosios Dvasios ordino simboliu)? Pagal pirminį susitarimą Prancūzijos pasiuntinys turėjo išvykti į Lietuvą po 1647 m. Kalėdų, bet jo išvyka užtruko, be to, dėl sveikatos problemų ir pats Vladislavas Vaza vis atidėliojo savo kelionę į Lietuvą. Valdovo dvariškis Mykolas Megertas (Michał Megert) aiškino, kad Vladislavo Vazos sveikata pablogėjo po kelionės iš Prūsijos, ir „su Dievo malone“ dvariškiai tikisi, jog valdovas „po kelių dienų dešine ranka galės pasirašyti [dokumentus]“. Iš pradžių kalbėta, kad karalius su karaliene į Lietuvą vyks po Trijų Karalių (sausio 6 d.), vėliau – sausio 23 d., galop – po Grabnyčių (vasario 2 d.), ir pridūrė, kad „dabar apie Tris Karalius net pamiršo“. Atvejų, kai Vladislavas Vaza dėl sveikatos problemų ir patartas gydytojų neatvykdavo laiku arba visai neatvykdavo į Vilnių, pasitaikydavo ir anksčiau.

Iš Prūsijos grįžęs į Varšuvą, apie savo kelionės į Vilnių planus valdovas visų pirma informavo Lietuvos didikų, atsakingų už tvarką Lietuvos sostinėje. 1647 m. lapkričio 22 d. Vladislavas Vaza kreipėsi į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didiką maršalką Aleksandrą Liudviką Radvilą ir nurodė jam pasirūpinti Prancūzijos pasiuntinio priėmimu bei prižiūrėti, kad Vilniaus vyskupas Abraomas Vaina, Polocko vaivada Jonušas Kiška arba Žemaitijos seniūnas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lauko etmonas Jonušas Radvila su savo dvarais neužimtų užsienio pasiuntiniui ir jo svitai apsistoti numatytos vietos. Valdovas nurodė, kad svečiams apgyvendinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalkos paskirtas pareigūnas pasirūpintų, kad šalia Prancūzijos pasiuntinio rezidencijos būtų skirta gyvenamųjų vietų jo svitai, „kad ir smulkiausi tarnai įsikurtų prie [savo] ponų“ bei užtikrintų svečio saugumą ir ramybę. Aleksandras Liudvikas Radvila buvo patekęs į valdovo nemalonę, bet ne dėl šių priežasčių. Trokšdamas kuo geriau pasirengti priėmimui, Vladislavas Vaza nusprendė į Lietuvą pasiųsti kamarininką Jurgį Kazimierą Lokickį (Jerzy Kazimierz Łokicki)

ir jam pavedė surašyti namus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje karaliaus dvaro vizitui. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalkai nurodė jam netrukdyti ir suteikti pagalbą.

Valdovo dvariškis Aleksandriui Liudvikui Radvilai jau buvo žinomas. 1646 m. už nuopelnus tarnyboje Vladislovas Vaza jam suteikė 12 valakų žemės Alytaus ekonomijoje, kuri buvo išnuomota Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalkai. Prieš pat kelionę į Lietuvą valdovas dar kartą kreipėsi į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalką ir nurodė perduoti Jurgiui Kazimierui Lokickiui sąrašus namų, kuriuose numatytos vietos jo dvarui, bei pageidavo, kad Stiklių gatvė, kaip įprasta, būtų skirta atvykstantiems muzikantams. Vladislovas Vaza kreipėsi ir į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakanclerį Kazimierą Leoną Sapiegą bei informavo apie savo pasiūlymą vykti į Vilnių: „Nusprendėme kitais metais, duos Dievas, vykti iš čia į Vilnių priimti Prancūzijos pasiuntinio, kuris su dideliu ir neįprastu pusės šimto žmonių [skaičiumi] vyksta į Mūsų Dvarą. Nutarėme, kad svarbu Jus apie tai informuoti ir liepti Jums pasirūpinti, kad kai bus laikas tokiai svarbiai progai [paminėti] – surengtumėte mums įprastą šventę ir [taip] pasitarnautumėte savo, visos tautos ir Mūsų garbei.“ Valdovą su Lietuvos didikais siejo ne tik valstybiniai reikalai, bet ir pomėgis – muzika. Vladislovas Vaza anksčiau jų buvo prašęs atsiųsti muzikantų ir kūrinių partitūrų. Su valdovo atvykimu pradėta ruošti vaidinimams sostinėje. Svečių ir savo patogumui Vladislovas Vaza iš Varšuvos pilies išsiuntė baldų, o numatytiems vaidinimams Vilniuje – ir teatro įrenginių. Tik po mėnesio Vladislovas Vaza išsikvietė savo gydytoją Motiejų Vorkbeką-Letovą (Maciej Vorkbek-Lettow), o gruodžio 28 d. jam surašė instrukciją, kaip pasirūpinti Prancūzijos pasiuntinio priėmimu Vilniuje. Pasiruošimo darbams nuspręsta skirti 50 tūkst. auksinų. Kadangi dvariškiui buvo duota tik dalis sumos (20 tūkst. auksinų), kitus pinigus jam pažadėta atsiųsti, o pasiekus Gardiną dėl pagalbos pasitinkant svečius, vykstančius į Vilnių, nurodyta kreiptis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paiždininką Gedeoną Mykolą Trizną. Jam reikėjo perduoti, kad pasirūpintų, kad per Prancūzijos pasiuntinio ir jo svitos kelionę svečiams nieko netrūktų. Nurodyta patį pasiuntinį vaišinti išskirtiniais valgiais, pasirūpinti, kad ant jo stalo būtų tiekiamas Genujos paštetas, švieži vaisiai ir daug citrinų, taip pat Reino ir prancūziškas vynas. Vilniuje Motiejus Vorkbekas-Letovas turėjo sustiprinti pilies sargybą, vaidinimams paruošti sceną ir pasirūpinti maisto, vyno, alaus bei mėsos atsargomis. Gavęs nurodymus, Motiejus Vorkbekas-Letovas išvyko iš Varšuvos gruodžio 30 d., o Vilnių pasiekė sausio 8 d. ir, kaip aiškino, vasarį jau buvo pasirengęs valdovo atvykimui bei laukiamų svečių iškilmingam priėmimui.

Tačiau paties Vladislovo Vazos suplanuota išvyka į Vilnių užsitęsė. Tik vasario pradžioje su karaliene jis išvyko iš Varšuvos, o mėnesio antroje pusėje pasiekė Gardiną. Dar būdamas Varšuvoje (vasario 3 d.) valdovas rašė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakancleriui Kazimierui Leonui Sapiegai, kad nors ir nepakeitė savo sprendimo vykti į Vilnių, tačiau, „pablogėjus Mūsų sveikatai, taip pat atsižvelgiant į tai, kad nustatėme laiką ir vietą teismams Gardine, kur bus sprendžiami Prūsijos reikalai. Taigi dėl šių priežasčių, kaip ir dėl negerėjančios Mūsų sveikatos, nuspren-

dėme Gardine pasilinksminti, kur laimingai reziduodami vadovausime teismams. Tik vėliau, Dievui leidus, prieš Velykas nusprendėme atvykti į Vilnių.“ Vladislovas Vaza ragino pakanclerį nelaukti, kol jis pats pasieks Vilnių, prašė atvykti į Gardiną susitikti ir prisistatyti jo žmonai Marijai Liudvikai. Valdovo kvietimą atvykti į Gardiną gavo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Albrechtas Stanislovas Radvila. Gardine susispaudusiam valdovo dvarui buvo ankšta. Nepasitenkinimo gyvenamąja vieta neslėpė ir karališkosios giminės atstovai, o tai buvo priežastis siūlyti Vladislovui Vazai persikelti į Vilnių. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Albrechtas Stanislovas Radvila savo atsiminimuose pasakoja, kad į tokį pasiūlymą (matyt, iš baimės dėl sveikatos) karalius sureagavo nepalankiai, kalbėjo apie blogas pranašystes, prisiminė Vilniuje mirusią pirmąją žmoną. Pastarąjį kartą jam būnant Vilniuje, 1644 m., su juo atvykusi pirmoji žmona karalienė Cecilija Renata stebėjo meškų pjūdytą šunimis ir buvo sužalota lokio, kai norėjo pati apžiūrėti vieną jų, nulindusį į kampą. Po devynių dienų, anksčiau laiko pagimdžiusi negyvą kūdikį, karalienė mirė. Pasak Albrechto Stanislovo Radvilos, prisiminimai, baimė dėl sveikatos ir dar visai neseniai miręs mažametis sūnus Kazimieras buvo tam tikra nuojauta, vertusi valdovą suabejoti dėl galutinio kelionės tikslo. Bet nereikia pamiršti fakto, kad Albrechto Stanislovo Radvilos rašytinį palikimą sudaro ne tik užfiksuoti kasdieniai įvykiai, bet ir atsiminimų fragmentai. Jie galėjo būti papildyti vėliau, jau žinant tolesnių įvykių eigą ir norint suteikti pasakojimui didaktinę prasmę. Nėra aišku, ar oro sąlygos galėjo turėti bent kiek įtakos valdovo apsisprendimui. Albrechtas Stanislovas Radvila mini, kad 1648 m. žiema buvo ypač šalta, dėl atlydžio ir staigaus atšalimo keliai buvo sunkiai pravažiuojami. O Motiejus Vorbekas-Letovas rašė, kad sniegas Lietuvoje išsilaikė iki balandžio 5 d. ir kelias į Vilnių rogėmis buvo labai geras. Po užsitęsios žiemos, matyt, greitai atšilo ir sužydėjo gėlės. Vladislovas Vaza užsibuvo Gardine iki kovo 6 d. ir tik tada išvyko į Vilnių. Nors valdovas žadėjo Gardine pirmininkauti Prūsijos teismams, nusprendęs išvykti į Lietuvos sostinę, į ją perkėlė ir visus suplanuotus teismus.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikai išskubėjo iš Gardino į Vilnių likus dviem dienoms iki Vladislovo Vazos suplanuotos išvykos, nes ketino deramai sutikti valdovą. Tačiau kovo 10 d., vengdamas oficialaus sutikimo priešais miestą, karalius su karaliene įvažiavo į Vilnių, o pasveikinti norinčius didikus rūmuose priėmė tik kitą dieną. Išklausęs sveikinimo kalbą ir priesaiką, Vladislovas Vaza nuėjo į Šv. Kazimiero koplyčią. Po dviejų dienų (kovo 13 d.) tyliai išvyko į Rūdininkus ir pranešė, kad į Vilnių iš Trakų grįš kovo 19 d., bei dar kartą nukėlė jau Gardine perkeltą (į kovo 14 d.) Prūsijos teismų darbą. Vladislovas Vaza planus nuolat kaitaliojo, bet kovo 19 d. jo paties suplanuotas šventinis įvažiavimas į Vilnių įvyko. Jis buvo nukeltas devyniomis dienomis, nes norėta kuo geriau pasirengti. Pasak Albrechto Stanislovo Radvilos, iškilmingas valdovo sutikimas pranoko Krokuvoje rengtus tokius renginius nuo karalienės Marijos Liudvikos karūnavimo. Kovo 23 d. Vladislovas Vaza pradėjo spręsti Prūsijos teismų reikalus ir galop juos perkėlė į Varšuvą. Balandžio pradžioje leido sušaukti Lietuvos Vyriausiąjį Tribunolą, darbą jis pradėjo balandžio 27 dieną. Vyriausiojo Tribunolo maršalka išrinktas lauko etmonas Jonušas Radvila kreipėsi į karalių iškilminga

kalba ir pakvietė pas save į svečius, dovanojo arabų ristūną, o karalienei – šešis turkiškus kinkmuosius žirgus. Visuomenės dėmesio centre buvo atsidūrę Jonušo Radvilos kivirčiai su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakanclieriu Kazimieru Leonu Sapiega bei Vilniaus vyskupu Abraomu Vaina. Įsikišus valdovui ir didikus paraginus tarpininkauti, nesutarimai buvo išspręsti. Vladislovo Vazos rezidavimo laikotarpiu tradiciškai būta tvarkos pažeidimų. Įsimintiniausią sukėlė jo dvariškiai. Kaip ir anksčiau, valdovas nusprendė savo pavaldinius ne perduoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo maršalkos teismui, bet teisti pats. Didįjį penktadienį ir Velykų dienomis valdovas dalyvavo visose bažnytinėse ceremonijose. Kol jis buvo užsiėmęs valstybiniais reikalais, karalienė Marija Liudvika lankė visų krikščioniškų konfesijų Vilniaus bažnyčias. Pirmą ketvirtadienį po Velykų (balandžio 16 d.) Vilniaus pilyje buvo suvaidinta opera – rečitatyvinė komedija *Circe delusa* (liet. „Apviltoji Kirkė“), balandžio 25 d. ji buvo pakartota.

Ne visi svarbiausi įvykiai aprašyti Albrechto Stanislovo Radvilos dienoraštyje. Ne be priežasties dar 1647 m. lapkritį prieš išvykdamas pats valdovas į Lietuvą išsiuntė dvaro pareigūną Jurgį Kazimierą Lokickį sutvarkyti dvaro apgyvendinimo reikalų. Dar 1633 m., prieš atvykdamas į Vilnių, Vladislovas Vaza išsiuntė įgaliotinį bajorą Joną Bojarkovą (Jan Bojarkow), kuris turėjo skirti vietas dvarui įsikurti, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalkai Jonui Stanislovui Sapiegai uždraudė kištis ir paaiškino, kad maršalkos teisę apgyvendinti didikus ir bajorus turi tik vyksiant Seimui. 1641 m. rugsėjo 28 d. Vladislovas Vaza nurodė Vilniaus magistratui su karaliaus komisarais parengti ir valdovo dvaro, ir Vyriausiojo Tribunolo deputatų apgyvendinimo tvarką. 1645 m. karaliaus komisarai su Vilniaus magistrato nariais miestą suskirstė į tris dalis – kvartalų grupes, kad suvažiuavę Vyriausiojo Tribunolo pareigūnai ir su karaliaus dvaru į miestą atvykę didikai apsistotų pas tuos pačius miesto gyventojus ne kasmet, bet kas treji metai. Nuo šiol didikai galėjo užimti tik pusę miestiečio gyvenamojo namo, o antrą pusę privalėjo palikti savininkui. Visas šias nuostatas 1648 m. kovo 16 d. patvirtino Vladislovas Vaza – taip baigė komisarų ir magistrato darbą. Šios nustatytos tvarkos Vilniuje buvo laikomasi iki XVIII a. pabaigos. Vladislovo Vazos viešnagė Lietuvos sostinėje užbaigė žinios apie kylančius neramumus pietrytinėje Lenkijos Karalystės dalyje, taip pat žinia, kad Prancūzijos pasiuntinys nustatytu laiku neatvyks į Vilnių. Tai sužinojęs, Vladislovas Vaza visus svečiams sutikti sukaupus maisto produktus, kurie gerai išsilaikė dėl šaltos žiemos, taip pat vyną, midų ir alų, įsakė parduoti. Pasak dvariškio, tai padaryti pavyko. Matyt, sėkmės priežastis buvo išaugusios maisto produktų kainos valdovui su dvaru atvykus į miestą, ir tai buvo įprasta problema, fiksuota šaltiniuose jau nuo XVI amžiaus. Albrechtas Stanislovas Radvila paminėjo, kad dėl į miestą suvežtų maisto produktų gausos maršalkos surengė slaptą pasitarimą ir net grasino ieškosią teisybės Seime. Nors dosniai atsilygindamas už darbą Motiejui Vorbekui-Letovui valdovas atidavė 400 auksinų sumą, viršijančią išlaidas už maistą, sėkmingai pardavus sukaupus produktus, Vilniuje valdovui trūko lėšų dvariškių algoms. Iš pradžių jis kreipėsi į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalką Aleksandrą Liudviką Radvilą, vėliau – ir į

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paįždininką Gedeoną Mykolą Trizną. Reikalavo iki Šv. Jono (birželio 24 d.) iš Šiaulių ir Alytaus ekonomijų pajamų sumokėti algas su juo atvykusiam dvarui. Bet tai valdovui nesutrukdė Šv. Kazimiero koplyčiai skirti 15 tūkst. auksinų. Šią sumą jis pasiskolino, nes vėliau ji buvo paminėta tarp kitų po-mirtinių Vladislovo Vazos skolų.

Trimonienė, Rita Regina. „Gailestingųjų seserų kongregacija Vilniuje ir jos karitatyvinė veikla 1744–1808 metais“. *Inter-studia humanitatis* 18 (2015): 58–79.

Religija ir medicina buvo siejama viena su kita dar nuo antikos laikų. Viduram-žiais ir Naujaisiais amžiais religija taip pat vaidino svarbų vaidmenį ligonių gydy-mo procese. Kontrreformacijos laikotarpiu įsigalėjo požiūris, kad ligonių slaugymas, darbas ligoninėse yra gyvybiškai reikalingas dvasiniam savęs lavinimui, kovojant už sergančiųjų ir mirstančiųjų sielas. Naujai katalikiškai labdarybei buvo būdinga ne tik didvyriška tarnystė vargšams ir sergantiesiems, bet ir visiškai uždarytą vienuolišką įstaigų atsisakymas, pereinama prie pusiau vienuoliško gyvenimo. Viena vertus, buvo steigiami uždari namai vargšams, juos atskiriant nuo likusios visuomenės ir siekiant juos padaryti jai naudingus. Kita vertus, vis daugiau radosi iniciatyvų pasiaukojamai dirbti su marginalinėmis grupėmis. Jos kilo iš jėzuitų novicijų, anglų seminarijos stu-dentų Romoje, pusiau savanorių, kurie dirbo įkvėpti Filippo Neri Romoje ir Matteo Guerra Sienoje, naujųjų slaugos ordinų, tokių kaip šv. Kamilijaus (1550–1614), pase-kėjų – brolių hospitaljerų arba Fatebenefratelli (ordinas įkurtas 1572 m.), Prancūzi-joje – gailestingųjų seserų. Šiame straipsnyje kaip tik ir bus nagrinėjama pastarųjų kongregacijos veikla Lietuvoje – Vilniaus mieste. XVIII a. plintant Apšvietos idėjoms, požiūris į labdarybę visuomenėje pamažu keitėsi. Imta kurti socialinės apsaugos siste-mą, kai špitolės-ligoninės turėjo persiorientuoti tik į gydymą, o ne į globą. Abiejų Tau-tų Respublikoje (toliau – ATR) šios idėjos atsispindėjo 1773 m. įkuriant Edukacinę, 1775 m. – Špitolių komisijas. Pastaroji dirbo su pertraukomis iki 1808 m., kai Rusijos carinė administracija įsteigė Viešosios globos valdybą, o Vilniaus mokslo ir kultūros elito iniciatyva buvo įkurtos Vilniaus medicinos ir Labdarybės draugijos. Šios permai-nos keitė ir Gailestingųjų seserų kongregacijos veiklą. [...]

Gailestingųjų seserų kongregacijos įkūrimas

Vincentas Paulietis (1581–1660, kanonizuotas šventuoju 1737 m.) 1617 m. subūrė jaunas prancūzes merginas, kurios turėjo pašvęsti savo gyvenimą vargšų ir ligonių globai. 1633 m. gailestingosios mergelės pradėtos vadinti seserimis – nuo šiol gali-ma kalbėti apie naujai įkurtą jų kongregaciją. Šv. Vincentas Paulietis, pamatęs, kad vargšų ir ligonių globa yra be galo sunki, ne visos jaunos merginos gali atsisakyti pasaulietinio gyvenimo ir atsidėti alinančiai ligonių globai, nusprendė kurti naujo tipo vienuoliją. Gailestingųjų seserų regulą 1646 m. patvirtino Paryžiaus arkivys-kupas Jonas Pranciškus de Gondi, o Šventasis Sostas – 1668 m. Seserų pašaukimo pareigų neįmanoma suderinti su klauzūra ir užsidarymu celėje, todėl jų pagrindinė

tarnystės vieta tapo špitolių salės, prieglaudos, kalėjimai ir pan. Vienuolystės įžadai (neturto, skaistumo, paklusnumo ir tarnystės vargšams) duodami tik po penkerių metų bandomojo laikotarpio ir tik vieniems metams. Vėliau kasmet kovo 25 d. (tą dieną įžadus davė Liudvika de Marillac, padėjusi šv. Vincentui Pauliečiui kurti kongregaciją) galima juos atnaujinti. Ligonių slauga buvo prilyginta Kristaus, nuimto nuo kryžiaus, slaugai. Kantriai gydyti ligonių žaizdas – toks buvo gailėstingųjų seserų pašaukimas. Šv. Vincentas Paulietis įpareigojo seseris steigti vargšams našlaičiams mokyklas ir juos ugdyti. Į Gailėstingųjų seserų kongregaciją stojo ir turtingos, ir vargšės, ir našlės, ir jaunos merginos. Reikia pastebėti, kad Gailėstingųjų seserų kongregacijos įkūrimui ATR didelę įtaką turėjo Vladislovo Vazos IV, vėliau jo brolio Jono Kazimiero žmona karalienė Liudvika Marija Gonzaga (1611–1667), Prancūzijos kunigaikščio Karolio I Gonzagos dukra. Gonzagų šeima buvo kilusi iš Italijos Mantujos kunigaikščių šeimos, susigiminiavusi su prancūzų Burbonų gimine ir gavusi valdyti Nevero bei Retelio valdas Prancūzijoje. Liudvika Marija Gonzaga, paskatinta šv. Vincento Pauliečio, priklausė tų prancūzių aristokratių ratui, kuris rūpinosi vargšais ir ligoniais. Liudvika Marija dalyvavo Gailėstingųjų moterų draugijos veikloje. 1652 m. karalienė Liudvika Marija Gonzaga kreipėsi į Vincentą Paulietį, prašydama atsiųsti iš Prancūzijos į Varšuvą misionierių ir gailėstingųjų seserų. 1659 m. Varšuvos priemiestyje gailėstingosios seserys gavo fundaciją kurti špitolę vargšams, vėliau išaugusią į Šv. Kazimiero institutą. 1662 m. ATR Seimo konstitucijos 34 artikulius skelbė: „Šviesiausiosios karalienės Jos Didenybės Liudvikos Marijos Seserims špitolės vargšams našlaičiams fundacija. Ne tik dėl įgimto pamaldumo, bet ir ypatingo jausmo [afekto] Respublikai, norėdama šlovinti Dievą, kuris visada neša dievišką palaiminimą ir sėkmę valstybėms, Šviesiausioji karalienė Jos Didenybė ponios mūsų žmona, Regali munificentia špitolę vargšams našlaičiams utriusque sexus netoli Varšuvos už Krokuvos priemiesčio fundavo <...>“. ATR seserys dažnai vadinamos šaritetėmis (pranc. *Charité* – gailėstingumas). Toks pavadinimas kartais kildinamas nuo seserų dėvimų pilkų drabužių. Kuriantis kongregacijai buvo pasirinktas pasaulietinis apdaras. Labiausiai sunkiam darbui su ligoniais ir vargšais tiko pilkos suknios su plačiomis rankovėmis, kokiomis rengdavosi Paryžiaus priemiesčių valstietės. Galvą dengė balto audeklo apdangalas, o ant viršaus – dviejų sparnų kykas. Būtent galvos apdangalas laikui bėgant labiausiai kito gailėstingųjų seserų aprangoje. Gailėstingųjų seserų kongregacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) įsikūrė vėliau – 1732 m. Ščiutine (dab. Mazovijoje), o 1745 m. – Vilniuje. 1809 m. buvusios LDK teritorijoje veikė jau devyni seserų vienuolynai. [...]

Išvados

Gailėstingųjų seserų kongregacija, gimusi 1633 m. Prancūzijos aristokratiškoje aplinkoje, atspindėjo naująją katalikiškos labdarybės tradiciją, kai neretai kilmingos merginos atsidėdavo alinančiai ligonių globai. Seserų pašaukimo pareigų neįmanoma suderinti su griežta klauzūra ir užsidarymu celėje, todėl jų pagrindinė tarnystės vieta tapo špitolių salės, prieglaudos, kalėjimai ir pan. Gailėstingųjų seserų atvykimas į ATR

susijęs su karališkąja šeima, pirmiausia su iš Prancūzijos kilusia Lenkijos karaliene Liudvika Marija Gonzaga. Neatsitiktinai ir į Vilnių seserys atvyksta dėl Smolensko vyskupo Boguslavo Korvino Gosievskio 1744 m. fundacijos. Jo šeima, kaip ir jis pats, buvo glaudžiai susiję su prancūziškąja partija ATR. XVIII a. antroje pusėje–XIX a. pradžioje susiformavo didelis špitolės su šv. Vincento Pauliečio titulo koplyčia barokinio stiliaus pastatų kompleksas Savičiaus, Subačiaus, Išganytojo gatvėse, kurio branduolys buvo vyskupo rūmai. Statybos, vargšų prieglauda ir ligonių slauga buvo finansuojama iš vyskupo Gosievskio ir kitų geradarių fundacijų. Gailestingosios seserys buvo kongregacija, propagavusi prancūzų kultūrą ir religingumą, atvirą žemiausio sluoksnio (ir ne tik) vilniečių socialiniams poreikiams. Jų špitolėje buvo gydomi, slaugomi ligoniai ir neįgalieji, rasdavo prieglobstį našlaičiai ir pamestinukai. Nemaža dalis jų vėliau toliau tarnaudavo turtingesnių vilniečių šeimose. Apšvietos idėjos skatino sukurti geriau funkcionuojančią, pasaulietiškesnę, mokslu grįstą socialinės rūpybos sistemą. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje per Špitolių komisiją, Vilniaus medicinos ir Labdarybės draugijas buvo kuriama Vakarų Europoje jau funkcionuojanti socialinės rūpybos sistema (su generaline ligonine ir vis labiau besispecializuojančiomis kitomis špitolėmis), į kurią buvo įtraukta ir Gailestingųjų seserų špitolė, tebevaidinanti gana svarbų vaidmenį. Tačiau kongregacijos vidinį tradicinį gyvenimą vis labiau ardė ir keitė modernaus mokslo ir naujų socialinių idėjų sklaida.

Veličkaitė, Vika. „Privataus ir viešo gyvenimo aspektai Paryžiaus vienuolyno Abbaye-Aux-Bois pensione: Epolonijos Elenos Masalskytės (1763–1815) atsiminimai“. *Inter-studia humanitatis* 15 (2015): 90–106.

Apolonija Elena Masalskytė (1763–1815). Istorinis portretas

Pirmiausia derėtų susipažinti su E. Masalskytės gyvenimo aplinkybėmis, dėl kurių ji atsidūrė Paryžiuje, o vėliau grįžo į Lenkiją, lankėsi Lietuvoje. 1765 m. E. Masalskytė liko našlaitė, kai 1764 m. mirė jos motina Antanina Radvilaitė (1730–1764), o po metų mirė ir tėvas Adrianas Masalskis (1726–1765). Jos globėju tapo Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis, kuris, bėgdamas iš Lietuvos po Baro konfederacijos žlugimo, kartu pasiėmė savo dukterėčią ir jos brolių Ksaverą Pranciškų. 1771 m. jie atvyko į Paryžių, kur I. Masalskis paprašė Marijos Teresės Geoffrin, vienos žymiausių Paryžiaus aukštuomenės veikėjų, surasti jo globotiniams mokymo įstaigas. Taip mažoji E. Masalskytė atsidūrė vienoje prestižiškiausių Paryžiaus mokyklų – Abbaye-aux-Bois vienuolyno pensione. Nors dar namuose ji buvo mokoma prancūziškai, tačiau ilgos kelionės metu šią kalbą taip primiršo, kad net atsisakydavo ja kalbėti. Tačiau po trijų mėnesių jau kalbėjo kaip tikra prancūzaitė. 1779 m. E. Masalskytė ištekėjo už Karolio Antano Juozapo Emanuelio de Ligne ir išvyko į vyro valdas dabartinės Belgijos teritorijoje. Ten E. Masalskytė įsiliejo į vietinės aukštuomenės gyvenimą. Į jaunos šeimos dvarą atvykdavo svečių iš Paryžiaus, Briuselio ir net Vienos. Taigi E. Masalskytė buvo ne tik LDK didikų giminės atstovė, bet ir Europos aukštuomenės narė. 1787 m. ji paliko savo vyrą,

tačiau oficialiai su juo neišsiskyrė, ir išvyko į Varšuvą, o 1788 m. atvyko į Lietuvą pas savo dėdę I. Masalskį. Ten ji buvo iškilmingai sutikta – jos garbei organizuota puota su šokiais. 1788 m. ji grįžo į Varšuvą, kur aktyviai įsiliejo į aukštuomenės gyvenimą, vaidino didikų teatruose. Ten susipažino su Vincentu Potockiu, ir tarp jų užsimezgė romantiški santykiai. Tačiau abudu dar buvo susituokę, nors nei E. Masalskytė, nei V. Potockis su savo sutuoktiniais negyveno. 1790 m. E. Masalskytė apsigyveno kartu su mylimuoju netoli Nemirovo, o 1792 m. mirė jos vyras K. de Ligne. Tai šiek tiek palengvino keblią poros padėtį, ir tais pačiais metais jie buvo sutuokti Verkiuose, nors V. Potockis dar nebuvo išsiskyręs su ankstesne žmona, tačiau jų santuoką palaimino Vilniaus vyskupas I. Masalskis. Pora susilaukė trijų vaikų, kurie neišgyveno. E. Masalskytės-Potockos kraitį sudarė tėvų palikimas ir dėdės I. Masalskio dovanos. Pirmaisiais santuokos metais E. Masalskytė vengė visuomenės, nes, kaip ir jos vyras, suprato dviprasmiškas savo santuokos aplinkybes, tačiau vėliau vėl įsiliejo į viešąjį gyvenimą. Kai tik aistros nurimo, E. Masalskytė išvyko į Gardiną, kur susitiko su Stanislovu Augustu ir perdavė jam jo šambeliono amerikiečio Leviso Littlepage'o atsiminimų rankraštį, o nuo 1799 m. rengė Kovaluvkoje (šalia Nemirovo) dažnus teatro pasirodymus. E. Masalskytė domėjosi ne tik teatru, bet ir muzika, istorija, geografija, tapyba. 1802 m. šias valdas, kartu su paveikslų kolekcija, pardavė ir išvyko gyventi į Brodachą. 1811 m. sutuoktiniai nusipirko pilį Prancūzijoje (Saint-Ouen), kur pas Potockius 1814 m. svečiavosi Liudvikas XVIII. 1815 m. E. Masalskytė-Potocka mirė Paryžiuje, ten ir buvo palaidota.

Nors pirmasis E. Masalskytės vardas yra Apolonija, tačiau ir istoriografijoje, ir ji pati save vadindavo Elena, mat Paryžiaus vienuolyno pensione prancūzės mokytojos ir mokinės negalėjo taisyklingai ištarti jos vardo ir pavardės, tad buvo nuspręsta ją vadinti antruoju vardu – Elena. Vaikystėje šeimos nariai ją vadindavo Apolonija, tačiau prancūziška realybė pakoregavo vardo vartojimą, tad ir mes ją vadinsime prigijusiu Elenos vardu. Be to, derėtų atkreipti dėmesį, kad Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis, atlydėjęs į Paryžių savo dukterėčią, turėjo akivaizdų tikslą suteikti jai ir jos broliui kokybišką ir šiuolaikišką išsilavinimą. Toks jo sprendimas gali būti siejamas su įsitikinimais, kurie vėliau buvo realizuojami Lietuvoje, kai jis vadovavo Edukacinei komisijai LDK. Nors ne viskas vyko sklandžiai, tačiau galime daryti prielaidą, kad jo sprendimai galėjo būti susiję su tuo, jog jis ne tik teoriškai buvo susipažinęs su naujausiomis švietimo tendencijomis Prancūzijoje, bet ir stebėjo savo dukterėčios pavyzdį. Derėtų paminėti ir paradoksą, kuris ryškėja svarstant apie moterų padėtį ir galimybes veikti XVIII a. visuomenėje ne tik Prancūzijoje, bet ir LDK. 1773 m. A. Čartoriskis Edukacinės komisijos pavedimu parengė „Nuostatus pensionams ir vienuolynų vyresniosioms“. Greičiausiai tai buvo vienas svarbiausių įvykių, nulėmusių ne tik moterų švietimo kokybę ir įtaką šioje sferoje. Kadangi mergaitės dažnai mokėsi vienuolynuose, natūralu, kad jų mokytojos buvo vienuolės. Būtent jos ir darė didžiausią įtaką moterų švietimui. Taigi XVIII a. mergaičių švietimui didžiausią įtaką darė šeima (dažniausiai motina) ir vienuolės. Šį teiginį geriausiai iliustruoja E. Masalskytės atsiminimai iš mokymosi metų Paryžiaus pensione.

Parent, Arnaud. „Švietimo laikų prancūzų mąstytojų įtaka tautos sampratai 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijoje“. *Parlamento studijos 15 (2013): 110–133.*

Valdant Stanislovui Augustui Poniatovskiui Abiejų Tautų Respublikoje vyko svarbūs pokyčiai. Jo valdymo metu vykęs Ketverių metų Seimas įvykdė reikšmingų reformų ir priėmė svarbių teisės aktų, iš kurių pagrindinis – 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija. Jos redaktoriams viena iš didžiausių problemų buvo tautos sąvokos apibrėžimas. XVIII a. antroje pusėje tauta užėmė vis daugiau vietos Europos politiniame mąstyme, o Lietuvos ir Lenkijos Respublikoje tauta tebebuvo laikomi tik bajorai, savo ruožtu prastuomenė neturėjo jokio vaidmens valstybės politikos reikaluose.

Kadangi Konstitucija buvo parašyta Šviečiamajame amžiuje, verta panagrinėti, kokios įtakos jai turėjo prancūzų švietėjai, kurių idėjos tuo metu skleidėsi Europoje. Reikia prisiminti, kad jau 1770 m. Baro konfederatai buvo paprašę abato Gabrielio Bonnot de Mably (1709–1785) ir filosofo Jeano-Jacqueso Rousseau (1712–1778) patarimų, kaip pertvarkyti Respublikos santvarką, ypač stiprinant šalį dėl kaimyninių valstybių keliamos grėsmės. G. de Mably parašė „Apie Lenkijos valdymą ir įstatymus“ (*Du gouvernement et des lois de Pologne*), J. J. Rousseau – „Mintys apie Lenkijos vyriausybę ir jos planuojamą pertvarkymą“ (*Considérations sur le gouvernement de la Pologne et sur sa réformation projetée*). Tarp prancūzų, kurie prisidėjo prie Abiejų Tautų Respublikos reformų, abato ir filosofo patarimai buvo svarbiausi. Nemažą vaidmenį teikiant pasiūlymus, kaip pertvarkyti Respubliką, atliko ir fiziokratų (*physiocrates*) atstovai, pavyzdžiui, Pierre’as-Paulis Le Mercieris de la Rivière, nors jo raštai apie Respubliką tuo metu nebuvo žinomi. Dar vienas prancūzas – Césaris-Félicité Pyrrhys de Varille, kuris įsikūrė Respublikoje, irgi išreiškė nuomonę apie valstybės santvarką. Be to, Prancūzija ir Abiejų Tautų Respublika patyrė reikšmingų perversmų tuo pačiu metu, tad akivaizdu, kad Prancūzijoje vykstanti revoliucija turėjo įtakos Respublikos reikalams ir mąstytojams. [...]

Siekiant atsakyti į iškeltus klausimus bus aptartos kelių reikšmingų Abiejų Tautų Respublikos mąstytojų mintys. Žinoma, tiksliai įvertinti, ar idėjos, reiškiamos Respublikos reformatorių raštuose ir Konstitucijoje, yra atėjusios iš Prancūzijos, ar yra vietinės, neįmanoma, galima pastebėti tik panašumus. Straipsnyje remiamasi Respublikos mąstytojų raštais bei Prancūzijos ir Abiejų Tautų Respublikos norminiais teisės aktais. Toliau bus aptariama tautos apibūdinimo problema (I), balsavimo cenzas (II), mandato pobūdis (III) ir jų įgyvendinimas Konstitucijoje (IV).

I. Tautos apibūdinimo problema

Per paskutinius XVIII a. 30 metų Prancūzijoje, remiantis švietimo filosofų mintimis, žodžių *tauta* (*peuple*) ir *piliētis* (*citoyen*) samprata pasikeitė. 1765 m. „Enciklopedijoje“ rašoma, kad tauta reiškia tik tam tikrą gyventojų dalį – žemdirbius ir darbininkus, kad „tautos nariai yra didžiausia ir svarbiausia šalies dalis“. Tautos apibrėžimo kaitą atskleidžia 1789 m. anonimiškai išleistas garsus abato Emmanuelio Sieyès

(1748–1836) veikalas „Kas yra trečiasis luomas?“ (*Qu'est-ce que le tiers état?*), kuriame autorius, aiškindamas tautinio suvereniteto principą, suteikė žodžiui *tauta* naują politinę reikšmę – tai yra visi, kurie nepriklauso aukštuomenei.

Šis tautinio suvereniteto principas Prancūzijoje buvo įtvirtintas „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje“ (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, 1789 m. rugpjūčio 26 d.). Pirmajame jos straipsnyje pažymėta: „Žmonės gimsta laisvi ir lygiateisiai ir tokiais išlieka. Visuomeniniai skirtumai gali būti grindžiami tik bendra nauda“, o trečiajame rašoma: „Suverenumo šaltinis yra tauta. Jokia žmonių grupė, joks asmuo negali turėti valdžios, kuri aiškiai nesuteikta tautos.“

1789–1790 metais žodžio *tauta* sampratoje pokyčių vyko ir Abiejų Tautų Respublikoje, vadinamojoje bajorų Respublikoje, kurioje tauta buvo sudaryta tik iš bajorų. Kaip ir Prancūzijoje, Respublikos mąstytojai taip pat mąstė apie *tautos* ir *piliečio* apibūdinimą. Kilo klausimas, kas yra rinkėjų visumos narys ir kas turi teisę būti išrinktas į Seimą bei atstovauti kitiems piliečiams.

Nei G. de Mably, nei J. J. Rousseau patarimuose, kaip pertvarkyti Respubliką, nepateikė *tautos* ar *piliečio* apibūdinimo. Nagrinėjant J. J. Rousseau raštus matyti, kad „Kalboje apie nelygybės pagrindus tarp žmonių“ (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, 1754) filosofas akcentuoja žmogaus prigimtinę laisvę, o „Visuomeninėje sutartyje“ (*Du contrat social*, 1762) iš esmės teigia, kad piliečių bendruomenė apima visus, kurie nori būti jos nariais. Tačiau traktate „Apie Lenkijos valdymą ir įstatymus“ autorius aiškina, kad baudžiauninkai (kurie sudarė didžiausią Respublikos gyventojų dalį) tik po ilgo proceso gali tapti laisvi ir įgyti piliečių teises. G. de Mably patarimuose taip pat buvo rašoma apie laipsnišką baudžiauninkų išlaisvinimą. Vadinasi, Abiejų Tautų Respublikos mąstytojai iš prancūzų švietėjų negavo aiškaus *piliečio* sąvokos apibrėžimo.

Dėl to Respublikos mąstytojai turėjo patys sukurti *piliečio* apibrėžimą. Tad Franciszekas Salezy Jezierskis, 1789 m. išvertęs į lenkų kalbą abato E. Sieyėso veikalą, tiesiog pakeitė prancūzų žodžius *trečiasis luomas* (*Tiers-Etat*) žodžiu *tauta* (*pospólstwo*). Jo manymu, tauta – tai darbštūs, vargstantys žmonės ir nuskurdinta bajorija, kuri dirba. Pasak jo, kadangi tauta kuria šalies turtą, ji turi būti pirmoji šalyje ir sudaryti naciją. Tai labai atitiko E. Sieyėso nuomonę.

Kiek kitokios nuomonės laikėsi Adamas Rzewuskis, kuris priešinosi bet kokiam seimeliui, bandančiam atimti politines teises iš vargstančių bajorų. Remdamasis J. J. Rousseau traktatais (ypač „Kalba apie nelygybės pagrindus tarp žmonių“ ir „Visuomeninė sutartis“), jis teigė, kad skurdas negali būti priežastis atimti iš piliečio civilines teises.

F. Jezierskis vėliau kūrinyje „Abėcėlės tvarka surinktos kai kurių žodžių reikšmės“ (*Niektore wyrazy porządkiem abecadla zebrane*, Warszawa, 1791) parašė, kad *tauta* yra „žmonių susivienijimas, turintis bendrą kalbą, įpročius, sąjungą, turinti bendrą įstatymų visumą visiems piliečiams“. Šis apibrėžimas panašus į prancūzų mąstytojų, ypač į J. J. Rousseau ir to meto revoliucijos veikėjų mintis.

Iš esmės įdomu pastebėti, kad, nepaisant Respublikos mąstytojų nuomonių įvairovės, apibūdindami tautą jie rėmėsi argumentais, labai panašiais į prancūzų švietėjų. J. J. Rousseau idėjomis (kaip matyti, pavyzdžiui, iš F. Jezierskio ir A. Rzewuskio išsakytų minčių) dažnai buvo remiamasi siekiant paremti skirtingus požiūrius. [...]

Išvados

Straipsnyje nagrinėjama, kaip Abiejų Tautų Respublikoje buvo suvokta tauta ir jos atstovavimo būdas. Respublikos mąstytojų mintys palyginamos su tų laikų prancūzų filosofų idėjomis ir norminiais teisės aktais. Kaip buvo pasakyta, sunku tiksliai apibūdinti, kurios konstitucinės teisės mintys gimė Respublikoje, o kurios buvo perimtos iš Prancūzijos. Kaip matyti, cituotuose Abiejų Tautų Respublikos mąstytojų raštuose apie tautos suvokimą ir jos atstovavimą randama panašių minčių, kokias kėlė prancūzų švietėjai ir fiziokratai.

Tačiau nagrinėjant Gegužės 3-iosios Konstituciją jaučiama aiški J. J. Rousseau įtaka tautiniam suverenumui ir tautai apibrėžti. Taip pat Konstitucijoje atsispindi G. de Mably, C. F. Pyrrhys de Varille ir fiziokratų mintys apie balsavimo teisę. Kalbant apie mandato pobūdį, skirtingai nuo prancūzų mąstytojų nuomonių, bet kaip ir prancūzų Konstitucijoje, Gegužės 3-iosios Konstitucijoje buvo priimtas reprezentatyvusis mandatas.

Nors Gegužės 3-iosios Konstitucijoje jau atsispindėjo kai kurios pažangios prancūzų švietėjų mintys, tačiau jų idėjas apie visuotinę žmonių lygybę iki galo įgyvendins Tadas Kosciūška, kuriam buvo labai artimos J. J. Rousseau mintys. Sekdamas laisvaisiais prancūzų revoliucionieriais (ir amerikiečių sukilėliais), Polaneco manifeste 1794 m. gegužės 7 d. Tadas Kosciūška paskelbė visišką valstiečių laisvę. Be to, į kovą prieš kaimyninių šalių įsiveržimą įtraukdamas kilminguosius, miestelėnus ir valstiečius, jis sugebėjo surinkti įvairiausias šalies klases. Respublikos gyventojai, lygūs kovose, turėjo tapti lygiais piliečiais. Tokia mintis progresyviai iššaknys Lenkijos ir Lietuvos gyventojų protuose ir širdyse.

Bikulčius, Vytautas. „Prancūzų literatūra lietuviškai: vertimų tendencijos atgimusiame Lietuvoje“. *Metai* 3 (2017).

Dar XX amžiaus 9-ojo dešimtmečio pradžioje konstatuota, kad pokario metais Lietuvoje pastebėtas „klasikinės prancūzų prozos vertimų pirmavimas. Šias pozicijas ji išlaikė ir toliau.“ Iš tikrųjų, skaitytojams buvo prieinami tokie autoriai kaip François Rabelais, Molière’as, Voltaire’as, Denis Diderot, Honoré de Balzacas, Stendhalis, Victoras Hugo, Aleksandre’as Dumas, Prosperas Mérimée, George Sand, Gustave’as Flaubert’as, Émile’is Zola, Guy de Maupassant’as, Anatole’is France’as, Marcelis Proustas, Romainas Rolland’as, Roger Martinas du Gard’as, Antoine’as de Saint-Exupéry, Jeanas Paulis Sartre’as, Albert’as Camus, Marguerite’a Duras, Louis Aragonas, François Mauriacas, Hervé Bazinas, Philippe’as Hériat, André Maurois, Robertas Merle’is ir kiti, tad vėrėsi ganėtinai plati prancūzų literatūros panorama.

Bet literatūros vaizdas nėra siejamas vien su kiekybe. Žinoma, jeigu kalbame apie klasikinę literatūrą, jos išsamesnis pristatymas lietuvių skaitytojams gali būti suvoktas ir kaip tam tikras privilumas, nors už to klasikinės literatūros fasado neretai slėpėsi ir su menine verte nieko bendra neturinčios knygos, bet jos tiko sovietinei ideologijai (pavyzdžiui, Jeano Laffitte'o „Gyvieji kovoja“, André Stilio „Pirmasis smūgis“). Aišku, čia nebuvo didžiausia bėda, nes patyręs skaitytojas labai greitai atskirdavo pelus nuo grūdų. Vis dėlto nelaisvės metais knygų vertimas susidūrė su kur kas rimtesnėmis problemomis.

Pirmoji problema, be abejo, buvo knygų atranka. Kaip žinoma, anaip tol ne kiekvienas autorius galėjo būti verčiamas į lietuvių kalbą. Ši taisyklė dažniausiai taikyta gyviems autoriams. Pakakdavo kuriam nors iš jų pasisakyti prieš tuometinės SSRS politiką, ir jis atsidurdavo nepageidaujamųjų sąrašė. Šiuo klausimu viską lėmė direktyvos iš Maskvos. [...] Todėl nėra ko stebėtis, kad, tarkim, kūriniai, pelnę Nobelio premiją, pasirodydavo Lietuvoje gerokai pavėlavę, nors daugelyje šalių ne viena leidykla laikė sau garbę išleisti laureato kūrinį. Mūsų atveju pasisekė gal tik vieninteliui J. P. Sartre'ui, kuriam 1964 m. skirta Nobelio premija (tiesa, rašytojas jos atsisakė), o jau 1966 m. pasirodė jo autobiografinė knyga „Žodžiai“. Tiesa, čia galbūt lemiamą vaidmenį suvaidino tas faktas, kad jis su savo bendražyge S. de Beauvoir lankėsi Lietuvoje, ir Maskva tikriausiai norėjo pademonstruoti, kad jo kūriniai yra prieinami mūsų respublikos skaitytojams. Beje, dar anksčiau – 1965 m. „Pergalės“ žurnale Nr. 10 išspausdinta J. P. Sartre'o novelė „Siena“. 1969 m. Valstybiniame akademiniame dramos teatre vaidinta jo pjesė „Altonos atsiskyrėliai“, o 1974 m. „Filosofijos istorijos chrestomatijoje“ paskelbta ištrauka iš rašytojo paskaitos „Egzistencializmas yra humanizmas“. Kitas egzistencialistas, irgi Nobelio premijos laureatas A. Camus į lietuvių kalbą išverstas praėjus vienuolikai metų po to, kai rašytojas gavo Nobelio premiją (1957). 1968 m. pasirodė dviejų jo romanų – „Svetimas“ (žurnalas „Pergalė“, Nr. 8) ir „Maras“ (leidykla „Vaga“) – vertimai. 1985 metų Nobelio premijos laureatas Claude'as Simonas laukė trumpiau, kol jo romanas „Flandrijos kelias“ išėjo lietuviškai 1990 m., bet čia, suprantama, knygos vertimą lėmė ir pakitusi politinė situacija. Antroji problema – XX a. ir naujausia prancūzų literatūra. Ne vienas autorius tuometinei SSRS netiko ideologine prasme ir, be abejo, leidykla visada turėjo gauti palaiminimą iš Maskvos. Jei koks nors kūrinys dar nebūdavo išleistas rusų kalba, sunku buvo tikėtis sulaukti jo lietuviškai, nors išimčių ir pasitaikydavo.

Prancūzijos gyvenime didelis vaidmuo tenka literatūros premijoms. Nors ne visada jos atitenka meniškiausiems kūriniams, bet jomis išskirtos knygos yra savotiškas orientyras vertimų atrankai. Iš romanų, apdovanotų pačia garbingiausia Goncourt'ų premija, labiausiai pasisekė rašytojai Edmond'ui Charles-Roux, kurios „Neužmirštas Palermas“, pelnęs premiją 1966 m., lietuviškai buvo išleistas jau 1969-aisiais. Kiek ilgiau teko laukti Armand'ui Lanoux ir jo romanui „Kai jūra atslūgsta“, įvertintam premija 1963 m., o lietuviškas vertimas pasirodė 1968 metais. Be abejo, turint galvoje to meto situaciją, šie atvejai rodo, kad, palankiai susiklosčius aplinkybėms, mūsų skaitytojas gana greitai galėjo susipažinti su prancūzų literatūros naujienomis. Vis dėlto

kiti premijuotieji romanai paliudija, kad tas laikas tarp romano pasirodymo originalo kalba ir jo lietuviško vertimo išsitęsavo iki dešimties metų. Taip nutiko Bernard'o Clavelio romanui „Žiemos vaisiai“, kuris pelnė premiją 1968 m., o lietuviškai išėjo 1977 m., ir Jeano Carrière'o romanui „Mae vanagas“, apdovanotam 1972 m. ir išverstam į lietuvių kalbą 1982-aisiais. O tokie romanai kaip Emil'io Ajaro „Gyvenimas dar prieš akis“ (1975) ir Patricko Modiano „Tamsių krautuvių gatvė“ (1978) turėjo laukti geresnių laikų, nes pirmasis lietuviškai pasirodė 1992-aisiais, o antrasis – 1993 metais. Šiuolaikinių autorių kūriniai labai dažnai buvo pasirenkami ne tiek dėl meniškumo, kiek dėl kitų motyvų. Atrodo, reikėtų tik džiaugtis, kad 1955 m. išleistas Roger Peyrefitte'o romanas „Švento Petro raktai“ jau 1960 m. pasirodė lietuviškai. Tačiau kadangi romane kritikuojama Bažnyčia, be jokių abejonų, jo leidimas buvo siejamas su ateistine propaganda. Ir Paulio Vaillant'o-Couturier romanas „Vaikystė“ išleistas lietuviškai 1959 m. tik todėl, kad jo autorius buvo svarbus Prancūzijos komunistų partijos veikėjas. Matyt, nebuvo vargo ir dėl SSRS simpatijas jautusio L. Aragono romano „Turtuolių kvartalai“ (1936, liet. 1976). 1965 m. išleistas Henri Troyat romanas „Egletjerų šeima“ mūsų skaitytojams į rankas pateko 1974 m., nes šį rusų kilmės prancūzų rašytoją leido Maskvos leidyklos ir taip jis galėjo greičiau patekti į Lietuvą, tačiau šiuo atveju bent jau mažiau problemų kėlė meninis romano lygis, kurį šiandieniniais terminais pavadintume populiariosios literatūros produktu. Tačiau anų laikų skaitytojai džiaugėsi, galėdami skaityti naują F. Mauriaco romano „Gyvačių kamuolys“ vertimą (1932, liet. 1975), M. Duras romaną „Moderato cantabile“ (1958) ir kino scenarijų „Hirosima, mano meile“ (1960, abu liet. 1972), Georges'o Duhamelio „Paskjė šeimos kroniką“ (1933, 1937, 1939, liet. 1980), R. Merle'io „Salą“ (1962, liet. 1969), nors jo ankstesnis romanas „Mirtis – mano amatas“ (1953, liet. 1965) buvo išleistas dėl antifašistinių motyvų, Eugène'o Ionesco dramą „Pamoka“ (1951, liet. 1970), Jeano Genet pjesę „Kambarinės“ (1972), kuri, matyt, dėl to, kad mažiau atkreiptų dėmesį, buvo išspausdinta almanache „Muzika ir teatras“. Greičiausiai to meto cenzoriai nekvaršino galvos ir dėl Maurice'o Druono istorinių romanų iš „Prakeiktųjų karalių“ serijos – „Prancūzijos vilkės“ (1960, liet. 1973), „Geležinio karaliaus“ (1955, liet. 1984), kuriuos savo džiaugsmui galėjo atversti lietuvių skaitytojai. Dėl laimingo atsitiktinumo 1979 m. lietuviškai pasirodė du Françoise'os Sagan romanai „Sveikas, liūdesy“ ir „Truputis saulės šaltam vandeny“, nes 1972 m. ir 1974 m. tuos romanus išleido Maskva. Kaip matyti, buvo visokiausių priežasčių, kurios ir lėmė tokį prancūzų literatūros veidą. Reikia pripažinti, kad, išskyrus šiuolaikinę literatūrą, tos bendros panoramos vaizdas buvo kiek kryptelėjęs, nes svorio centras labiau linko į XIX amžių. Vis dėlto svarbiausia, kad tie vertimai išugdė ištisą plejadą vertėjų, kuriems pagal pečius buvo net ir patys sudėtingiausi prancūzų literatūros kūriniai: tai Ramutė Ramunienė, Dominykas Urbas, Aldona Merkytė, Rožė Jankevičiūtė, Juozas Naujokaitis, Juozas Urbšys, Julija Maceinienė.

1988 m. buvo panaikinta cenzūra ir atrodė, kad dabar atsivėrė visos galimybės, ir leidyklos leis tiek klasikinės literatūros knygas, kurios dėl įvairių priežasčių dar nebuvo pasirodžiusios lietuviškai, tiek naujausią prancūzų literatūrą, kuri labiausiai traukė skaitytojus. O kai Lietuva atgavo nepriklausomybę, atgijo viltys ir leidėjams, kurių

atsirado tikrai nemažai, nes iki tol grožinę literatūrą leido tik dvi leidyklos – „Vaga“ ir „Vyturyš“. Be to, leidėjus ir vertėjus ėmė remti Prancūzijos ambasada Lietuvoje ir Prancūzų institutas, sukūrę specialią Oskaro Milašiaus programą. Žinoma, pirmiausia daugeliui parūpo pinigai, ir ne viena nauja leidykla ėmėsi perleisti tarpukario vertimus, už kuriuos nereikėjo mokėti nei autoriams, nei vertėjams. Tarp tokių leidyklų galima paminėti, tarkim, „Vaigą“, kuri išleido ankstesnių laikų F. Mauriaco romano „Gyvačių lizdas“, R. M. du Gard'o „Senosios Prancūzijos“ vertimus. Kai kurioms leidykloms, kaip, sakykim, „Europa“, netrūko įžūlumo versti prancūzų autorius iš rusų kalbos. Taip nutiko Boriso Viano romanui „Aš ateisiu nuspjauti ant jūsų kapų“ ir Jules'io Barbey d'Aureville apysakų rinkiniui „Šėtoniškosios“, kurio autorius ant knygos viršelio figūravo kaip B. D'Orvijus (net užrašant pavardę pagal tarimą turėtų būti Barbè d'Orevilji), o knygos pavadinimas išverstas kaip „Velnio kaukės“. Žodžiu, bent jau pačioje Atgimimo pradžioje kuriozų leidyklų veikloje netrūko. Nėra ko stebėtis, kad leidykla „Europa“ neišliko.

Neišsilaikė ir leidykla „Markas“, pasišovusi skaitytojui padovanoti visus A. Dumas tėvo romanus, tačiau ji nuotykių mėgėjų biblioteką papildė ne tik perleistais, bet vis dėlto ir naujais vertimais. Yra ir kitų leidyklų, kurios dėl vienokių ar kitokių priežasčių nutraukė veiklą, bet kartais per labai trumpą laikotarpį sugebėjo išleisti reikšmingų vertimų. Tarp tokių leidyklų galima paminėti „Amžių“, kuri pasistengė, kad šiandien galime skaityti ne tik A. Dumas sūnaus „Damą su kamelijomis“, A. Maurois „Meilės klimatą“, F. Mauriaco „Meilės dykumą“, bet ir pjeses, sudėtas į knygą „Karalius miršta“: J. P. Sartre'o „Užsklęstos durys“, Williamo Faulknerio ir A. Camus „Rekviam vienuolei“ ir E. Ionesco „Karalius miršta“.

Kiek ilgiau gyvavo leidykla „Žaltvykslė“, kuri mūsų skaitytojams pateikė S. de Beauvoir romaną „Gražūs paveikslėliai“ ir apysaką „Labai lengva mirtis“, F. Sagan romaną „Prarastas profilis“, Annie Ernaux romanus „Sustingusi moteris“ ir „Vieta gyvenime“. Gražų pėdsaką vertimų baruose paliko jau nebeegzistuojanti leidykla „Lege artis“, kuri supažindino mūsų skaitytojus su Marguerite'os Yourcenar romanu „Malonės šūvis“, markizo de Sade'o novelių rinkiniu „Meilės nusikaltimai“, romanu „Filosofija buduare“. Neseniai savo veiklą baigė leidykla „Gimtasis žodis“. Ji gali didžiulotis išleidusi viduramžių riterių romano šedevrą – Chrétieno de Troyes „Persevalį, arba Pasakojimą apie Gralį“. Iš klasikos dar paminėtinas G. Sand romanas „Rastinukas Fransua“. Tarp šiuolaikinės literatūros vertimų randame Murielės Barbery „Ežio eleganciją“ (ši knyga Lietuvoje liko veik nepastebėta, nors Prancūzijoje ilgą laiką pirmavo bestselerių sąrašuose), Véronique'os Ovaldé romaną „Nedorėlių žavesys“, Valerie Zenatti romaną „Seseriškos sielos“. Be pastarosios knygos leidykla galėjo ir apsieiti, nes ji ir Prancūzijoje nesusilaukė gausios skaitytojų rato.

Leidykla „Algarvė“ labai greitai įsitikino, kad bestseleris Prancūzijoje ir Vakarų Europoje dar negarantuoja sėkmės Lietuvoje. Ji 1999 m. išleido vieną įdomiausių ir netikėčiausių XX a. pabaigos prancūzų literatūros kūrinių – Marie Darrieussecq romaną „Truizmai“, kuris, susilaukęs šimtatūkstantinių tiražų Prancūzijoje ir Vokietijoje, pas mus neturėjo jokio pasisekimo. Gal skaitytojus atbaidė nemalonių spalvų

knygos viršelis, gal jiems nekėlė pasitikėjimo pavadinimas, juolab visiems jau įgrišę visokiausi „-izmai“, gal jų nedomino visiškai nepažįstama autorė ir jos pirmasis romanas? Šiandien sunku pasakyti, tačiau leidėjams tai buvo gera pamoka, kad viltys ne visuomet pasiteisina, nors už jų slypi leidėjų, vertėjo, dailininko, maketuotojo, spaustuvės darbas, galiausiai įgyjantis nuostolingą (ir gana skaudžią!) piniginę išraišką.

Nedidelė leidykla „Charibdė“ irgi pradžiugino mūsų skaitytojus reikšmingais vertimais, tarp kurių reikia paminėti S. de Beauvoir romaną „Visi žmonės mirtingi“, Nathalie Sarraute romaną „Aukso vaisiai“, Georges'o Bataille'jo knygą „Akies istorija“, vieną mįslingiausių M. Duras romanų „Lolos V. Stein apžavėjimas“, Julios Kristevos detektyvinį romaną „Apsėdimai“, J. Genet „Vagies dienoraštį“. „Minties“ leidykla, anksčiau leidusi tik politinę, filosofinę, publicistinę literatūrą, irgi ėmėsi grožinės. Ji skaitytojams pateikė nuotykinį Pierre'o Souvestre'o ir Marcelio Allaino romaną „Fantomas“ ir dar porą kūrinių apie tą patį herojų, A. Maurois „Esė“, M. Druono romanus iš „Prakeiktųjų karalių“ serijos, François de la Rochefoucauld „Įvairius apmąstymus“, Josepho Franko „Atsiminimų apie Vilnių“ dvitomį. Jos didžiausias užmojis buvo išleisti garsų E. Zola dvidešimties tomų ciklą „Rugonai Makarai“. Pirmasis tomas „Rugonų karjera“ pasirodė 1989 metais. Ir nors šiandien jau 2017-ieji, tačiau dar neturime devintojo tomo „Nuoviros“, penkioliktojo tomo „Žemė“, šešioliktojo „Svajonė“. Užmarštis ar nepagarba skaitytojui? Nejaugi leidyklai nerūpi jos prestižas? Dar keistesnis dalykas nutiko su 2013 m. išleista prancūzų filosofo Gilles'io Lipovetsky knyga „Tuštumos era“. Kaip paaiškinti tą faktą, kad verčiant knygą dingo visas ketvirtas skyrius „Modernizmas ir postmodernizmas“? Nejaugi niekas nesugebėjo patikrinti neatsakingos vertėjos? Taip buvo iškreipta ir autoriaus valia, nes jo knygą sudaro šeši skyriai, o lietuviškoje knygoje randame tik penkis.

Leidykla „Katalikų pasaulis“, leidžianti religinę literatūrą, pradžiugino ir grožinės literatūros mėgėjus, pasiūlydama jiems XX a. pirmosios pusės prancūzų rašytojo Georges'o Bernanoso romanus „Po Šetono saule“ ir „Kaimo klebono dienoraštis“, etapinius XX a. prancūzų literatūros kūrinius, galinčius sukelti asociacijų su Vinco Mykoliaičio-Putino romanu „Altorių šešėly“. Neretai ir maža leidykla sugeba suvilioti skaitytoją svarbiais vertimais. Štai leidykla „Andrena Dictum“ yra išleidusi Arthuro Rimbaud knygą „Sezonas pragare. Nušvitiimai“, kurioje tilpo du poeto rinkiniai. Skaitytoją gali sudominti ir XIX a. pabaigos–XX a. pradžios rašytojo Pierre'o Louÿso romanas „Moteris ir pajacas“, G. Bataille'jo romanas „Abatas C.“

Atskirai reikia paminėti leidyklą „Žara“, kurios per šešiasdešimt procentų grožinės literatūros produkcijos sudaro prancūzų autorių kūriniai, tad ji galėtų būti pavadinta frankofiliška leidykla. Tarp jos darbų rasime ir klasikinės literatūros atstovus (J. Racine'as, A. Dumas, J. Verne'as), ir Goncourt'ų premijos laureatus – Patricko Rambaud romaną „Snigo“, Jeano Christophe'o Rufino romaną „Raudonoji Brazilija“, Michelio Tournier romaną „Girių karalius“, ir šiuolaikinės prancūzų literatūros autorius – Danielį Pennacą, Herve Guibert'ą, Phillipe'ą Bessoną, Aminą Maaloufą, Yasminą Khadrą, Jeanne Bourin. Kiekvienai leidyklai leisti šiuolaikinio autoriaus

kūrinį visuomet yra iššūkis, nes net jei Prancūzijoje jis susilaukia populiarumo, dar nėra garantijos, kad jį rinksis skaityti ir Lietuvoje. Net ir tuo atveju, kai jau praeina keleri metai ir tas kūrinys „susiguli“, yra mėgstamas Prancūzijos skaitytojų, net ir tada nesi tikras, kad tavęs laukia sėkmė. Čia dar daug lemia rinkodaros dalykai: kaip pavyks reklama sukelti tam tikrą ažiotažą. Mūsų leidėjai galėtų pasimokyti iš Prancūzijos kolegų, kurie sugeba įvynioti prekę ir ne vienu atveju suvilioti pirkėją. Bet tada turi gerai suderinti stygas leidėjai, literatūros kritikai ir knygynų savininkai.

Savo nišą aptiko leidykla „Kitos knygos“. Ji surado ir prancūzų autorių, kurie atitinka jos kryptį. Būtina paminėti Lautréamont'o „Maldororo giesmes“, J. Genet romaną „Gėlių Dievo motina“, G. Bataille'jo romaną „Dangaus žydrynė“, Vincento Ravaleco romaną „Padugnės giesmė“ ir daug triukšmo sukėlusį Michelio Houellebecq'o romaną „Pasidavimas“. Kartais ir leidykla „Versus aureus“ skaitytojams pateikia prancūzų autorių kūrinių. [...] Nors leidykla „Obuolys“ ir perleido keletą H. de Balzaco romanų („Šagrenės oda“, „Kurtizanių spindesys ir skurdas“), tačiau padovanojo skaitytojui ir pirmąsyk verstą – ilgai lauktą XVIII a. epistolinį P. Ch. de Laclos romaną „Pavojingi ryšiai“, Nobelio premijos laureato P. Modiano romaną „Žvaigždės aikštė“, rašytojos Colette's romaną „Brangutis“.

Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla prancūzų literatūros skaitytojams visų pirma įsiminė klasikinius kūrinius – François Villono „Rinktinę poeziją“ ir Charles'io Baudelaire'o „Piktybės gėlėmis“ (abi knygas vertė Sigita Geda). Prie jų šliejasi G. Flaubert'o „Trys apysakos“. Tačiau ji leidžia ir šiuolaikinius autorius. Iš jų reikėtų paminėti Nobelio premijos laureato J. M. G. Le Clézio romaną „Auksinė žuvelė“, Goncourt'ų premijos laureatės M. Duras knygas „Meilužis. Meilė“ ir „Užtvara nuo vandenyno“, taip pat tos pačios premijos laimėtojos Pascale's Roze romaną „Kamikadzės naikintuvas“. Galima pagirti leidyklą ir už XX a. prancūzų poetų knygas: Paulio Éluard'o rinktinę „Pasaulis – vienatvė“ ir Jacques'o Prévert'o „Puokštė“. Savaime suprantama, kad mažos leidyklos tik iš dalies gali planuoti atskiros šalies (šiuo atveju – Prancūzijos) knygų leidimo politiką. Toks dalykas kur kas labiau pagal jėgas stambioms įmonėms. Lietuvos leidybos pasaulyje aiškiai išsiskiria tokios leidyklos kaip „Alma littera“, „Tyto alba“, „Baltos lankos“, „Vaga“. [...]

Tačiau kad ir apie kokią leidyklą ir jos vertimus iš prancūzų kalbos šnekėtume, nė viena iš jų neapsieis be vertėjų. Atgimusiame Lietuvoje daug nuveikė patyrę meistrai: Stasė Banionytė-Gervienė, Galina Baužytė-Čepinskienė, Pranas Bieliauskas, Diana Bučiūtė, Genovaitė Dručkutė, Birutė Gedgaudaitė, Donata Linčiuvienė, Valdas V. Petrauskas, Jonė Ramunytė, Violeta Tauragienė, išaugo ir nauji – Jūratė Karazijaitė, Akvilė Melkūnaitė.

Kaip matyti, pagrindinės Lietuvos leidyklos, norėdamos pamasinti skaitytojus, neapsieina be prancūzų literatūros. Galima tik džiaugtis, kad didžioji dalis klasikinės literatūros yra jau išversta į lietuvių kalbą, bet didžiausia spraga yra,

be abejo, poezija (tenka laukti talentingų jaunų poetų, kurie ryžtųsi versti eiliuotus viduramžių riterių romanus, P. de Ronsard'ą, A. de Lamartine'ą, V. Hugo, A. Rimbaud, P. Verlaine'ą, S. Mallarmé) ir drama (pradedant P. Corneille'iu, kurio kol kas turime išverstą tik „Sida“, J. Racine'u, kurio „Fedra“ turėtų netrukus pasirodyti, ir baigiant A. de Musset, V. Hugo, P. Claudeliu, J. Anouilh'ju, J. Giraudoux, H. de Montherlant'u). Šiuolaikinė prancūzų literatūra kasdien vis sugeba nustebinti naujais kūriniais.